ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
Ἱδρυτής σειρᾶς: Μάριος Μαρκίδης
ἀρ. 9

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ, ΕΡΑΣΜΟΣ 1989

ISBN 978-960-6870-05-7

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΑΣΜΟΣ, Μαυρομιχάλη 133, 11472, Αθήνα,
τηλ. 210 6436676

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΜΕΝΕΤΖΗΣ

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Μιά ψυχαναλυτική προσέγγιση τῶν ὀνείρων
ἐπάνω σέ ἀγνοημένα ἴχνη τῆς σκέψης τοῦ Φρόυντ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ
[ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗ]

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΡΑΣΜΟΣ

Στήν Αἰμιλία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

Ἡ παρούσα μελέτη ξεκίνησε μέ τήν ἐπιστροφή μου στήν Ἑλλάδα ἀρχές τοῦ 1984, μετά ἀπό 13 χρόνια διαμονῆς στή Γερμανία καί στήν Ἑλβετία. Ἡ πρώτη μορφή της παρουσιάστηκε στή γερμανική γλώσσα. Ἔδωσα ἕνα ἀντίτυπο στόν Μάριο Μαρκίδη, κι αὐτός μέ παρότρυνε νά μεταφράσω τό βιβλίο γιά τίς ἐκδόσεις «Ἔρασμος». «Τό ὄνειρο», ἀναθεωρημένο ὡς πρός τή γερμανόφωνη ἔκδοση, ἐμφανίστηκε πρίν ἀπό 20 χρόνια. Ἡ ἐπιστροφή μου στήν Ἑλλάδα ὁλοκληρώθηκε οὐσιαστικά τότε.

Στό συγγραφικό μου ἔργο, πού ἀκολούθησε, δέν ἀσχολήθηκα μέ τό θέμα τῶν ὀνείρων. Βασικά ἦταν μόνο δυό φορές τά τελευταῖα χρόνια πού ἐπανῆλθα, καί τοῦτο μετά ἀπό πρόσκληση συναδέλφων μου στή Βιέννη. Τά κείμενα τῶν σχετικῶν ὁμιλιῶν ἐπισυνάπτονται σ' αὐτή τήν ἔκδοση ὡς παράρτημα.

Ἡ πρόταση τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου γιά ἐπανέκδοση τοῦ βιβλίου ἀποτέλεσε τήν ἀφορμή νά τό ξανακοιτάξω. Τό ἰδιαίτερο πού σήμερα διακρίνω, εἶναι ὅτι ἡ ἀλλοτινή ἐνασχόλησή μου μέ τά ὄνειρα δέν ὑπῆρξε ἐλεύθερη ἐπιλογή. Κινητοποιήθηκε ἀπό τό ὅτι οἱ τότε βασικοί συνομιλητές μου, ὁ Φρόυντ καί ὁ κύριος δάσκαλός μου Μένταρντ Μπός, προσέδιδαν στά ὄνειρα ἰδιαίτερη βαρύτητα. Ἡ παρούσα μελέτη γράφτηκε μέ τή διάθεση μιᾶς κριτικῆς συζήτησης τῶν θέσεών τους. Κατέβηκα, οὕτως εἰπεῖν, στό δικό τους γήπεδο. Περιῆλθα ἐκτός ἕδρας. Καί πολλές φορές ἡ κριτική μου ἐπίσης ἔρχεται ἀπό ἄλλες ἕδρες: ὑπάρχουν σημεῖα ὅπου ὁ λόγος μου εἶναι κακέκτυπος Χάιντεγγερ, Παρμενίδης, Ἡράκλειτος. Σέ ἄλλα σημεῖα διακρίνω πράγματα πού ἀνήκουν στό δικό μου μάτι καί πού ἐπανέρχονται ἀργότερα, ὅπως στά κείμενα τοῦ παραρτήματος.

Μέ τίς τελευταῖες αὐτές ὁμιλίες τά πράγματα ἔχουν ἀλλιῶς. Ἤδη ὁ ἕνας τίτλος, «Ἀπόηχοι...», μιλᾶ γιά τήν ἐκπεφρασμένη διάθεση νά δῶ τά ὄνειρα μέ τά δικά μου μάτια, ἔξω ἀπό τή στενωπό τῆς κριτικῆς ἀντιπαράθεσης. Ὁ βαρύς ἴσκιος τῶν δασκάλων ἔχει ἐκλείψει. Μαζί ἐξέλειψε καί ἡ τάση νά κατατεθεῖ ἀπέναντί τους μιά ἄλλη θέση γιά τά ὄνειρα. Τά μεταγενέστερα κείμενα εἶναι σημαδεμένα ἀπό τήν παροδικότητα: ξεκινοῦν ἀπό κάπου, σάν διάττοντες – σάν ὄνειρα.

«Τό ὄνειρο» θυμίζει, λοιπόν, παλιά φωτογραφία: Καθένας εἶναι ὁ ἴδιος καί πάλι δέν εἶναι ὁ ἴδιος. Γιά νά μιλήσω μέ τά λόγια τοῦ Τσουάγκ Τσού ἀπό τό «Ὄνειρο πεταλούδας», ἔτσι εἶναι μέ τή μεταβολή τῶν πραγμάτων.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
[στήν πρώτη ἔκδοση]

Εἶναι ἕνα ἀπό τά σημειώματα πού ο Νίτσε εἶχε μαζί του στίς 4 Ἰανουαρίου 1889, ἡμέρα πού ξέσπασε τό παραλήρημα, καί ἔστελνε σέ φίλους του – τά ἀποκαλούμενα «Σημειώματα τῆς τρέλας». Ἀπευθύνεται στόν Δανό Γκέοργκ Μπράντες, ὁ ὁποῖος τό 1888 ἔκανε στήν Κοπεγχάγη τίς πρῶτες ἀνοιχτές παραδόσεις γιά τόν Νίτσε.

[ταχ. σφραγίδα: Τορίνο 4.1.89]

«Γιά τόν φίλο Γκέοργκ!

Ἀφοῦ μέ ἀνακάλυψες, δέν ἦταν κανένα κατόρθωμα νά μέ βρεῖς: ἡ δυσκολία εἶναι τώρα αὐτή, νά μέ χάσεις...

Ὁ Ἐσταυρωμένος».

Ἀπό τή στιγμή πού θά «ἀνακαλύψουμε» ἕναν στοχαστή, δέν εἶναι δύσκολο νά τόν μάθουμε, νά τόν καταλάβουμε, νά τόν «βροῦμε». Ἐδῶ εἶναι πού τελειώνει γιά τούς περισσότερους ἡ ὑπόθεση. Μένουν προσκολλημένοι σ' αὐτά πού «βρῆκαν», δημιουργοῦν σχολές, ὅπου τά ἴδια ἐπαναλαμβάνονται μέ ἐπουσιώδεις παραλλαγές καί μέ ἔντονες ἔριδες γιά τή σωστή ἑρμηνεία. Αὐτό συμβαίνει μέ τόν Φρόυντ στό χῶρο τῆς Ψυχανάλυσης, μέ τόν Χάιντεγγερ στό χῶρο τῆς Φιλοσοφίας – γιά νά περιοριστῶ στά καθοριστικά θέματα αὐτῆς τῆς μελέτης.

Γιά τόν Νίτσε τό ζήτημα δέν τελειώνει ἐδῶ. Τό ὑποδηλώνει ἡ διπλή τελεία πού ἀκολουθεῖ τό «νά μέ βρεῖς». Ἡ «δυσκολία» δέν ἔγκειται στό νά βρεῖς μιά σκέψη καί νά ἐγκλιματιστεῖς στό πνεῦμα της. Αὐτό συμβαίνει κατά κάποιον τρόπο πάντοτε. Ἡ

δυσκολία ἔγκειται στό νά «χάσεις» τή σκέψη πού βρῆκες, νά λυθεῖς ἀπό τά δεσμά πού σέ κρατᾶνε στήν πεπατημένη τοῦ λόγου της.

Ὅμως ἡ πραγματική λύση ἀπό τά δεσμά μιᾶς σκέψης δέν σημαίνει κάποιου εἴδους ἀνεξαρτητοποίηση, ἀλλά, ἀντίθετα, τήν παραίτηση ἀπό κάθε φιλοδοξία πρωτοτυπίας καί τήν ἀκόμα ἀποφασιστικότερη παράδοση σ' αὐτήν. Τότε μπορεῖ νά συμβεῖ, καί στό πιό ἀληθινό μίλημα τῆς ξένης σκέψης νά ἀκούσεις τό μίλημα τῆς ἀληθινῆς δικῆς σου φωνῆς. Τότε ἔχεις ἀνοίξει γιά τόν πραγματικά κοινό κόσμο, ὅπου ἡ εὕρεση τοῦ ἄλλου εἶναι τό χάσιμό του, καί τό χάσιμό του ἡ εὕρεσή του. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσία τῆς ψυχαναλυτικῆς συνάντησης. Ἐδῶ βρίσκεται καί ὁ χῶρος τῆς ἀντιπαράθεσης μέ τή σκέψη τοῦ Φρόυντ, καθώς καί μέ τή σκέψη ὅσων ἀκόμα ἀναφέρονται παρακάτω.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ἡ ἀναζήτηση τῶν ὀνείρων δέν καταλήγει ἀμέσως στά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Τήν προκαταλαμβάνουν οἱ καθιερωμένες ἀπόψεις ἐπάνω στά ὄνειρα, οἱ ὁποῖες στίς μέρες μας διαμορφώθηκαν ἀποφασιστικά ἀπό τόν Ζίγκμουντ Φρόυντ. Ἡ ἀπόπειρα, νά μπορέσουν τά ὄνειρα νά φανερωθοῦν ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτά, πρέπει ἑπομένως καταρχήν νά πάρει τή μορφή μιᾶς κριτικῆς ἀντιπαράθεσης μέ τήν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων.[1]

Ἡ κριτική, ἐξετάζοντας τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* προκαταλαμβάνει τά ὄνειρα, ἀνοίγει ἕνα δρόμο πού ὁδηγεῖ πρός αὐτά. Τώρα ὅμως τό ἔργο τοῦ Φρόυντ δέν ἐμφανίζεται πλέον σάν μέθοδος ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, ἀλλά σάν μιά δυνατή πρόσβαση πρός τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Ὁ δρόμος πρός τά ὄνειρα ἀνοίγει μέ τήν κριτική τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, ὅταν αὐτή ἀκολουθηθεῖ μέχρι τήν πρώτη ἀρχή της, δηλαδή μέχρι τά ἴδια τά ὄνειρα. Τότε, σέ ἀντίθεση μέ τόν τρόπο τοῦ Φρόυντ, ἡ ἀρχή δέν μένει πίσω, παραχωρώντας τή θέση της στήν ἀνάπτυξη μιᾶς θεωρίας γιά τήν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων, ἀλλά γίνεται θέμα ἡ ἴδια, ὡς ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* καί στά ὄνειρα καθ' ἑαυτά.

Ἡ ἀρχή τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων* βρίσκεται στήν ἐγγενῆ ἀναφορά της πρός τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά — ποτέ δέν θά μποροῦσε νά γίνει κανένας λόγος γιά ὄνειρα, ἄν ὁ λόγος αὐτός δέν εἶχε τήν ἀρχή του στά ὄνειρα. Ἡ πρώτη ἀρχή κάθε λόγου γιά τά ὄνειρα καί κάθε θεωρίας γιά τά ὄνειρα εἶναι τά

ὄνειρα. Πῶς ἀλλιῶς θά μποροῦσε ποτέ νά γίνει λόγος γι' αὐτά;

Κάθε λόγος γιά τά ὄνειρα εἶναι λοιπόν προκατειλημμένος ἀπό τά ὄνειρα. Αὐτή ἡ πρωταρχική προκατάληψη ἀγνοεῖται στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, γιατί ἡ ἀναφορά της πρός αὐτά προκαταλαμβάνεται μέ τή σειρά της ἀπό ἄλλες, ξένες πρός τά ὄνειρα προκαταλήψεις, οἱ ὁποῖες μένουν καί πάλι σέ μεγάλο βαθμό συγκαλυμμένες. Ἡ κριτική παίρνει τή μορφή ἑνός γυρισμοῦ, διαμέσου ὅλων αὐτῶν τῶν προκαταλήψεων, πρός τήν ἀρχική προκατάληψη τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, δηλαδή πρός τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά.

Ἡ κριτική εἶναι καταρχήν μιά προδιάθεση. Στήν περίπτωση τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων* ἡ κριτική εἶναι κατά τέτοιον τρόπο προδιατεθειμένη, βρίσκεται σέ μιά τέτοια διάθεση, πού εἶναι σέ θέση νά κατευθυνθεῖ, μέσα ἀπό τίς προκαταλήψεις τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, οἱ ὁποῖες συγκαλύπτουν τά ὄνειρα, πρός τά ἴδια τά ὄνειρα. Αὐτή ἡ «διάθεση» τῆς κριτικῆς δέν εἶναι τό συναίσθημα ἑνός «ἐγώ», ἀλλά προέρχεται ἀπό τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά: Τά ἴδια τά ὄνειρα εἶναι πού μᾶς θέτουν ἐμπρός τους, ρωτώντας μας γιά τή φύση τους, καλώντας μας νά τά πλησιάσουμε. Τό δυνητικό φανέρωμα τῶν ὀνείρων, δηλαδή ἡ ἀλήθεια τῶν ὀνείρων, εἶναι αὐτό πού προδιαθέτει τήν κριτική κατά τέτοιον τρόπο, ὥστε αὐτή νά γίνεται «κριτική» καί νά διακρίνει κάθε προκατάληψη πού συγκαλύπτει καί πού παραμορφώνει τά ὄνειρα, ὅσο αὐτονόητη καί δυσδιάκριτη καί ἄν εἶναι αὐτή.

Ἡ ἀναζήτηση τῶν ὀνείρων εἶναι προδιατεθειμένη ἀπό τά ὄνειρα. Ἡ κριτική τῆς φροϋδικῆς θεωρίας γιά τά ὄνειρα εἶναι ἡ διάνοιξη ἑνός διαδρόμου, ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη προσχεδιαστεῖ ἀπό τά ὄνειρα καί ὁδηγεῖ, διά μέσου τῶν προκαταλήψεων τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, πρός τά ἴδια τά ὄνειρα. Πρόκειται γιά μιά κίνηση σέ κύκλο: ὁ δρόμος τῆς κριτικῆς ἀρχίζει καί καταλήγει στά ὄνειρα. Αὐτόν τόν κύκλο, τήν κίνηση ἀπό τό ταυτόσημο, ὁ Χάιντεγγερ τόν ὀνόμασε «ἑρμηνευτικό κύκλο»[2] καί ἀργότερα «ταυτολογική νόηση».[3] Ἡ ἀναζήτηση τῶν ὀνείρων ἀρχίζει ἀπό τά ὄνειρα, ἀνταποκρίνεται στά ὄνειρα, προδιατίθεται ἀπό τά ὄνειρα καί ἀπολήγει στά ὄνειρα.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΛΥΚΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΦΡΟΥΝΤ

Τό παρακάτω ὄνειρο βρίσκεται στή μελέτη τοῦ Φρόυντ «Aus der Geschichte einer infantilen Neurose»,[1] [«Ἀπό τήν ἱστορία μιᾶς βρεφικῆς νεύρωσης»]. Πρόκειται γιά τό ὄνειρο ἑνός ἀναλυομένου τοῦ Φρόυντ, τοῦ «Λυκάνθρωπου», τό ὁποῖο αὐτός εἶδε ὅταν ἦταν παιδί καί τό θυμᾶται κατά τή διάρκεια τῆς ψυχανάλυσής του. Μαζί μέ τό ὄνειρο παρατίθεται ἡ ἀνακεφαλαίωση τῆς μακροσκελοῦς ἑρμηνείας του, τήν ὁποία κάνει ὁ Φρόυντ στό τέλος τῆς μελέτης. [Μέσα σέ ἀγκύλες δίνονται οἱ δικές μου ἐπεξηγήσεις].

Ἐκεῖνο πού στήν ἀνακεφαλαίωση δέν φαίνεται, ἀλλά εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονο στό πλῆρες κείμενο, εἶναι μιά ἀτμόσφαιρα «σασπένς», μέσα στήν ὁποία ὁ Φρόυντ συνδέει διάσπαρτα στοιχεῖα προερχόμενα ἀπό τό ἴδιο τό ὄνειρο, ἀπό «συνειρμούς» τοῦ ἀναλυομένου του καί δικούς του, ἀπό εἰκασίες του, καί τελικά φτάνει, σάν ντετέκτιβ ἀστυνομικῶν μυθιστορημάτων, στήν ἀποκάλυψη, δηλαδή στήν ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου καί, ἔτσι, στή «σύλληψή» του. Αὐτή ἡ ἀτμόσφαιρα ὑπάρχει σέ κάθε ἑρμηνεία τοῦ Φρόυντ καί μαρτυρεῖ πόσο σαγηνευτικά καί συγχρόνως ἀπειλητικά εἶναι τά ὄνειρα — καί, συγχρόνως, τί προσπάθεια καταβάλλει γιά νά τά δαμάσει.

Αὐτό τό στοιχεῖο συνήθως ἀγνοεῖται κατά τή φροϋδική

ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων, παρά τό ὅτι ὑπάρχει ἐγγενῶς μέσα της, καί μάλιστα εἶναι καταλυτικό γιά τή διαμόρφωσή της, καθώς ἕνα ὄνειρο ἐννοεῖται καί κατατίθεται σάν τό «φανερό» ὑποκατάστατο τοῦ ὑποτίθεται πραγματικοῦ, «λανθάνοντος» ὀνείρου. Ἡ ἑρμηνεία ἑνός ὀνείρου ἀπό τόν Φρόυντ εἶναι ἀκριβῶς ἡ διατύπωση τῆς ἀναγωγῆς τοῦ «φανεροῦ» ὀνείρου στό «λανθάνον». (Πρβλ. καί τά ἑπόμενα κεφάλαια.)

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΛΥΚΑΝΘΡΩΠΟΥ

«Ὀνειρεύτηκα πώς εἶναι νύχτα καί εἶμαι ξαπλωμένος στό κρεβάτι μου (Τά πόδια τοῦ κρεβατιοῦ ἦταν ἀκουμπισμένα στό παράθυρο· ἐμπρός ἀπό τό παράθυρο ὑπῆρχε μιά σειρά ἀπό καρυδιές. Θυμᾶμαι πώς ἦταν χειμώνας, ὅταν ὀνειρεύτηκα, καί νύχτα.) Ξαφνικά ἀνοίγει τό παράθυρο ἀπό μόνο του καί βλέπω μέ μεγάλο τρόμο στή μεγάλη καρυδιά ἐμπρός ἀπό τό παράθυρο νά κάθονται κάμποσοι ἄσπροι λύκοι. Ἦταν ἕξι ἤ ἑφτά. Οἱ λύκοι ἦταν τελείως ἄσπροι καί ἔμοιαζαν περισσότερο σάν ἀλεποῦδες ἤ τσομπανόσκυλα, γιατί εἶχαν μεγάλες οὐρές ὅπως οἱ ἀλεποῦδες καί τά αὐτιά τους ἦταν τεντωμένα, ὅπως τῶν σκύλων πού ἀφουγκράζονται κάτι. Μέσα σέ μεγάλο ἄγχος, προφανῶς ἐμπρός στόν κίνδυνο νά μέ καταβροχθίσουν οἱ λύκοι, ἔβγαλα μιά κραυγή καί ξύπνησα».

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΦΡΟΫΝΤ

«*Εἶναι νύχτα, εἶμαι ξαπλωμένος στό κρεβάτι μου.* Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι ἡ ἀρχή τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς. [«Πρωτογενής σκηνή»: Ἡ παράσταση τῶν συνουσιαζομένων γονέων.] Τό «Εἶναι νύχτα» εἶναι μιά με-

τάθεση γιά τό: κοιμόμουν. Ἡ παρατήρηση: Θυμᾶμαι πώς ἦταν χειμώνας, ὅταν ὀνειρεύτηκα, καί νύχτα, ἀναφέρεται καί εἶναι σωστή. Ἦταν πράγματι μιά ἀπό τίς νύχτες πρίν ἀπό τά γενέθλιά μου καί Χριστούγεννα.

»*Ξαφνικά ἀνοίγει τό παράθυρο ἀπό μόνο του.* Αὐτό μεταφράζεται: Ξαφνικά ξυπνῶ ἀπό μόνος μου — ἀνάμνηση τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς. Ἡ ἐπίδραση ἀπό τό παραμύθι μέ τούς λύκους, ὅπου ὁ λύκος πηδᾶ μέσα ἀπό τό παράθυρο, ἰσχύει τροποποιημένη καί μεταβάλλει τήν ἄμεση ἔκφραση σέ εἰκονική. Συγχρόνως ἡ εἰσαγωγή τοῦ παραθύρου χρησιμεύει γιά νά φέρει τό ὀνειρικό περιεχόμενο, πού ἀκολουθεῖ, στό παρόν. Τά Χριστούγεννα ἀνοίγει ξαφνικά ἡ πόρτα καί ἐμφανίζεται τό δέντρο μέ τά δῶρα. [Χριστουγεννιάτικο ἔθιμο.] Ἐδῶ λοιπόν προβάλλει ἡ ἐπίδραση τῆς, ἐκεῖνες τίς ἡμέρες ἐπίκαιρης, προσμονῆς τῶν Χριστουγέννων, ἡ ὁποία συμπεριλαμβάνει τή σεξουαλική ἱκανοποίηση. [Σάν «ἀσυνείδητη» προσμονή κι αὐτή.]

»*Ἡ μεγάλη καρυδιά.* Ἀντιπροσωπεύει τό χριστουγεννιάτικο δέντρο, δηλαδή εἶναι ἐπίκαιρη· ἐπιπλέον ἀντιπροσωπεύει τό δέντρο ἀπό τό παραμύθι μέ τούς λύκους* στό ὁποῖο βρίσκει καταφύγιο ὁ ράφτης ὅταν καταδιώκεται, καί κάτω ἀπό τό ὁποῖο καιροφυλακτοῦν λύκοι. Ἀκόμα τό ψηλό δέντρο εἶναι,

* [Πρόκειται γιά «συνειρμό» τοῦ ἀναλυομένου καί ἀφορᾶ μία ἱστορία πού τοῦ ἔλεγε ὁ παπποῦς του: Ἕνας λύκος πηδάει μέσα ἀπό τό παράθυρο στό δωμάτιο ἑνός ράφτη. Αὐτός τόν ἁρπάζει ἀπό τήν οὐρά, τοῦ τήν ξεριζώνει, καί ὁ λύκος φεύγει ἔντρομος. Λίγο ἀργότερα, περπατώντας στό δάσος, ὁ ράφτης βλέπει μιά ἀγέλη λύκων καί σκαρφαλώνει σέ ἕνα δέντρο. Οἱ λύκοι μαζεύονται ἀπό κάτω. Ὁ λύκος, πού εἶχε πεταχτεῖ ἔξω, προτείνει νά σχηματίσουν πυραμίδα· αὐτός θά εἶναι στή βάση της. Τότε ὁ ράφτης φωνάζει: Πιάστε τόν γέρο ἀπ' τήν οὐρά! Ὁ λύκος στήν ἀνάμνηση τοῦ παθήματός του τρομάζει, τό βάζει στά πόδια καί ἡ πυραμίδα σωριάζεται κάτω.]

ὅπως εἶχα συχνά τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσω, σύμβολο τῆς παρατήρησης, τοῦ ἡδονοβλεψία. Ὅταν εἶναι κανείς ἐπάνω στό δέντρο μπορεῖ νά βλέπει ὅλα ὅσα συμβαίνουν κάτω, καί ὁ ἴδιος μένει ἀόρατος· πρβλ. τή γνωστή ἱστορία τοῦ Βοκάκκιου καί παρόμοια ἀνέκδοτα.

»*Οἱ λύκοι.* Ὁ ἀριθμός τους: *ἕξι ἤ ἑφτά.* Στό παραμύθι μέ τούς λύκους εἶναι μιά ἀγέλη χωρίς καθορισμένο ἀριθμό. Ὁ καθορισμός τοῦ ἀριθμοῦ [στό ὄνειρο] δείχνει τήν ἐπίδραση ἀπό τό παραμύθι μέ τά ἑφτά κατσικάκια, ἀπό τά ὁποῖα τά ἕξι καταβροχθίζονται. Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ δυϊκοῦ ἀριθμοῦ στήν πρωτογενῆ σκηνή ἀπό τόν πληθυντικό, ὁ ὁποῖος θά ἦταν γιά τήν πρωτογενῆ σκηνή παράδοξος, εἶναι σάν μέσο μετάθεσης εὐπρόσδεκτη γιά τήν ἀντίσταση. [Δηλαδή γιά τήν ἀντίσταση τοῦ «ὑπερεγώ» ἐναντίον τῆς θέασης τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς.] Στή ζωγραφική ἀναπαράσταση τοῦ ὀνείρου, πού ἔκανε ὁ ὀνειρευόμενος, ἀπεικόνισε τούς πέντε λύκους, κάτι πού πιθανῶς δικαιολογεῖ ἡ πληροφορία: ἦταν νύχτα. [Κατά τόν Φρόυντ πέντε τό πρωί.]

»*Κάθονται ἐπάνω στό δέντρο.* Καταρχήν ἀντικαθιστοῦν τά χριστουγενιάτικα δῶρα πού κρέμονται ἀπό τό δέντρο. Ὅμως ἐπίσης εἶναι τοποθετημένοι ἐπάνω στό δέντρο, γιατί κάτι τέτοιο μπορεῖ νά σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι κοιτάζουν. Στό παραμύθι τοῦ παπποῦ στρατοπεδεύουν κάτω, γύρω ἀπό τό δέντρο. Ἡ σχέση τους ὡς πρός τό δέντρο ἔχει λοιπόν ἀντιστραφεῖ· ἀπό ὅπου μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ τό συμπέρασμα ὅτι στό ὀνειρικό περιεχόμενο συμβαίνουν καί ἄλλες ἀντιστροφές τοῦ λανθάνοντος ὑλικοῦ.

»*Τόν κοιτάζουν μέ τεταμένη τήν προσοχή.* Αὐτό τό χαρακτηριστικό προέρχεται ὁλόκληρο ἀπό τήν πρωτογενῆ σκηνή, μέσῳ μιᾶς ὁλοκληρωτικῆς μεταστροφῆς. [Δηλαδή αὐτός εἶναι πού κοιτάζει μέ τεταμένη τήν προσοχή.]

»*Εἶναι τελείως ἄσπροι.* Αὐτό τό ἀφ' ἑαυτοῦ του ἐπουσιώδες, στήν ἀφήγηση ἰδιαίτερα τονισμένο χαρακτηριστικό, ὀφείλει τήν ἔντασή του σέ μιά πληθωρική σύντηξη στοιχείων ἀπό ὅλα τά στρώματα τοῦ ὑλικοῦ, καί συνενώνει σέ συνέχεια δευτερεύουσες λεπτομέρειες τῶν ἄλλων πηγῶν τοῦ ὀνείρου μέ ἕνα σημαντικότερο τμῆμα τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς. Αὐτός ὁ τελευταῖος καθοριστικός παράγοντας προέρχεται βέβαια ἀπό τό λευκό τῶν σεντονιῶν καί τῶν ἐσωρούχων τῶν γονέων· ἐπιπλέον τό λευκό τῶν κοπαδιῶν ἀπό ἀρνιά, τῶν τσομπανόσκυλων, σάν ὑπαινιγμός γιά τίς σεξουαλικές του ἔρευνες σέ ζῶα, τό λευκό στό παραμύθι μέ τά ἑφτά κατσικάκια, ὅπου ἡ μητέρα ἀναγνωρίζεται ἀπό τή λευκότητα τοῦ χεριοῦ της. (...)

»*Κάθονται ἀκίνητοι.* Ἐδῶ διαψεύδεται τό ἐντυπωσιακότερο στοιχεῖο τῆς παρατηρούμενης σκηνῆς: Ἡ κινητικότητα, ἡ ὁποία μέσα ἀπό τή στάση, πρός τήν ὁποία ὁδηγεῖ, δημιουργεῖ τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν πρωτογενῆ σκηνή καί στό παραμύθι μέ τούς λύκους. [Ἡ «πρωτογενής σκηνή» διαδραματίζεται ἐδῶ, εἰκάζει ὁ Φρόυντ, ὅπως στά ζῶα, σάν coitus a tergo. Στό παραμύθι μέ τούς λύκους αὐτή ἡ «στάση» ὑποδηλώνεται ἀπό τό ὅτι «ὁ χωρίς οὐρά» λύκος παροτρύνει τούς ἄλλους *νά ἀνεβοῦν ἐπάνω του.*]

»*Ἔχουν οὐρές σάν ἀλεποῦδες.* Αὐτό προέκυψε ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς ἐπάνω στό παραμύθι μέ τούς λύκους, καί πρέπει νά ἀναγνωριστεῖ σάν τό σπουδαιότερο συμπέρασμα τῆς σεξουαλικῆς ἔρευνας: Λοιπόν ὑπάρχει πραγματικά ἕνας εὐνουχισμός. [Γιά τήν «οὐρά» καί γιά τό ἀνδρικό «γεννητικό ὄργανο» χρησιμοποιεῖται στά γερμανικά ἡ ἴδια λέξη. Οἱ ἰδιαίτερα πλούσιες οὐρές τῶν λύκων διαψεύδουν μέ τήν παρουσία τους, γιά λόγους ἄμυνας ἐναντίον τοῦ «ἄγχους εὐνουχισμοῦ», τήν ὑποτιθέμενη πραγματικότητα τοῦ «συμβολικοῦ» εὐνουχισμοῦ, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ὑπάρχει σέ μιά «φάση» τῆς παιδικῆς ἡλικίας.]

»*Τό ἄγχος, ἐμπρός στόν κίνδυνο νά μέ καταβροχθίσουν οἱ λύκοι.* Στόν ὀνειρευόμενο αὐτό φάνηκε νά μή δικαιολογεῖται ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου. Δέν θά ἔπρεπε νά φοβᾶμαι, εἶπε, γιατί οἱ λύκοι φαίνονταν περισσότερο σάν ἀλεποῦδες ἤ σκύλοι. Οὔτε καί ὅρμησαν καταπάνω μου νά μέ δαγκάσουν, ἀλλά ἦταν πολύ ἥσυχοι καί καθόλου τρομακτικοί. Ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἡ ὀνειρική διεργασία γιά ἕνα διάστημα προσπάθησε νά ἐξουδετερώσει τά εὐαίσθητα σημεῖα διά τῆς μεταβολῆς στό ἀντίθετο. (Δέν κινοῦνται· ἔχουν μάλιστα καί τίς ὡραιότερες οὐρές.) Ἕως ὅτου τό μέσο αὐτό τελικά ἀποτυχαίνει καί τό ἄγχος ξεσπᾶ. Τοῦτο βρίσκει τήν ἔκφρασή του μέ τή βοήθεια τοῦ παραμυθιοῦ, ὅπου τά κατσικάκια-παιδιά καταβροχθίζονται ἀπό τόν λύκο-πατέρα. Πιθανόν αὐτό τό στοιχεῖο τοῦ παραμυθιοῦ νά θύμισε ἀπειλές τοῦ ἀστειευόμενου πατέρα του, ὅταν αὐτός ἔπαιζε μαζί του. Ἔτσι τό ἄγχος, ὅτι θά φαγωθεῖ ἀπό τόν λύκο, θά ἦταν τόσο ἀνάμνηση ὅσο καί ὑποκατάστατο σάν ἀποτέλεσμα μετάθεσης. [Ἀπό τόν πατέρα στόν λύκο.]

»Τά κίνητρα καί οἱ ἐπιθυμίες αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου εἶναι χειροπιαστά· στίς ἐπιφανειακές ἐπιθυμίες τῆς ἡμέρας, νά εἶχαν ἔρθει κιόλας τά Χριστούγεννα μέ τά δῶρα τους (ὄνειρο ἀνυπομονησίας), προστίθεται ἡ βαθύτερη, ἐκεῖνο τόν καιρό συνεχής ἐπιθυμία σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης ἀπό τόν πατέρα, ἡ ὁποία καταρχήν ὑποκαθίσταται ἀπό τήν ἐπιθυμία νά ξαναδεῖ ὅ,τι τόν εἶχε τότε σέ τέτοιον βαθμό ἀπορροφήσει. [Τήν «πρωτογενῆ σκηνή».] Κατόπιν συνεχίζεται ἡ ψυχική διαδικασία τῆς ἱκανοποίησης αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας μέ τήν ἀνάκληση τῆς πρωτογενοῦς σκηνῆς καί τελικά μέ τήν τώρα πλέον ἀναπόφευκτη ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας καί τήν ἀπώθησή της». [Μέσῳ τῶν «μεταθέσεων», τῶν «ὑποκαταστάσεων», τῶν «μεταβολῶν στό ἀντίθετο», τοῦ «ἄγχους». Ἔτσι προκύπτει τελικά τό «φανερό ὄνειρο.]

ΕΡΜΗΝΕΥΟΝΤΑΙ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ; ΖΙΓΚΜΟΥΝΤ ΦΡΟΫΝΤ

Ἤδη ὁ τίτλος τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων* δηλώνει τήν κύρια τοποθέτηση τοῦ φροϋδικοῦ ἔργου. Τό βιβλίο, πού μᾶς ἔκανε νά προσέξουμε τά ὄνειρα, δέν μιλᾶ γιά τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά ἀλλά γιά τήν ἑρμηνεία τους. «Προτίθεμαι νά δείξω ὅτι τά ὄνειρα ἐπιδέχονται ἑρμηνεία», γράφει ὁ Φρόυντ.[1] Τό ὅτι τά ὄνειρα ἐπιδέχονται ἑρμηνεία δέν ἀπορρέει βέβαια ἀπό τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά, ἀλλά εἶναι μιά «προϋπόθεση».[2] Καί πῶς τό δικαιολογεῖ ὁ Φρόυντ, ἀφ' ἑνός νά ἀσχολεῖται μέ τά ὄνειρα καί ἀφ' ἑτέρου, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχεται, νά ἰσχυρίζεται «ὁλότελα αὐθαίρετα»[3] ὅτι τά ὄνειρα μποροῦν καί πρέπει νά ἑρμηνεύονται; Ἡ ἀπάντηση εἶναι γιά τόν Φρόυντ εὔκολη: «Ἄν ἔχουμε δίκιο, αὐτό μπορεῖ νά τό δείξει μόνο ἡ ἐπιτυχία τῆς δοκιμῆς».[4]

Ἐδῶ κάνει ὁ Φρόυντ λάθος. Παρασυρμένος ἀπό ἕναν ἀπλοϊκό πραγματισμό ξεχνᾶ πώς μέ τίς ἑκάστοτε κατάλληλες προϋποθέσεις ὅλα μποροῦν νά «δειχτοῦν», ἀκόμα καί τό ὅτι τά ὄνειρα ἐπιδέχονται ἑρμηνεία. Αὐτό πού ὁ Φρόυντ ὀνομάζει «ἐπιτυχία» δέν εἶναι παρά ἡ ἐκπλήρωση τῶν δικῶν του προϋποθέσεων: ἰσχυρίζεται ὅτι τά ὄνειρα εἶναι ἑρμηνεύσιμα καί πιστεύει ὅτι τό ἀποδεικνύει παρουσιάζοντας μιά μέθοδο ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, δηλαδή ἀνακαλύπτοντας στά ὄνειρα αὐτό μέ τό ὁποῖο τά ἔχει ἤδη προκαταλάβει.

Ὁ Φρόυντ δέν μπορεῖ λοιπόν νά μᾶς πείσει γιά τό «δίκιο» του παραπέμποντάς μας στίς «ἐπιτυχίες» του. Αὐτό πάλι δέν σημαίνει ὅτι ἤδη τελειώσαμε μέ τήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*. Σημαίνει μόνο ὅτι δέν ἀφήνουμε τήν κριτική σκέψη νά ἀποστομωθεῖ κάτω ἀπό τό βάρος τῶν «ἀποδείξεων» τοῦ Φρόυντ. Τώρα, ἀπελευθερωμένοι ἀπό τίς ὑποδείξεις του σχετικά μέ ποιόν τρόπο ὀφείλουμε νά διαβάσουμε τήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων*, μποροῦμε νά στραφοῦμε πρός αὐτή τήν

ἴδια. Τό βλέμμα καί ἡ σκέψη ἀνοίγουν γιά τήν κριτική της ἀφομοίωση, δηλαδή γιά μιά ἀποφασιστική ἀντιπαράθεση μαζί της.

ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ «ΓΙΑΤΙ»

Πῶς φτάνει ὁ Φρόυντ νά ἰσχυρίζεται ὅτι τά ὄνειρα μποροῦν νά ἑρμηνευτοῦν, δηλαδή νά ἐξηγηθοῦν; Ὁ Φρόυντ δέν θέτει ὁ ἴδιος ἕνα τέτοιο ἐρώτημα. Ἴσως γιατί ἡ ἀπάντηση μοιάζει περισσότερο ἀπό αὐτονόητη: Τά ὄνειρα μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τά ὄνειρα ἔχουν μιά αἰτία, ἕνα «γιατί». Τό «γιατί;» ἀπαιτεῖ μιά αἰτιολόγηση. Ὅταν ἕνα ὄνειρο ἔχει αἰτία, τότε αὐτό δέν εἶναι ἁπλῶς ὄνειρο, ἀλλά ἐμφανίζεται ὡς ἐπακόλουθο τῆς αἰτίας του. Τό ἁπλό τοῦ ὀνείρου χάνεται.

Στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* ἐπιτελεῖται ἡ σύνδεση ἑνός ὀνείρου μέ τήν αἰτία του, ἡ αἰτιολόγησή του, μέσω τῆς ἑρμηνείας. Ἡ ἑρμηνεία «ἀντικαθιστᾶ»[1] ἕνα ὄνειρο μέ κάτι ἄλλο, ὥστε αὐτό τό ὄνειρο, τό ὁποῖο «ἀφ' ἑαυτοῦ του» δέν εἶναι «καμιά κοινωνική ἔκφραση, κανένα μέσο ἐπικοινωνίας,[2] τώρα νά παρασταίνεται σάν ἕνα «ψυχικό μόρφωμα μέ νόημα»[3] πού «πρέπει νά ἐνταχθεῖ στήν ψυχική λειτουργία τοῦ ξύπνου.[4] Ἡ φροϋδική ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων συνδέει τά ὄνειρα μέ τόν ξύπνο καί ἔτσι ἀποκαθιστᾶ τή «διασύνδεση τῶν ψυχικῶν μας ἐνεργειῶν.[5]

Αὐτή ἡ καθολική αἰτιολογική συσχέτιση, ὅπου ἡ κάθε «ψυχική ἐνέργεια» εἶναι συνδεδεμένη μέ τίς ἄλλες, ὅπως π.χ. τά ὄνειρα μέ τόν ξύπνο, συνιστᾶ μιά προκατάλειψη τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*. Ὁ Φρόυντ τήν υἱοθετεῖ χωρίς δισταγμό. Τό ὅτι δέν κάνει λόγο γι' αὐτή δέν σημαίνει καθόλου καί ὅτι δέν τή γνωρίζει. Ἀντίθετα ὅλη ἡ *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* καί ὅλη ἡ φροϋδική ψυχολογία εἶναι μέ πλήρη συνείδηση προκατειλημμένη ἀπό τό αἴτημα τοῦ «γιατί», σύμφωνα μέ τό

ὁποῖο ὅλα ἐννοοῦνται μέσα ἀπό τήν αἰτιολόγηση, δηλαδή τήν ἐξήγησή τους.

Στή σκέψη ἑνός ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀκόμα καί γιά κάτι τό «ἀσήμαντο καί τυχαῖο» θά ἀμφισβητοῦσε τήν ἀνάγκη μιᾶς ἐξήγησης, ὁ Φρόυντ ἀντιδρᾶ βίαια: «Τί ἐννοεῖ μ' αὐτό; Ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχουν καί μικρά συμβάντα πού δέν ἐμπίπτουν στή διασύνδεση τοῦ παγκοσμίου συμβάντος, πού θά μποροῦσαν καί νά μήν εἶναι ὅπως εἶναι; Ὅταν κανείς διασπᾶ τόν φυσικό ντετερμινισμό σέ ἕνα σημεῖο, τότε ἔχει πετάξει στά σκουπίδια ὅλη τήν ἐπιστημονική θεωρία».[6]

Ὁ Φρόυντ ἔχει δίκιο. Ἴσως ὅλη ἡ «ἐπιστημονική κοσμοθεωρία», σίγουρα ὅμως ἡ φροϋδική ψυχολογία στέκεται καί πέφτει μέ τό ἐρώτημα ἄν κάποιο, «ἔστω καί ἀσήμαντο συμβάν», π.χ. ἕνα ὄνειρο, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ, δηλαδή νά αἰτιολογηθεῖ καί νά ἐνταχθεῖ στό πλέγμα τῶν ἀλληλοσυσχετισμῶν τοῦ συστήματος ἤ — ἄν δέν χρειάζεται καμιά ἐξήγηση. Ὁ Φρόυντ εἶναι σίγουρος: «Ὁ φίλος μας δέν θά θελήσει νά ἀναλάβει τίς συνέπειες τῆς πρώτης του ἀπάντησης, θά ἐνδώσει [...]».[7]

Καί ἄν ὁ φίλος μας δέν «ἐνδώσει»; Ἄν, ἀκούγοντας τόν Φρόυντ νά μιλᾶ γιά τή «διασύνδεση τοῦ παγκοσμίου συμβάντος», θυμόταν τά λόγια ἑνός ἄλλου, παλαιοτέρου γιατροῦ, πού λένε: «Τό τριαντάφυλλο δέν ἔχει γιατί· ἀνθίζει ἐπειδή ἀνθίζει [...]»;[8] Μήπως πράγματι κάτι τό «ἀσήμαντο καί τυχαῖο», π.χ. ἕνα ὄνειρο ἤ ἕνα τριαντάφυλλο, ἀρκεῖ γιά νά «πετάξει στά σκουπίδια ὅλη τήν ἐπιστημονική κοσμοθεωρία; Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τό ἐάν ἕνα ὄνειρο θά τεθεῖ κάτω ἀπό τό «γιατί», ἄν δηλαδή θά ἐξηγηθεῖ καί θά ἀντικατασταθεῖ ἀπό κάτι ἄλλο καί ἑπομένως θά ξεχαστεῖ ὡς ὄνειρο, ἤ ἄν εἶναι δυνατός καί ἕνας ἄλλος δρόμος: Ἕνα ὄνειρο, ὡς τό ὄνειρο πού φανερώνεται ἀφ' ἑαυτοῦ του, δίχως «γιατί». Αὐτή ἡ δυνατότητα, νά μᾶς μιλήσει ἕνα ὄνειρο ὡς αὐτό καθ' ἑαυτό, δίχως «γιατί», ἀγνοήθηκε ἀπό τήν κυρίαρχη σκέψη. Καί

αὐτό ἦταν ἑπόμενο, καθώς ἡ ἀναζήτηση τῆς γνώσης ἀκολούθησε τόν δρόμο τοῦ Ἀριστοτέλη: «Τότε γὰρ οἰόμεθα γιγνώσκειν ἕκαστον, ὅταν τὰ αἴτια γνωρίσωμεν [...]».[9] Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πού ρωτάει: «Τί δ' ἔστι τὸ ἐνύπνιον καὶ πῶς γίνεται».[10] Τό «καί» πρέπει ἐδῶ νά ἀκουστεῖ ἐπεξηγηματικά: Τί εἶναι τό ὄνειρο, δηλαδή, πῶς γίνεται. Τό εἶναι τοῦ ὀνείρου ἑρμηνεύεται ἐδῶ γιά πρώτη φορά ὡς ζήτημα τῆς γέννησης τοῦ ὀνείρου μέσα ἀπό τό ζητούμενο αἴτιό του.

Σ' αὐτό τό πνεῦμα πρέπει νά ἀκουστεῖ καί ἡ προηγούμενη ἀντίδραση τοῦ Φρόυντ στήν παρέμβαση τοῦ «φίλου μας»: Τά πράγματα, λέει, «εἶναι ὅπως εἶναι», δηλαδή τά πράγματα ὑπάρχουν στό εἶναι τους, μέσα ἀπό τή «διασύνδεση τοῦ παγκοσμίου συμβάντος». Σ' αὐτήν τή σκέψη τό «εἶναι» τῶν πραγμάτων δέν εἶναι πλέον κάτι τό πηγαῖο καί πρωτογενές, ἀλλά ἕνα προϊόν αἰτιολογικῶν ἀλληλοσυσχετίσεων. Τά ὄνειρα, «καθ' ἑαυτά», εἶναι κάτι τό ἀδιανόητο. Καί τοῦτο δείχνεται προπάντων ὅπου ὁ Φρόυντ μιλᾶ ὁ ἴδιος γιά τά ὄνειρα «καθ' ἑαυτά»: «Τό ὄνειρο δέν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ του κανενός εἴδους κοινωνική ἔκφραση, κανένα μέσο ἐπικοινωνίας».[11] Εἶναι «ξένο καί ἀγνώριστο».[12] Ξένα ὅμως δέν εἶναι τά ὄνειρα ἀφ' ἑαυτοῦ τους. Ἐδῶ ὑπάρχει ἀκόμα ἕνα ἀποφασιστικό λάθος τοῦ Φρόυντ. Τά ὄνειρα εἶναι ξένα μόνο γιά ἐκείνη τή σκέψη, ἡ ὁποία εἶναι προετοιμασμένη νά τά ἐννοήσει μέσα ἀπό τήν ἐξήγησή τους καί τή συσχέτισή τους μέ τίς «ψυχικές ἐνέργειες τοῦ ξύπνου» — κάτι γιά τό ὁποῖο τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα, δέν προσφέρονται καθόλου.

Ἡ ἄποψη, ὅτι τά ὄνειρα ἔχουν σχέση μέ τόν ξύπνο, δέν μπορεῖ νά «ἀποδειχτεῖ σωστή» μέ τήν ἐπινόηση μιᾶς τεχνικῆς γιά τήν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Ἡ κυριαρχία τοῦ «γιατί» εἶναι πού ἀξιώνει τή συσχέτιση τῶν ὀνείρων καί τοῦ ξύπνου μεταξύ τους. Ἡ *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* εἶναι ἡ ἀνταπόκριση σέ αὐτό τό αἴτημα. Ὁ Φρόυντ νομίζει ὅτι μιλᾶ γιά

τά ὄνειρα «ἀφ' ἑαυτοῦ» τους, ὅμως μιλᾶ γιά τά ὄνειρα ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ζητουμένου αἰτίου τους, τό ὁποῖο βέβαια δέν μπορεῖ νά προκύψει ἀπό μόνο του, μέσα ἀπό τά ἴδια τά ὄνειρα. Μόνο γιά τό βλέμμα τό προσανατολισμένο στό «γιατί» εἶναι τά ὄνειρα ἀκατανόητα, ξένα καί ἀγνώριστα. Αὐτό τό βλέμμα ὅμως εἶναι τυφλό γιά τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα.

Ὅμως καμιά σχέση ἀνάμεσα στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο, ὅσο αὐτονόητη καί ἄν φαίνεται αὐτή, δέν μπορεῖ ποτέ νά περιλάβει μέσα της τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀνειρεύεται. Τό «ὅτι» τῶν ὀνείρων δέν ἐξηγεῖται. Εἶναι δεδομένο, ὅπως δεδομένο εἶναι καί τό «ὅτι» τοῦ ξύπνου. Αὐτό πού μπορεῖ, ὑποτίθεται, νά «ἐξηγηθεῖ» εἶναι τά δεδομένα τῶν ὀνείρων ἐφ' ὅσον αὐτά ἐξαναγκαστοῦν νά ὑπεισέλθουν σέ μία συσχέτιση μέ δεδομένα τοῦ ξύπνου — ἐάν ξεκινήσει κανείς ἀπό τά δεδομένα τῶν ὀνείρων καί ὄχι ἀπό τό δεδομένο τους. Ὅμως τό δεδομένο τῶν ὀνείρων, τό ὅτι ὑπάρχουν τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα, παραμένει κάτι τό ἔσχατο, ἀνεξήγητο καί ἀνεξηγήσιμο, δίχως «γιατί».

Τό βλέμμα πού εἶναι τυφλό γιά τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα βλέπει τά δεδομένα τῶν ὀνείρων καθ' ἑαυτά. Ἀλλά δέν βλέπει τό κύριο, ὅτι χωρίς τό δεδομένο τῶν ὀνείρων τά ὄνειρα, μέ τά ἑκάστοτε δεδομένα τους, θά ἦταν πέρα γιά πέρα ἀνυπόστατα καί ἀδιανόητα.

Ὅμως καταρχήν προέχει νά φανερωθεῖ ὁλότελα αὐτό πού βλέπει τό βλέμμα τό τυφλό γιά τά ὄνειρα. Πρέπει νά συνεχιστεῖ ἡ ἐπερώτησή του ὡς πρός τίς ἀπόψεις του, μέχρι νά ἀποκαλυφτεῖ ἡ πρώτη του σχέση μέ τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά.

ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ;

Πῶς ἀφορᾶ λοιπόν τόν ἄνθρωπο ἡ σύνδεση τῶν ὀνείρων μέ τόν ξύπνο; Ὁ Φρόυντ γράφει: «Ὅποιος δέν ξέρει νά ἐξηγή-

σει τή γέννηση τῶν ὀνειρικῶν εἰκόνων, μάταια θά προσπαθήσει νά καταλάβει τίς φοβίες, τίς ψυχαναγκαστικές καί τίς παραληρηματικές ἰδέες, ὥστε νά ἔχει ἐνδεχομένως μιά θεραπευτική ἐπίδραση ἐπάνω τους.[1] Ἡ «θεραπευτική ἐπίδραση» ἐπάνω στά «νευροπαθολογικά συμπτώματα» περιγράφει τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο τά φροϋδικά ἐννοημένα ὄνειρα ἀφοροῦν τόν ἄνθρωπο. Ἡ σχέση μέ τά ὄνειρα διαμορφώνεται ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων μπορεῖ ἄμεσα ἤ ἔμμεσα νά συμβάλει στήν ἐπιτυχία τῆς θεραπείας. Πρώτη καί βασική ἑρμηνεία τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων* ἑρμηνεύει τά ὄνειρα ὡς χρήσιμα. Μέ τόν Φρόυντ τά ὄνειρα τοποθετοῦνται στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου.

Τό ὅτι τά ὄνειρα ὑπηρετοῦν τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι μία ἁπλῶς προσωπική ἄποψη τοῦ Φρόυντ. Ἡ *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* ἐπιτελεῖ ἕνα ἄνοιγμα πρός τό γενικότερο αἴτημα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης καί τῆς ἐποχῆς της, ὁ ἄνθρωπος νά γίνει «κυρίαρχος καί κάτοχος τῆς φύσης».[2] Μέ τή φροϋδική ἑρμηνεία αὐτός εἶναι πλέον σέ θέση νά χρησιμοποιήσει τά ὄνειρα γιά τήν ἀνάκτηση καί διατήρηση τῆς «ψυχικῆς» του «ὑγείας», γίνεται δηλαδή κυρίαρχος καί νομέας τῶν ὀνείρων του.

Ὅμως τί σημαίνει ἐδῶ ἡ «φύση»; Τό ὄνομα τοῦ Φρόυντ γιά τή βιολογικά-ψυχολογικά ἐννοημένη φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό Es*: «Τό [...] ὀνομάζουμε χάος, καζάνι γεμάτο μέ κοχλάζουσες διεγέρσεις.[3] Αὐτές, δηλαδή ἡ τάση, «οἱ ἀνάγκες τῶν ὁρμῶν νά βροῦν ἱκανοποίηση ἀκολουθώντας τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς»,[4] πρέπει νά παραμένουν κάτω ἀπό ἔλεγχο. Διαφορετικά τό Es, «στήν τυφλή ἔξη του γιά ἱκανοποίηση τῶν ὁρμῶν», δέν θά ἀπέφευγε τήν καταστροφή».[5] Γι' αὐτό ἡ «θεραπευτική ἐπίδραση» τῆς ψυχανάλυσης, ὅπως τήν καταλαβαίνει ὁ Φρόυντ, ἔχει σκοπό «νά δυναμώσει τό Ἐγώ [...] ὥστε αὐτό νά μπορέσει νά ἰδιοποιηθεῖ νέα μέρη τοῦ Es».[6]

Οἱ «ἀνάγκες τῶν ὁρμῶν» ἱκανοποιοῦνται ἄμεσα – στά ὄνειρα. «Τό ὄνειρο εἶναι ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν».[7] Τά ἔτσι ἐννοημένα ὄνειρα ἔχουν διπλή λειτουργία. Κατασιγάζοντας τίς «ὁρμές» ἀφήνουν τόν κοιμισμένο νά συνεχίσει τόν ὕπνο του· ὡς «ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν» ἐπιτρέπουν, μέ τήν ἑρμηνεία τους, τήν ἀκίνδυνη ἀναγνώριση τῶν «ἀπαγορευμένων» ἐπιθυμιῶν, καθώς αὐτές ἔχουν ἤδη ἐκπληρωθεῖ, ὄχι στήν «πραγματικότητα», ἀλλά στήν «ψευδαίσθηση»[8] τοῦ ὀνείρου. Τά ὄνειρα γίνονται βαλβίδα ἀσφαλείας στό καζάνι μέ τίς «κοχλάζουσες διεγέρσεις».

Ἕνα ὄνειρο πού γεννιέται μέ τήν ἐμφάνιση μιᾶς ἐπιθυμίας καί τελειώνει μέ τήν ἐκπλήρωσή της δέν καθορίζεται λοιπόν αὐθαίρετα ἔτσι, ἀλλά ἀνταποκρίνεται στό αἴτημα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. «Ὀνειρεύομαι» θά πεῖ ἐδῶ: Χρησιμοποιῶ ἕνα ὄνειρο. Τά ὄνειρα γίνονται ἕνα ὄργανο στήν ἐπι-

* Τό Es στή γερμανική γλώσσα εἶναι ἀφενός τό οὐδέτερο τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας «αὐτό» καί ἀφετέρου τό ὑποκείμενο τῶν ἀπροσώπων ρημάτων, ὅπως π.χ. Es regnet, βρέχει. Στήν περίπτωση τῆς ψυχανάλυσης τό Es δέν μπορεῖ νά σημαίνει κάτι τό προσωπικό, ἀφοῦ ὑποδηλώνει βασικά τήν ἀσυνείδητη διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, αὐτήν δηλαδή πού δέν ἀνήκει στό «πρόσωπο» τοῦ ἀνθρώπου. Τό Es λοιπόν, ὡς ὄνομα γιά τό ἀσυνείδητο, εἶναι τό Es τῶν ἀπροσώπων ἐκφράσεων τῆς γερμανικῆς γλώσσας. Ἐδῶ προκύπτει ἕνα μεταφραστικό ζήτημα. Ἡ ἑλληνική γλώσσα λέει: «βρέχει», ὄχι, «αὐτό βρέχει». Ἡ μετάφραση τοῦ Es σέ «αὐτό» (ὅπως καί ἡ ἄλλη μετάφραση πού προτείνεται: «ἐκεῖνο», ἡ ὁποία εἶναι λεξικογραφικά ἤδη λάθος) ὑποδηλώνει πάντοτε τή μορφή ἑνός «προσώπου». Σ' αὐτό πού ὀνομάζει τό Es βλέπω μιά ἐπαρκέστερη ἀνταπόκριση στήν ἑλληνική λέξη πού τό διευκρινίζει: τό Ἀπρόσωπο. Ὅμως συμβαίνει τό παράδοξο, τό «Ἀπρόσωπο» νά μήν ἔχει θέση σέ μιά μετάφραση φροϋδικῶν κειμένων, γιατί ὁ Φρόυντ ἀποδίδει στό Es στό κατ' ἐξοχήν ἀ-συνείδητο, μιά δυνητική συνειδικότητα (βλ. παρακάτω), ἕνα «πρόσωπο».

χείρηση τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποκτήσει καί νά διασφαλίσει τόν ἔλεγχο ἐπάνω στή φύση του.

Ὁ ἔλεγχος ὅμως προχωρεῖ καί ἕνα βῆμα παραπέρα. Τά ὄνειρα, ὅπως τά καταλαβαίνει ὁ Φρόυντ, ὑφίστανται μία τέτοια παραλλαγή, ὥστε νά μήν μποροῦν πλέον νά ἀναγνωριστοῦν στόν ξύπνο ὡς ἐκπλήρωση ἐπιθυμιῶν. Ἕνα ὄνειρο εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς περίπλοκης «ὀνειρικῆς διεργασίας», ἡ ὁποία τό συγκαλύπτει, τό καθιστᾶ «λανθάνον» καί τό ἐμφανίζει στόν ξύπνο «ξένο καί ἀγνώριστο», ὡς τό «φανερό» πλέον ὄνειρο.[9] (Πρβλ. τό ὄνειρο τοῦ Λυκάνθρωπου.) Τό ὄνειρο ὡς προϊόν μιᾶς «ὀνειρικῆς διεργασίας» ἐπιτελεῖται [...] ἀπό τόν ἴδιο τόν ὀνειρευόμενο».[10]

Ἕνα ὄνειρο δέν εἶναι λοιπόν μόνο «φύλακας τοῦ ὕπνου»,[11] ἀλλά καί φύλακας τοῦ ξύπνου, γιατί προστατεύει καί τόν κοιμισμένο καί τόν ξυπνητό: ἐπαγρυπνεῖ στόν ὕπνο, ξεγελάει καί «ἀποκοιμίζει» τόν ξύπνο. Ὕπνος καί ξύπνος χάνουν τό νόημά τους καί ἐμφανίζονται σάν μεῖγμα μέ κάθε φορά διαφορετικό καταμερισμό τῶν συστατικῶν του.

ΟΝΕΙΡΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Ἡ συσχέτιση τῶν ὀνείρων μέ τόν ξύπνο ἀνήκει λοιπόν στήν «ἄμυνα» τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στίς «καταστροφικές» «ἀνάγκες τῶν ὁρμῶν» του, δηλαδή στήν αὐτοσυντήρησή του. «Αὐτοσυντήρηση» σημαίνει συντήρηση τοῦ ἑαυτοῦ, δηλαδή τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή εἶναι καί ἡ ὁριακή προκατάληψη πού κυριαρχεῖ ἐπάνω στά ὄνειρα. Τό ὕστατο αἴτιο τῶν ὀνείρων εἶναι ἡ διασφάλιση τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου παρασταίνεται ὡς τό ἐγώ, τό ὁποῖο γνωρίζει τόν ἑαυτό του ὡς ταυτόσημο μέ τόν ἑαυτό

του καί διαφορετικό ἀπό τίς ἄλλες ὀντότητες.[1] Δημιουργεῖται καί διατηρεῖται μέσῳ αὐτοῦ πού ὁ Φρόυντ ὀνόμασε «ψυχικό ὄργανο».[2] Σ' αὐτό ἑδράζονται οἱ «μηχανισμοί» τῆς «ὀνειρικῆς διεργασίας».

Ἡ διατήρηση καί διασφάλιση τῆς ταυτότητας, ὡς τό ἀποφασιστικό «νόημα» τῆς «ζωῆς», ὑπαγορεύουν καί τήν πρόσβαση στά ὄνειρα. Ἄν π.χ. ἕνας ἄνθρωπος ὀνειρευτεῖ ὅτι εἶναι πεταλούδα, τότε θεωρεῖται αὐτονόητο ὅτι ἡ ὀνειρική πεταλούδα δέν εἶναι πραγματική πεταλούδα, ἀλλά «σύμβολο» ἀπό κάτι πού ἀφορᾶ τόν ὀνειρευόμενο. Ἡ ὀνειρική πεταλούδα ἀνήκει, μέ ἕναν τρόπο πού θά φανεῖ ἀπό τήν ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου, στόν ὀνειρευόμενο, στήν ταυτότητα τοῦ ξύπνιου ἐγώ του.

Ὁ τόπος τῆς ταυτότητας εἶναι ὁ ξύπνος. Ἡ φράση τοῦ Φρόυντ, ὅτι ἕνα ὄνειρο «πρέπει νά ἐνταχθεῖ στήν ψυχική λειτουργία τοῦ ξύπνου»,[3] ἀκούγεται τώρα διαφορετικά. Ὁ χωρισμός τῆς ταυτότητας τοῦ ἐγώ ἀπό τό μή-ἐγώ, π.χ. ἀπό τήν ὀνειρική πεταλούδα, ἀνήκει στό διαχωρισμό τοῦ ξυπνητοῦ ἀνθρώπου ἀπό αὐτήν καί στήν ἐπιβολή του ἐπάνω της. Τό τίμημα εἶναι ὅτι ἡ πεταλούδα τοῦ ὀνείρου, ὡς πεταλούδα, χάνεται.

ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Τά ὄνειρα γίνονται ὑπόλογα ἀπέναντι στόν ἄνθρωπο γιά τή διασφάλιση τῆς ταυτότητάς του. Ἡ *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* ἀναλαμβάνει τή λογοδοσία τους, ὅπου αὐτά τοποθετοῦνται ὡς πρός τό «ποιητικό αἴτιό» τους μέ τήν ἔνταξή τους στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἔχουμε φτάσει ἐκεῖ ὅπου ἡ κριτική τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων* ἀποκαλύπτει τήν τελευταία προκατάληψή της ὡς πρός τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά: Τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα, ξεχνιοῦνται γιά χάρη τῆς αὐτοσυντήρη-

σης τοῦ ἐγώ μέ τό νά ἀφομοιώνονται ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ ξύπνου.

Καί ὅμως ὀνειρευόμαστε, μιλᾶμε καί γράφουμε γιά τά ὄνειρα. Πῶς εἶναι δυνατός ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τά ὄνειρα ξεχνιοῦνται; Εἶναι δυνατός, γιατί αὐτό πού ξεχνιέται εἶναι τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά: Τά ὄνειρα, μέ τά ὁποῖα ἀπασχολούμαστε, δέν εἶναι ἀκόμα τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Ἀντίθετα, τά ὄνειρα μᾶς φανερώνονται «ξένα καί ἀγνώριστα». Ἀμέσως τείνουμε νά τά ἑρμηνεύσουμε, δηλαδή νά τά συσχετίσουμε μέ τόν ξύπνο. Δείχτηκε ὅμως ὅτι τό «ξένο καί ἀγνώριστο» δέν ἀνήκει στά ἴδια τά ὄνειρα, ἀλλά στήν ἄποψη ἐκείνη, ἡ ὁποία τά ἀντιμετωπίζει μόνον ὡς πρός τή δυνητική τους ἐξήγηση. Καί δείχτηκε ἀκόμα ὅτι ἡ κυρίαρχη σκέψη βρίσκεται κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ «γιατί» καί ἑπομένως εἶναι ἐκ τῶν προτέρων κλειστή γιά κάθε φανέρωμα τῶν ὀνείρων ὡς ὀνείρων, δηλαδή γιά τήν ἐμπειρία τους μέσα ἀπό τή δική τους τή φύση.

Αὐτά πού νομίζουμε ὄνειρά μας εἶναι ἀπόψεις διαφόρων προκαταλήψεων πού τά συγκαλύπτουν, καί ὄχι τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Ὅμως τώρα φτάνουμε σέ ἕνα ἀποφασιστικό ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατό, τά ὄνειρα νά φανερώνονται, ἀφοῦ ὁπωσδήποτε ὀνειρευόμαστε καί κάνουμε λόγο γιά ὄνειρα, καί συγχρόνως νά ἀποσύρονται, συγκαλυπτόμενα ἀπό προκαταλήψεις;

Ἡ ἀπόσυρση τῶν ὀνείρων δέν εἶναι ἔργο τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δέν θά ἦταν σέ θέση νά ξεχνᾶ τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα, ἄν τό ξέχασμά τους δέν προερχόταν ἤδη ἀπό αὐτά καθ' ἑαυτά, ὡς ἰδίωμά τους. Εἶναι μιά δυνατότητα τῶν ὀνείρων, νά παρουσιάζονται ἔτσι ὅπως αὐτά τά ἴδια δίνονται καί εἶναι ἐπίσης δυνατότητα τῶν ὀνείρων νά δείχνονται ὡς λειτουργία τῆς αὐτοσυντήρησης τοῦ «ψυχικοῦ ὀργάνου» καί ἑπομένως νά ἀποσύρονται καί νά ξεχνιοῦνται. Τό ἐρώτημα μεταβάλλεται τώρα καί λέει: Πῶς εἶναι τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά, ὅταν τούς εἶναι δυνατό νά παρουσιάζονται καί συγχρόνως νά

ἀποσύρονται; Ποιά εἶναι τά ὄνειρα «αὐτά καθ' ἑαυτά»;

«Τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα»· «Τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά»· «Τά ἴδια τά ὄνειρα». Σέ ὅλες αὐτές τίς ἐκφράσεις μιλᾶ τό ἰδιαίτερο τῶν ὀνείρων, τό «ὅτι» τους, τό ὅτι τά ὄνειρα δίνονται. Τό «ὅτι» τῶν ὀνείρων ὑπάρχει (ποῦ ἀλλοῦ;) στό ὄνομά τους: «Τό Ὄνειρο». Τό ὁριστικό ἄρθρο τοῦ ἑνικοῦ σημαίνει ἐδῶ τό ὄνειρο στό ἰδιαίτερό του, σέ ἀντίθεση μέ τίς ἐκφράσεις «ἕνα ὄνειρο», «τά ὄνειρα», πού ὑποδηλώνουν τό ἑκάστοτε συμβάν ἑνός ὀνείρου.

Ἀνάμεσα σέ ἕνα ὄνειρο καί στό ὄνειρο ὑπάρχει μιά διαφορά. Αὐτή φαίνεται ἤδη ἀπό τό ὅτι ὁ ὀνειρευόμενος ποτέ δέν ξέρει ὅτι ὀνειρεύεται. Σέ ἕνα ὄνειρο μποροῦν νά συμβοῦν τά πάντα, ὅμως ποτέ δέν μπορεῖ νά συμβεῖ, ἕνα ὄνειρο νά ἐννοηθεῖ ὡς ὄνειρο. Ἀκόμα καί ὅταν κανείς ὀνειρεύεται πώς ὀνειρεύεται, δέν ξέρει ὅτι καί αὐτό εἶναι ὄνειρο. Σέ ἕνα ὄνειρο, τό ὄνειρο δέν βρίσκεται πουθενά. Τό «ὅτι» τῶν ὀνείρων δέν ὑπάρχει στά ὄνειρα. Τό ὄνειρο δέν εἶναι ὀνειρικό. Ἀνάμεσα στό ὄνειρο καί στά ὄνειρα ὑπάρχει μιά πρωτογενής διαφορά.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ ὀνείρου, δηλαδή τό φανέρωμα ἑνός ὀνείρου ὡς ὀνείρου, εἶναι μιά δυνατότητά του, ἡ ὁποία ἔγκειται στή διαφορά τοῦ ὀνείρου καί τῶν ὀνείρων: Ἐπειδή τό ὄνειρο δέν βρίσκεται στά ὄνειρα, μπορεῖ στόν ξύπνο νά φανερωθεῖ ὡς αὐτό τοῦτο ἤ νά συγκαλυφθεῖ ἀμέσως πίσω ἀπό ξένες προκαταλήψεις.

Ἡ διαφορά ὀνείρου καί ὀνείρων δίνει μιά πρώτη ἀπάντηση στό ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατό τά ὄνειρα νά φανερώνονται καί συγχρόνως νά ἀποσύρονται. Τό ὄνειρο, σάν μή ὀνειρικό, ἀπουσιάζει ἀπό τά ὄνειρα. Ὅμως μιά ἀπουσία δέν μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ ἀπό τήν ἐπιστημονική σκέψη σάν ἀπουσία, καθώς ἡ σκέψη αὐτή σκέφτεται μόνο ὅ,τι μπορεῖ νά συλληφθεῖ, νά ὑπολογιστεῖ καί νά ἐνταχθεῖ στό σύστημά της. Μιά ἀπουσία δέν προσφέρεται γιά κάτι τέτοιο. Γι' αὐτό καί ἡ ἐπιστη-

μονική σκέψη χάνει τό ὄνειρο, μόλις αὐτό τῆς φανερωθεῖ, καί τῆς ἀπομένουν πλέον τά ἑκάστοτε δεδομένα τῶν ὀνείρων καί μόνον.

Ἐπειδή σέ ἕνα ὄνειρο λείπει τό ὄνειρο, δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά ἰδιαίτερη, ὀνειρική πραγματικότητα. Στήν πραγματικότητα ἑνός ὀνείρου λείπει, μέ τήν ἔλλειψη τοῦ ὀνείρου, κάθε εἰδικότερος προσδιορισμός της. Ἡ πραγματικότητα τῶν ὀνείρων δέν εἶναι ὀνειρική, ἀλλά ἡ μία, στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο κοινή πραγματικότητα. Διαφορετικές πραγματικότητες ὑπάρχουν μόνο γιά ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος, ἀπό τή θέση τοῦ ἀμέτοχου παρατηρητῆ, πιστεύει πώς ἔχει συγχρόνως τήν ἐποπτεία ὀνείρων καί ξύπνου. Σάν νά μή βρίσκονταν συνεχῶς καί ἀναγκαστικά στό ἕνα ἤ στό ἄλλο. Αὐτή ἡ στάση δέν εἶναι πρωτογενής γιατί προϋποθέτει μιά ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ἑκάστοτε κατάσταση. Ὅταν κανείς δέν καταφεύγει σέ μιά τέτοια ἀπόσταση τότε φανερώνεται παντοῦ καί πάντοτε μία, μοναδική καί καθολική πραγματικότητα. Ἔξω ἀπό αὐτήν δέν ὑπάρχει τίποτα. Ὄνειρα καί ξύπνος εἶναι ὅλα τους πραγματικά. Τό ὀνειρικό καί τό ξυπνητό εἶναι *ἕνα*.

ΤΟ ΞΕΧΑΣΜΑ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ ΕΙΝΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΤΟΥΣ

«Τό ὄνειρο πού θυμόμαστε δέν εἶναι τό πραγματικό ὄνειρο, ἀλλά παραλλαγμένο ὑποκατάστατό του [...].[1]

»[...] τό ὄνειρο δέν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ του κανενός εἴδους κοινωνική ἔκφραση, κανένα μέσο ἐπικοινωνίας. Οὔτε καί ἐμεῖς καταλαβαίνουμε τί ἤθελε νά μᾶς πεῖ ὁ ὀνειρευόμενος, οὔτε καί αὐτός ξέρει τίποτα περισσότερο [...]».[2]

Γιά τόν Φρόυντ ἕνα ὄνειρο δέν εἶναι αὐτό πού ἐννοεῖ ὁ ὀνειρευόμενος ὡς ὄνειρό του. Ὁ ὀνειρευόμενος εἶναι γιά τόν ξυπνητό ἄνθρωπο καί γιά τούς ἄλλους ἕνας ξένος. Τό ξέχασμα

τῶν ὀνείρων ὡς ὀνείρων φέρνει μαζί του μιά πολλαπλή ἀποξένωση. Τά ὄνειρα ἀποξενώνονται ἀπό τόν ξύπνο· ὁ ὀνειρευόμενος ἀποξενώνεται ἀπό τόν ξυπνητό· τά ὀνειρικά πράγματα χάνουν τήν οἰκειότητά τους μέ τά πράγματα τοῦ ξύπνου. Καί τά ὄνειρα ἀποξενώνονται ἀπό τό πιό ἰδιαίτερό τους, ἀπό τό ὄνειρο, γιατί δέν ἀφήνονται στόν ἑαυτό τους, ἀλλά ἀποδίδονται στό αἴτιο πού τούς προσάπτεται.

Ὅμως καί ἡ ἴδια ἡ ἀποξένωση παραμένει ἀναγκαστικά ἄγνωστη — ἐάν γνώριζε τόν ἑαυτό της δέν θά ἦταν πλέον ἀποξένωση. Ἡ ἀποξένωση εἶναι ἀποξένωση μόνο ὅταν ἀποξενώνεται ἀπό τόν ἑαυτό της συνεχῶς. Ἔτσι τά ὄνειρα ὅλο καί περισσότερο ἀπομακρύνονται ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά τους, τό ὄνειρο, πού θά πεῖ, ὅλο καί περισσότερο, ὅλο καί καθολικότερα παρασταίνονται καί διασφαλίζονται ὡς χρήσιμη λειτουργία στήν ὑπηρεσία τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἡ ἐπιστημονική «πρόοδος» τῆς «ἔρευνας τῶν ὀνείρων» εἶναι αὐτό ἀκριβῶς τό συμβάν τῆς προοδευτικῆς ὑποταγῆς τους στήν κυριαρχία τοῦ αἰτίου πού τούς ἀποδίδεται, δηλαδή τό συμβάν τῆς ἀποξένωσής τους καθ' ἑαυτό.

Ἔρευνα τῶν ὀνείρων καί ἀποξένωση τῶν ὀνείρων συμβαδίζουν. Ἡ προσπάθεια τῆς ἔρευνας νά συλλάβει τά ὄνειρα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀποξένωση τῶν ὀνείρων: ὅσο περισσότερο ἐρευνᾶ τά ὄνειρα, τόσο περισσότερο τά χάνει. Γι' αὐτό καί δέν ἔχει τέλος. Γι' αὐτό καί οἱ ἄνθρωποι, πού βρίσκονται ἑκούσια ἤ ἀκούσια στό πεδίο ἐπιρροῆς τῆς ἐπιστημονικῆς-ψυχολογικῆς σκέψης, δέν σταματᾶν ποτέ νά «ἀναλύουν» καί νά «ἑρμηνεύουν» τά ὄνειρά τους, κυνηγώντας αὐτό πού ἀποκαλοῦν «ἐξέλιξη», «ὡρίμανση», «ἀπαρτίωση» κ.λπ.

Ὅμως τά ἴδια τά ὄνειρα δέν μποροῦν ποτέ νά ἀντικατασταθοῦν ὁλότελα καί νά ἐκμηδενιστοῦν. Σέ μιά τέτοια περίπτωση δέν θά ἦταν πλέον δυνατό νά γίνεται λόγος γιά «ὄνειρα», γιά ἑρμηνεῖες «ὀνείρων». Ἡ ὑποκατάσταση («φα-

νερό ὄνειρο») καί ἡ ἀντικατάσταση (ἑρμηνεία) ἐξαρτῶνται πάντοτε ἀπό αὐτό πού ὑπό- καί ἀντικαθιστοῦν (ὄνειρο). Τό ξέχασμα τῶν ὀνείρων συμβαίνει μόνο ὅσο ὑπάρχουν ὄνειρα. Αὐτός εἶναι σέ ἀδρές γραμμές ὁ δρόμος πού ὁδηγεῖ ἀπό τό ξέχασμα τῶν ὀνείρων στά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Ἄς τόν παρακολουθήσουμε.

Ὅσο περισσότερο ἡ ἑρμηνεία προσπαθεῖ νά ἀντικαταστήσει τά ὄνειρα μέ κάτι ἄλλο, τόσο μεγαλύτερη, ἄρα καί πιό εὐδιάκριτη, γίνεται ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τίς ψυχολογικές ἑρμηνευτικές ἐπινοήσεις ἀπό τήν ἀληθινή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Γίνεται ὅλο καί πιό φανερό ὅτι τά ὄνειρα διαφεύγουν καί μένουν ἀπρόσιτα στήν ἑρμηνεία τους. Ἀναζητώντας τά ὄνειρα, ἡ ἐπιστημονική σκέψη φτάνει σέ ἀδιέξοδο: Ἡ ἑρμηνεία ἔχει χάσει τά ὄνειρα.

Αὐτή ἡ ἀποτυχία δέν εἶναι «ἀποτυχία». Ἀντίθετα, τό ἴδιο τό συμβάν τῆς ἀποτυχίας εἶναι, σάν τέτοιο, τό συμβάν τῆς διαφορᾶς ὀνείρου καί ὀνείρων: Τό ὄνειρο ἀπουσιάζει ἀπό τά ὄνειρα καί γι' αὐτό διαφεύγει κάθε ἀναζήτησή του μέσα τους. Τό ὄνειρο καταδεικνύεται ἔτσι ὡς τό ἀδύνατο γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα καί ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Τό ἀδύνατο τοῦ ὀνείρου λέει κάτι καί γι' αὐτό τό ἴδιο: Τό ὄνειρο δέν εἶναι ὀνειρικό. Ὅταν τό ξέχασμα τοῦ ὀνείρου ἀναγνωριστεῖ ὡς ἡ ἀναγκαστική ἀπόσυρσή του ἀπό τά ὄνειρα, τότε αὐτό φανερώνεται, ὡς ἀκριβῶς αὐτό πού στά ὄνειρα ἀποσύρεται. Τό ξέχασμα τοῦ ὀνείρου εἶναι τό συμβάν τῆς μνήμης του.

Γι' αὐτό ὁ Φρόυντ, στόν ὁποῖο τά ὄνειρα γίνονται ξένα, εἶναι καί ὁ Φρόυντ ὁ ὁποῖος, μέσα ἀπό τήν κριτική προσέγγιση τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, μᾶς ὁδηγεῖ στήν ἀναγνώριση τῆς ἀποξένωσης τῶν ὀνείρων καί ἑπομένως στά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Ἴσως ὁ μοναδικός σήμερα δρόμος πρός τό ὄνειρο νά εἶναι αὐτός πού περνᾶ ἀπό τήν κρίση τῆς ἀποξένωσής τους. Ἀπέχουμε λοιπόν πολύ ἀπό τό νά δεχτοῦμε τίς ἀπόψεις τοῦ Φρόυντ ἤ νά τίς ἀπορρίψουμε. Τόν χρειαζόμαστε καί μᾶς χρειάζεται. Ἡ ἀλήθεια του βρίσκεται στά λόγια μας καί ἡ ἀλήθεια μας στά δικά του. Ἀκόμα καί στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* εἶναι παρόν τό ἀπόν ὄνειρο. Ἐάν ἡ σκέψη συγκεντρωθεῖ σέ αὐτή τήν ἀπουσία, τότε θά ἀνοίξει γιά τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα.

ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΑΝΟΙΓΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* τά ὄνειρα γίνονται ἀδιάφορα. «Ἀδιάφορα» ἐδῶ δέν θά πεῖ ὅτι τά ὄνειρα σταματοῦν νά παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Ἀντίθετα, συχνά δείχνεται ἀκόμα καί ὑπερβολικό ἐνδιαφέρον γιά τά ὄνειρα. Τά ὄνειρα γίνονται ἀδιάφορα: Χάνεται ἡ διαφορά ὀνείρου καί ὀνείρων, τά ὄνειρα ἐξοστρακίζονται ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά τους καί ὑπάγονται στό αἴτιο πού τούς προσάπτεται. Τότε δέν φανερώνονται πλέον ὡς ὄνειρα, ἀλλά ὡς ἐπακόλουθα τοῦ αἰτίου τους, ὡς «ψυχική» ἤ καί «νευροφυσιολογική» λειτουργία στήν ὑπηρεσία τῆς διασφάλισης τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό, τό αἴτιο τῶν ὀνείρων, εἶναι τώρα τό μόνο πού «ἐνδιαφέρει».

(Ἡ πολεμική ἀνάμεσα στίς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ὑποστηρίζουν τήν «ψυχική» ἤ τή «βιολογική» φύση τῶν ὀνείρων, χάνει τό βάρος της ὅταν ἀναλογιστεῖ κανείς ὅτι τό κοινό τους, δηλαδή ὁ καθορισμός τῶν ὀνείρων ὡς λειτουργίας τοῦ αἰτίου τους, εἶναι πολύ πρωταρχικότερο ἀπό αὐτό πού τίς χωρίζει, ἄν δηλαδή αὐτή ἡ λειτουργία εἶναι ὑπόθεση «ψυχικῶν μηχανισμῶν» ἤ «συστημάτων ἐπανατροφοδότησης» ἤ ἑνός μείγματος τῶν δύο, καί ἄν τό αἴτιο τῶν ὀνείρων θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στή διασφάλιση τῆς «ψυχικά» ἤ «κυβερνητικά» ἐννοημένης «ὁμοιοστασίας».)

Στήν *Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων* οὔτε τά ὄνειρα παρασταίνονται σάν ὄνειρα οὔτε καί ὁ ξύπνος σάν ξύπνος. Κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ αἰτίου τους, καί τά δύο μετατρέπονται σέ ἀδιάφορες λειτουργίες, οἱ ὁποῖες, μέσῳ τῆς ψυχολογίας καί τῆς νευροφυσιολογίας, συσχετίζονται μεταξύ τους μέ κάθε δυνατό τρόπο. Τό ἁπλό, τό «ὅτι» τους, ἔχει χαθεῖ.

Ἐκεῖνος ὅμως πού ἀποτυχαίνει μέ τήν ἐπιστημονική πρόσβαση στά ὄνειρα, καί πού δέν προσπαθεῖ ἄλλο νά συγκαλύψει τήν ἀποτυχία του, εἶναι ἕτοιμος νά γνωρίσει τό ὄνειρο, τήν ἀπουσία πού καθορίζει τήν παρουσία τῶν ὀνείρων. Τό τέλος τῆς κυριαρχίας τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης ἐπάνω στά ὄνειρα ὁδηγεῖ σέ ἕνα ἀδιέξοδο πού εἶναι, ὡς αὐτό τοῦτο, καί ἄνοιγμα. Τά ὄνειρα ἐλευθερώνονται καί φανερώνεται τό ὄνειρο.

Τό πρῶτο βῆμα τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ὀνείρων συνίσταται ἀκριβῶς στήν κίνηση αὐτή τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τά δεσμά τῶν προκαταλήψεών τους:

1. Τά ὄνειρα δέν χάνονται πίσω ἀπό κάποιο «γιατί». Δέν παρασταίνονται ὡς ἐπακόλουθα τῶν αἰτίων τους, ἀλλά παραμένουν στόν ἑαυτό τους, ὡς ὄνειρα. Τά ὄνειρα εἶναι «ἀναίτια».

2. Τά ὄνειρα δέν λογαριάζονται ὡς χρήσιμα, δηλαδή ὡς λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης αὐτοσυντήρησης. Τά ὄνειρα εἶναι «ἄχρηστα».

Καί ἀκολουθεῖ ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τά χαρακτηριστικά πού προσάπτει στά ὄνειρα ἡ φροϋδική ψυχολογία: Εἶναι ψευδαισθήσεις· ἔχουν περιεχόμενο· ἔχουν συμβολική σημασία· εἶναι εἰκονικές παραστάσεις.[1] Ὅμως:

–Τίποτα στά ὄνειρα δέν μπορεῖ νά πιστοποιήσει κάτι τό «ψευδές» στήν ἐμπειρία τους. Εἶναι τόσο ἀληθινά ὅσο καί ὁ ξύπνος.

–Τά ὄνειρα δέν ἐξαντλοῦνται στήν ἑκάστοτε ἀφήγησή τους.

Κανένα «περιεχόμενο» δέν μπορεῖ νά ἀνήκει στό ἰδιαίτερο τοῦ ὀνείρου, ἀφοῦ ἀπό κανένα σημεῖο τῆς περιγραφῆς του δέν μπορεῖ νά συναχθεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ὄνειρο.

–Τίποτα στά ὄνειρα δέν συνηγορεῖ γιά τή φροϋδικά ἐννοημένη «συμβολική τους σημασία. Ἀντίθετα, ἡ σημασία ἑνός ὀνείρου εἶναι τό ἴδιο τό ὄνειρο καί τίποτα ἄλλο.

–Τά ὄνειρα εἶναι εἰκονικές παραστάσεις. Τίποτα δέν μπορεῖ νά δικαιώσει τήν ἄποψη ὅτι μιά ὀνειρική παρουσία δίνεται ὡς ἁπλή εἰκόνα. Ἀντίθετα, ἡ ὀνειρική παρουσία εἶναι πλήρης καί ὄχι μία στό εἰκονικό συρρικνωμένη παράσταση.

Σέ μιά πρώτη προσέγγιση φανερώνονται τά ὄνειρα ὡς ἀναίτια καί ἄχρηστα. Κάθε ἀπόπειρα νά ὁριστοῦν μέσα ἀπό μιά ἄποψη ξένη πρός αὐτά πέφτει στό κενό. Τά ὄνειρα τά ἴδια εἶναι πού ἀντιστέκονται στήν ἀλλοτρίωσή τους. Αὐτό ἀκριβῶς σημαίνει τήν ἰδιαιτερότητά τους: Τό κράτημα, πού τά κρατᾶ σταθερά καί ἀκλόνητα στόν ἑαυτό τους καί πού φανερώνεται ὡς ἀποτυχία κάθε ξένης ἄποψης νά τά διεκδικήσει γιά τόν ἑαυτό της.

Τά σημάδια τῶν ὀνείρων (ἀναίτια, ἄχρηστα) δέν πρέπει νά ἐννοηθοῦν σύμφωνα μέ τό συνηθισμένο νόημα αὐτῶν τῶν λέξεων. Τό ἄλφα «στερητικό» τους πρέπει ἐδῶ νά ἀκουστεῖ ὡς ἄμυνα ἐνάντια στήν τάση τῆς αἰτιολόγησης καί τῆς χρησιμοποίησής τους, καί προπάντων ὡς ἄνοιγμα τῶν ὀνείρων πρός τήν ἰδιαιτερότητά τους, δηλαδή πρός τό ὄνειρο.

Ἕνα ὄνειρο εἶναι ἕνα ὄνειρο. Τίποτα δέν μπορεῖ νά τό προσβάλει, καμιά διαίρεσή του σέ «στοιχεῖα»[2] καί καμιά ἔνταξή του σέ ἕνα σύστημα. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ὀνείρων τά κάνει νά φανερώνονται γιά πρώτη φορά ὡς ὄνειρα. Κάθε ἄποψη πού ὁδηγεῖ μακριά τους δέν μπορεῖ τελικά παρά νά φέρει, μέ τήν ἀποτυχία της, πίσω σ' αὐτά. Κάθε αὐθαιρεσία, πού ἐπιδιώκει νά τά ὁρίσει, σταματᾶ ἐμπρός τους, καί αὐτό τό σταμάτημα διαγράφει τή μορφή τῶν ὀνείρων καθ' ἑαυτά, δηλαδή τή μορφή τοῦ ὀνείρου.

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ

Τό μόνο πού μπορεῖ νά δείξει τά ὄνειρα σάν ὄνειρα εἶναι ἐκεῖνο τό ὄνομα, τό ὁποῖο τά ὀνομάζει σύμφωνα μέ τήν ἰδιαιτερότητά τους: Ὄνειρο. Ἕνα ὄνειρο φανερώνεται ὡς αὐτό τοῦτο στό ὄνομά του.

Τό ὄνομα «ὄνειρο» δέν εἶναι ἕνα «σημαῖνον» τό ὁποῖο, σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη ἀντίληψη τῆς γλώσσας, κολλᾶ σάν ἐτικέτα ἐπάνω στό «σημαινόμενο», στό ὑποτιθέμενο ἐξωγλωσσικό γεγονός «ὄνειρο». Πῶς θά ἦταν ποτέ δυνατό ἕνα γεγονός Χ νά ὀνομαστεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων «ὄνειρο», ἄν δέν ἦταν ἤδη ἀπό πάντα ὄνειρο; Τό ὄνομα «ὄνειρο» καί τό γεγονός «ὄνειρο» εἶναι τό αὐτό.

Ὅταν κάποιος, ξυπνητός πλέον, ἀναλογίζεται τό ὄνειρό του, ὅταν δηλαδή τό ὄνειρό του ἀναγνωρίζεται ὡς ὄνειρο, τότε αὐτός δέν γίνεται μάρτυρας τῆς ἐπικόλλησης μιᾶς ἐτικέτας, ἀλλά τοῦ ἴδιου τοῦ ὀνείρου του. Τό ὄνομα «ὄνειρο» ὀνομάζει αὐτή τήν παρουσία ἑνός ὀνείρου. Βασικά ἡ ἔκφραση «τό ὄνομα ὄνειρο» εἶναι πλεονασμός. Τό ἰδιαίτερο τοῦ ὀνείρου ἔγκειται στό ὄνομά του. «Ὄνειρο» θά πεῖ τό κάλεσμα ἑνός ὀνείρου ὡς ὀνείρου. Τό ὄνειρο, ὡς ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ὀνείρων, δείχνεται στό ὄνομά τους, ὡς τό ὄνομά τους.

Χωρίς τό ὄνειρο οἱ ἄνθρωποι δέν θά μποροῦσαν ποτέ νά ἔχουν ὄνειρα. Χωρίς τό ὄνομά του καμιά ἐπινόηση δέν θά κατάφερνε ποτέ νά φανερωθεῖ «κάτι» καί νά ἐννοηθεῖ κατόπιν ὡς ὄνειρο.

ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ

Ἄν λοιπόν ἕνα ὄνειρο εἶναι ἀναίτιο, γιά τόν ἄνθρωπο ἄχρηστο, καί δέν «ἐπιτελεῖται [...] ἀπό τόν [...] ὀνειρευόμενο,[1] πῶς μπορεῖ

τότε νά ἀφορᾶ τόν ἄνθρωπο; Ἡ ἐρώτηση ἔρχεται ἤδη ἀργά. Γιατί κανένα ὄνειρο δέν εἶναι ποτέ «νοητό», ἐφ᾽ ὅσον αὐτό δέν «ἐννοηθεῖ», δέν δοθεῖ δηλαδή καταρχήν στό νοοῦν ὄν, τόν ἄνθρωπο. Ἕνα ὄνειρο εἶναι ὄνειρο μόνο ἐπειδή στό εἶναι του ἀνήκει ἐνδόμυχα ἡ ἐννόησή του. «Ὄνειρο» καί «ὀνειρευόμενος» εἶναι κάτι τό ἑνιαῖο καί ἀδιαίρετο. Ἡ ταύτιση ὀνείρου καί ὀνειρευόμενου συνιστᾶ τήν παρουσία ἑνός ὀνείρου.

«Παρουσία ἑνός ὀνείρου» σημαίνει ὅτι ἕνα ὄνειρο φανερώνεται, εἶναι παρόν. Ὅμως ἕνα ὄνειρο μένει γιά τόν ὀνειρευόμενο πού τό ὀνειρεύεται ἄγνωστο, ἀπόμακρο — ἀπόν. Ἕνα ὄνειρο εἶναι λοιπόν παρόν καί μαζί ἀπόν, παρουσία μιᾶς ἀπουσίας. Κάτι πού παρουσιάζεται καί συγχρόνως ἀπουσιάζει, δηλαδή φανερώνεται καί στό φανέρωμά του, μένει κρυμμένο, λέγεται «μυστήριο».[2] Ἡ σχέση τοῦ ὀνειρευόμενου μέ τό ὄνειρό του εἶναι μυστήριο.

Τό μυστήριο δέν εἶναι ἐδῶ κάτι πού ἔχει μιά, προσωρινά μόνο ἄγνωστη, «λύση». Ἡ λύση εἶναι τό ἴδιο τό μυστήριο: Ὁ ὀνειρευόμενος εἶναι μέν γιά τό ὄνειρό του ἀνοιχτός, ἀφοῦ τό ὀνειρεύεται, ὅμως δέν ἀναγνωρίζει τό ὄνειρό του ὡς αὐτό τοῦτο. Εἶναι ἀνοιχτός γι᾽ αὐτό, γιά τό ὁποῖο εἶναι κλειστός.

Ἡ συνηθισμένη ἄποψη τῆς ψυχολογίας, ὅπου τά ὄνειρα ἀποτελοῦν «λειτουργία» τοῦ ἀνθρώπου καί «ἀντικείμενο» τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, εἶναι πλέον ἀστήρικτη. Ἐάν στή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά ὄνειρα ὑπάρχει τό μυστήριο, δέν μποροῦμε ἄλλο νά μιλᾶμε ἔτσι. Ἡ σχέση μέ τά ὄνειρα καθορίζεται ἀπό τήν παρουσία μιᾶς ἀπουσίας. Τό ὄνειρο εἶναι ἕνα παιχνίδισμα τῆς παρουσίας μέ τήν ἀπουσία. Ὁ ὀνειρευόμενος δέν εἶναι ἕνα «αὐτόνομο» ὄν, ἕνα «ὑποκείμενο», ἀλλά εἶναι, ὡς συμβάν τοῦ ἀπό ... καί τοῦ παρά... τῶν ὀνείρων. Ὁ ὀνειρευόμενος καθ᾽ ἑαυτόν δέν ὁρίζεται ἀπό τίποτα «ἄλλο». Συνίσταται σέ ἕνα τίποτα, χάρη στό ὁποῖο οἱ ὀνειρικές παρουσίες δίνονται στήν ἀπουσία τῆς ὀνειρικῆς τους φύσης.

Ο ΞΥΠΝΟΣ ΕΙΝΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ

Ἡ σχέση ἀνθρώπου καί ὀνείρου μεταβάλλεται. Ὁ ἄνθρωπος ἀπελευθερώνεται ἀπό τό βάρος τῆς ὑποχρέωσης νά κυριαρχήσει ἐπάνω στά ὄνειρα ἑρμηνεύοντάς τα καί ἐξηγώντας τα.

Τό νόημα τῆς ἑρμηνείας ἀλλάζει ἐπίσης. «Ἑρμηνεία» ἑνός ὀνείρου δέν σημαίνει πλέον τήν ἀντικατάστασή του, ἀλλά τό δρόμο τῆς ἀπελευθέρωσής του ἀπό κάθε φανερό ἤ ἀφανές «γιατί». «Ἑρμηνεία» σημαίνει τώρα τόσο τήν κριτική τῶν προκαταλήψεων πού συγκαλύπτουν τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά, ὅσο καί τό συνεπακόλουθο φανέρωμά τους. Αὐτό τό πρωταρχικό, νά ἀφεθεῖ ἕνα ὄνειρο νά εἶναι ὄνειρο, εἶναι, ὅπως τό ἔδειξε ἡ κριτική τῆς *Ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων*, τό ὑστερότερο. Ἡ παραμονή στήν ἀρχή, στό ὄνειρο ὡς ὄνειρο, δέν προσφέρεται ἄμεσα, ἀλλά χρειάζεται τήν ἀπελευθέρωση ἀπό ξένες προκαταλήψεις, ὥστε τό ὄνειρο τῆς προηγούμενης νύχτας νά μπορέσει νά ἐννοηθεῖ ὡς αὐτό πού εἶναι ἀληθινά: ὄνειρο τῆς προηγούμενης νύχτας.

Ἡ ἑρμηνεία των ὀνείρων εἶναι τώρα ὁ δρόμος πρός τά ὄνειρα καθ' ἑαυτά. Δέν εἶναι ὑπόθεση τοῦ «εἰδικοῦ», ἀλλά ὑπόθεση τοῦ ὀνείρου. Παραπέμπει στήν ἐμπειρία μιᾶς κρίσης, ἡ ὁποία εἶναι κρίση (δοκιμασία), κριτική καί διάκριση μαζί. Ἐπειδή ἀρχίζει ἀπό τό ὄνειρο καί καταλήγει στό ὄνειρο, τό συμβάν τῆς ἑρμηνείας διαγράφει μιά πορεία ἀπό τό ταυτόσημο πρός τό ταυτόσημο.

Ἡ ἔτσι ἐννοημένη ἑρμηνεία δέν ἔχει βέβαια τίποτα νά κάνει μέ τό «περιεχόμενο» ἑνός ὀνείρου. Μέ τό «περιεχόμενό» του ἔχει νά κάνει μόνο μιά ἐξήγηση ἡ ὁποία ἀνάγει ἕνα ὄνειρο στό «ὑλικό» του καί ἐπιδιώκει κατόπιν τή σύνδεσή του μέ τόν ξύπνο. — Ὅμως, ἀπορρίπτοντας αὐτή τή σύνδεση ὡς αὐθαίρετη, δέν τελειώνουμε. Ὑπάρχει μιά ἀναγκαστική, ἀπό τά ἴδια τά πράγματα ἐπιβαλλόμενη, σχέση ἀνάμεσα στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο:

Στόν ξύπνο μόνο φανερώνονται τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα. Ἤδη αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ἑρμηνεία τους, πού θά πεῖ τώρα: τό φανέρωμά τους ὡς ὄνειρα εἶναι συμβάν τοῦ ξύπνου.

Τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα. Τό «ὡς» εἶναι συμβάν τοῦ ξύπνου. Ἡ γενική «τοῦ ξύπνου» πάλι δέν σημαίνει ὅτι ὁ ξύπνος εἶναι μιά κατάσταση ὅπου, μεταξύ ἄλλων, «ἀνακαλεῖται» κάποτε καί κάποιο ὄνειρο. Ἡ πρόταση ὅτι τά ὄνειρα εἶναι συμβάν τοῦ ξύπνου, ἠχεῖ τώρα διαφορετικά. Τό ὅτι τά ὄνειρα (καί ὁ ὕπνος) φανερώνονται ὡς ὄνειρα (καί ὡς ὕπνος), αὐτό θά πεῖ: ξύπνος. Ὁ ξύπνος, τό «ὅτι» του, εἶναι τό συμβάν τῶν ὀνείρων ὡς ὀνείρων. Καί ὅταν «ἑρμηνεία» σημαίνει τήν ὀνομασία ἑνός ὀνείρου μέ τό ὄνομά του, δηλαδή τό φανέρωμα ἑνός ὀνείρου ὡς αὐτοῦ τούτου, τότε ἰσχύει ἡ πρόταση: Ὁ ξύπνος εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Ὁ ξύπνος εἶναι αὐτό πού εἶναι ὡς ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων (καί μέ ἕναν τό ἴδιο αἰνιγματικό τρόπο, ὡς ἑρμηνεία τοῦ ὕπνου).

Ὁ λόγος γιά τά ὄνειρα ὡς «συμβάντα τοῦ ξύπνου» ἐνέχει μιά ἰδιάζουσα ἀμφισημία. Ἀφενός ἡ γενική «τοῦ» ἀκούγεται σάν γενική ἀντικειμενική: Τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα συμβαίνουν στόν ξύπνο. Ἀφετέρου τό «τοῦ» ἀκούγεται σάν γενική ὑποκειμενική: Τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα «συμβαίνουν» (μέ μεταβατική ἔννοια) στόν ξύπνο. Ὄνειρα καί ξύπνος βρίσκονται σέ μιά τέτοια ἐνδόμυχη σχέση μεταξύ τους, ὥστε ἡ σύμπτωσή τους νά συνιστᾶ τήν ἐμφάνιση τῆς διαφορᾶς τους μέ τήν ἔννοια πού ἀναφέρθηκε: ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ἑνός δίνεται μέσα ἀπό τήν ὕπαρξη τοῦ ἄλλου. Ἔτσι κάθε ἐρώτημα γιά τό πῶς πρέπει ὄνειρα καί ξύπνος νά συνδεθοῦν μεταξύ τους ἔρχεται ἀναπόφευκτα καθυστερημένα καί εἶναι περιττό.

ΠΕΝΤΕ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΥΠΝΟ

1. Ὕπνος καί ὄνειρα εἶναι δύο ὁλότελα διαφορετικά φαινόμενα: Ὁ κοιμισμένος δέν ὀνειρεύεται καί ὁ ὀνειρευόμενος δέν κοιμᾶται.

2. Ὁ ὕπνος καθ' ἑαυτόν δέν μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ οὔτε ἀπό τήν ψυχολογία οὔτε ἀπό τή νευροφυσιολογία, γιατί αὐτές οἱ ἐπιστῆμες τόν ὁρίζουν ὡς λειτουργία τῆς αὐτοσυντήρησης τοῦ ἀντικειμένου τους. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ὕπνου ξεχνιέται.

3. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ ὕπνου ἔγκειται στό ὅτι ὁ κόσμος τοῦ ξύπνου ἐκπίπτει. Σέ αὐτή τήν ἔκπτωση ἐνέχεται καί ὁ ἴδιος ὁ κοιμώμενος: Δέν ὑπάρχει ἕνα κατά κάποιον τρόπο προσδιορίσιμο ἐγώ τοῦ ὕπνου. Ἔτσι ὁ κοιμώμενος δέν μπορεῖ νά γνωρίζει τόν ἑαυτό του ὡς κοιμώμενο —καί ἀκόμα περισσότερο: Δέν μπορεῖ κάν νά γνωρίζει. Στόν ὕπνο ἐκπίπτουν τά πάντα: Ἡ γνώση, ἡ δυνατότητα, ἡ προσωπική ἀντωνυμία τῆς ἐνδεχόμενης δυνατότητας. Κυριαρχεῖ τό μυστήριο.

4. Ὁ ὕπνος φανερώνεται ὡς ὕπνος στόν ξύπνο. Ἡ ἰδιαιτερότητά του ἔγκειται στόν ξύπνο. Ὁ ξύπνος ὑπάρχει ὡς ἡ ὀνομασία, δηλαδή τό συμβάν, δηλαδή ἡ ἑρμηνεία, δηλαδή τό φανέρωμα τοῦ ὕπνου ὡς ὕπνου.

5. Ὅμως καί ὁ ξύπνος, γιά νά εἶναι ξύπνος, χρειάζεται τόν ὕπνο, φανερώνεται δηλαδή μέσα ἀπό τήν ὕπαρξη τοῦ ὕπνου. Ὁ ὕπνος εἶναι τό φανέρωμα τοῦ ξύπνου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΧΑΪΝΤΕΓΓΕΡ ΚΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΝΤΑΡΝΤ ΜΠΟΣ

Ὡς εἰσαγωγή στή συζήτηση τῆς ἀντίληψης τοῦ Μένταρντ Μπός (Ἑλβετοῦ ψυχιάτρου καί ψυχαναλυτῆ, καί ἱδρυτῆ τῆς σχολῆς τῆς «Daseinsanalyse» στή Ζυρίχη) γιά τά ὄνειρα παρατίθεται ἕνα ἀπόσπασμα, στό ὁποῖο ὁ Μπός ἀναφέρει καί συζητᾶ ἕνα ὄνειρο τοῦ Χάιντεγγερ.[1] Ὁ Μπός συνδεόταν μέ τόν Χάιντεγγερ, ἦταν μαθητής του καί τόν συμβουλευόταν σχετικά μέ τά θεωρητικά ζητήματα τῆς ψυχανάλυσης — βλ. καί Ἐπίμετρο:

«Ὅλη ἡ ὀνειρική ζωή τοῦ Χάιντεγγερ ἀποτελεῖτο, ὅσο γνωρίζω, ἀπό ἕνα καί μοναδικό ὀνειρικό συμβάν. Αὐτό τό ἴδιο ὄνειρο ἐπαναλαμβανόταν ἀπό τά φοιτητικά του χρόνια καί μετά, μέ ἄλλοτε μεγαλύτερη καί ἄλλοτε μικρότερη συχνότητα. Χάθηκε καί αὐτό ὅταν ὁ Χάιντεγγερ μπόρεσε νά ἐμβαθύνει καί νά ἐπεκτείνει τήν παραδοσιακή, ἀπό τήν ἀρχαιότητα προερχόμενη, θεώρηση τοῦ "εἶναι" ὡς "παρουσίας" [...]

»Ὅμως προηγουμένως, στό ὄνειρο, βρισκόταν ἐπανειλημμένα νά δίνει ἀπολυτήριες ἐξετάσεις στό γυμνάσιο τῆς Κόνσταντς. Κάθε φορά οἱ ἀλλοτινοί ἐξεταστές του κάθονταν, αἰσθητηριακά παρόντες καί πάλι, ἐμπρός του καί τόν βασάνιζαν μέ δύσκολες ἐρωτήσεις.

»Βέβαια γιά νά συλλάβουμε ἕνα τέτοιο ὄνειρο σέ σχέση μέ τή βιογραφία τοῦ ὀνειρευόμενου, καί μέ ἕναν τρόπο πού νά ἁρμόζει στή φύση τοῦ ἀνθρώπου, χρειάζεται καταρχήν νά ἀποβάλουμε ἀπό τή σκέψη μας ὅλες τίς τρέχουσες θεωρίες γιά τά ὄνειρα, τίς ὁποῖες προτείνουν οἱ "ψυχολογίες τοῦ βάθους", καταδεικνύοντάς τες ὡς ἀναπόδεικτες καί αὐθαίρετες ὑποδείξεις παρερμηνείας τῶν ὀνείρων. Ἀντ' αὐτῶν πρέπει νά ἀκολουθήσουμε *τή φαινομενολογική πρόσβαση, τήν ὁποία δίδαξε ὁ ἴδιος ὁ Χάιντεγγερ. Καί τότε δείχνεται ἀβίαστα καί στό μοναδικό ὄνειρο τοῦ Μάρτιν Χάιντεγγερ αὐτό πού χαρακτηρίζει τά ὄνειρά μας.* [Πάντοτε σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Μπός. Ὁ Χάιντεγγερ δέν μιλᾶ ὁ ἴδιος πουθενά γιά τά ὄνειρα. Μόνο σέ μία παράδοση, ὅπου ἑρμηνεύει τό ποίημα τοῦ Χαίλντερλιν «Andenken», ἀναφέρεται στά ὄνειρα, ὅμως ἡ πρόσβασή του στό θέμα ὁρίζεται ἀπό τό πλαίσιο τοῦ ποιήματος καί παραμένει σ' αὐτό.][2] Αὐτή ἡ ἰδιαιτερότητα

τῆς ὀνειρικῆς μας κατάστασης συνίσταται στό ὅτι σ' αὐτήν τά σημασιακά περιεχόμενα πού μᾶς ἀφοροῦν μᾶς μιλοῦν κυρίως μέσα ἀπό αἰσθητηριακά ἀντιληπτά δεδομένα τοῦ παρόντος, τά ὁποῖα ἐπιπλέον δέν ἀνήκουν στήν ἰδιαίτερη ὕπαρξή μας. Στό ὄνειρο τοῦ Χάιντεγγερ παραδείγματος χάριν τόν ἀφοροῦν προπάντων οἱ ἐξεταστές. Ἀντίθετα στήν ἀκόλουθη, διορατικότερη κατάσταση τοῦ ξύπνου μποροῦν τά ἴδια σημασιακά περιεχόμενα νά μᾶς ἐμφανιστοῦν μέσα ἀπό οὐσιαστικότερα, πολύ πιό κεντρικά δεδομένα τῆς ὕπαρξής μας. Ἔτσι, ἔχοντας πλέον ξυπνήσει, ἡ ἀντίληψη τοῦ Χάιντεγγερ διευρύνθηκε καί ὀξύνθηκε, ὥστε αὐτός νά μπορέσει ὅλο καί σαφέστερα νά ἐννοήσει τό σημασιακό περιεχόμενο μιᾶς ὑποβολῆς σέ ἀσύγκριτα καθολικότερες ἐξετάσεις. Διαπίστωσε πόσον καιρό ἤδη ἦταν ἐκτεθειμένος σέ ἐξετάσεις μέσα ἀπό τήν ἴδια του τήν ὀντότητα, ἡ ὁποία προπάντων συνίστατο στή θεμελιακή σκέψη. Ἀπό ἐδῶ ἐγείρετο, βασανιστικά γι' αὐτόν, τό ἄτεγκτο αἴτημα τῆς ἐπιτυχίας στήν ἀπολυτήρια ἐξέταση τῆς φιλοσοφίας του. Ὅμως τό βλέμμα του στά ὄνειρά του ἦταν σέ τέτοιο βαθμό θολωμένο, ὥστε αὐτός, ἀπό τήν ἐπιτυχία σέ κάθε δυνατή ἀπολυτήρια ἐξέταση, νά μήν μπορεῖ νά δεῖ παρά κάθε φορά μόνο τήν κατάσταση τῶν ἀπολυτηρίων ἐξετάσεων τοῦ γυμνασίου. Προφανῶς ἔφτασε στήν ἰδιαίτερή του καί οὐσιαστική ἀπαρτίωση μέ τήν ἀνακάλυψη, στόν ξύπνο, ἐκείνου τοῦ θέματος, στό ὁποῖο ἔδωσε τό ὄνομα "Τό Ereignis" [...]. Ἄν αὐτή ἡ ἔκλαμψη, τό "Ereignis", δέν ἀνταποκρινόταν στήν ἀληθινή ὁλοκλήρωση τοῦ ἑαυτοῦ του, πῶς τότε θά μπορούσαμε νά κατανοήσουμε τό ὅτι ὁ Χάιντεγγερ ἔκτοτε δέν χρειάστηκε νά ὑποβληθεῖ ξανά στίς ἐρωτήσεις τῶν ὀνειρικῶν γυμνασιακῶν του δασκάλων [Αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται στά πράγματα. Τουλάχιστον μία φορά μετά τήν «ἔκλαμψή» του, σέ ἕνα γράμμα του στόν Μπός στίς 2 Αὐγούστου 1952, ὁ Χάιντεγγερ γράφει ὅτι «τό ὄνειρο τῶν

ἀπολυτηρίων ἐξετάσεων» ξαναῆρθε τήν προηγούμενη νύχτα.][3] ἀλλά καί ἀκόμα, ξυπνητός, μπόρεσε νά ἐλευθερωθεῖ ὁλότελα ἀπό τήν προηγούμενη ἀσταμάτητη πίεση νά πρέπει νά σκέφτεται, καί νά ἀποκτήσει τήν ἄνεση τῆς σοφίας;» [Πρέπει ἄραγε ὁπωσδήποτε νά θέσουμε τήν ἐρώτηση τοῦ Μπός; Πρέπει νά ἐπιδιώξουμε νά «κατανοήσουμε»; Μήπως ὑπάρχει καί ἐδῶ, σέ μικρότερο ἔστω βαθμό ἀπό τόν Φρόυντ, ἡ «ἀσταμάτητη πίεση» νά «κατανοοῦμε»;]

ΜΕΝΤΑΡΝΤ ΜΠΟΣ*

Ἕνα ὄνειρο δίνεται μόνο μέ τήν ὀνομασία τοῦ ὀνόματός του. Δέν ὑπάρχει κανένα αἴτιο, κανένα «ὑπο-κείμενο» τῶν ὀνείρων. Ὅπου τό ὑποκείμενο λείπει, ἡ γερμανική γλώσσα σχηματίζει τίς ἀντίστοιχες ἐκφράσεις μέ τό ἀπρόσωπο Es. Ἡ ἔκφραση «Es träumte mir», «ὀνειρεύτηκα», μιλᾶ ἀκριβῶς γιά τά ὄνειρα χωρίς νά ἀναφέρεται σέ κάποιο ὑποκείμενο τῶν ὀνείρων. Μέ αὐτό τό νόημα διάλεξε ὁ Μπός τόν τίτλο τῆς τελευταίας του μελέτης ἐπάνω στά ὄνειρα:«Es träumte mir vergangene Nacht...»,[1] «Ὀνειρεύτηκα τήν προηγούμενη νύχτα...» Γράφει δηλαδή ὁ Μπός: «[...] δέν εἶμαι *ἐγώ* πού παράγω καί ἐκφέρω κάτι ἀπό μέσα μου, ὅταν ὀνειρεύομαι [...]»[2]

Ὁ Μπός ἔκανε πράγματι μιά σημαντική προσπάθεια νά ἀπελευθερώσει τά ὄνειρα ἀπό τίς ψυχολογιστικές τους προκαταλήψεις. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου καί ἡ φράση του πού παρατέθηκε τό ὑποδηλώνουν. Τό σημεῖο, ἀπό ὅπου ξεκινᾶ ὁ

* Οἱ θέσεις τοῦ Μπός γιά τά ὄνειρα ἀπηχοῦν τίς ἀπόψεις τῶν Ἰνδῶν δασκάλων του, στούς ὁποίους μαθήτευσε. Πρβλ. τό βιβλίο του *Indienfahrt Eines Psychiaters*, σελ. 156, 22.

Μπός, εἶναι ὁπωσδήποτε τό μόνο πού ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς στά ὄνειρα ὡς ὄνειρα... Ὅμως κάπου χάνει τό δρόμο του καί ἐπανέρχονται προβλήματα πού ἀναφέρθηκαν κατά τήν κριτική τῆς φροϋδικῆς θεωρίας. Παρ' ὅλ' αὐτά ἡ ἀντιπαράθεση μέ τόν Μπός δέν θά ὁδηγήσει σέ ἐπαναλήψεις, ἀλλά πολλά θά φανοῦν σέ ἕνα καινούργιο φῶς.

Ἤδη ἡ συνέχεια τῆς προηγούμενης φράσης τοῦ Μπός δημιουργεῖ ἐρωτήματα: «[...] πολύ περισσότερο, κάτι μοῦ δίνεται καί μοῦ στέλνεται». Τί μοῦ δίνεται καί μοῦ στέλνεται; Ὁ Μπός: «Τά δεδομένα τῶν ὀνειρικῶν μου κόσμων». Ἀκόμα καί στόν Μπός τά ὄνειρα ἐννοοῦνται μόνο ἀπό τήν ἄποψη τῶν δεδομένων πού «περιέχονται» σ' αὐτά. Καταρχήν ὅμως δέν δίνεται καί δέν στέλνεται κανένα ὀνειρικό δεδομένο τοῦ ὀνείρου καθ' ἑαυτοῦ, τό «ὅτι» τῶν ὀνείρων. Ὁ Μπός φαίνεται νά τό ἔχει ἀμυδρά ὑπόψη του, γιατί στή θέση τῆς λέξης «ὄνειρο, Traum, χρησιμοποιεῖ τό οὐσιαστικοποιημένο ἀπαρέμφατο «Τό ὀνειρεύεσθαι», «Das Träumen», καί τό ἐπεξηγεῖ: «Αὐτό ἔγινε μέ τό σκοπό, ὅπου καί ὅταν εἶναι δυνατό, ἤδη γλωσσικά νά προληφθεῖ μία βεβιασμένη ἀντικειμενοποίηση ἡ ὁποία προδικάζει μέ παραμορφωτικό τρόπο τά πάντα».[3] Ὅμως ἡ διαφορά ὀνείρων καί ὀνειρεύεσθαι δέν ἀναπτύσσεται, καί τό ὅλο παραμένει μιά ἀντικατάσταση λέξεων, καί ἔτσι μιά νέα «ἀντικειμενοποίηση». Τό ὀνειρεύεσθαι, ὡς τό «ὅτι» τά ὄνειρα εἶναι, μένει στήν ἀφάνεια, καί μαζί του μένουν καί τά ὄνειρα, ὡς ὄνειρα, ἀγνοημένα.

Στό μεταξύ ἡ φράση τοῦ Μπός συνεχίζεται. Κάτι μοῦ δίνεται καί μοῦ στέλνεται, ὥστε «ἐγώ πρέπει μόνο νά τοῦ ἀπαντήσω ἀντίστοιχα, στή σκέψη καί στήν πράξη». Ἀλλά τά ὄνειρα δέν χρειάζονται κάν αὐτό τό «μόνο», δέν χρειάζονται καμία ἀπάντησή μου. Ὁ λόγος ἑνός ὀνείρου καί ἡ ἀπάντηση τοῦ ὀνειρευόμενου συμπίπτουν, καθώς ἡ πρωταρχική ἀνταπόκριση τοῦ ὀνειρευόμενου πρός τό ὄνειρο συνίσταται ἀκριβῶς στήν παρουσία τοῦ ὀνείρου.

Ὁ Μπός κάνει μέν ἕνα σημαντικό βῆμα. Γι' αὐτόν τά ὄνειρα δέν εἶναι ἐνδοψυχικά προϊόντα, ἀλλά ἐννοοῦνται μέσα ἀπό τόν δικό τους τόπο, δηλαδή τή σχέση τους μέ τόν ξύπνο. Ὅμως καί ἐδῶ ὄνειρα καί ξύπνος ἐννοοῦνται ὡς μεταξύ τους χωριστές περιοχές, καί ἀναζητοῦνται τά κοινά καί οἱ διαφορές τους — κοινά καί διαφορές ἀνάμεσα σέ δεδομένα τῶν ὀνείρων καί σέ δεδομένα τοῦ ξύπνου.

Τό κοινό ὀνείρων καί ξύπνου κατά τόν Μπός: «Πάντοτε εἶναι ἕνας καί ὁ αὐτός ἄνθρωπος, πού μπορεῖ τόσο νά ὀνειρεύεται ὅσο καί νά εἶναι ξυπνητός».[4] Καί παρακάτω: «Βέβαια μερικές φορές μπορῶ νά γίνω ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος ἤ ἕνα ζῶο [...] Ὅμως σέ μία τέτοια ὀνειρική μεταβολή ἐγώ παραμένω "ἐγώ", παραμένω ὁ ἴδιος, πού μεταβάλλεται».[5] Ὁ Μπός κάνει ἐδῶ μόνο μιά ἐξαίρεση, τούς «σχιζοφρενεῖς», οἱ ὁποῖοι ὅμως καί στόν ξύπνο εἶναι κατά τά λεγόμενά του «ἱκανοί» μόνο γιά ἕναν «ὑπολειμματικό τρόπο ὕπαρξης».[6]

Τά περί «ἐξαιρέσεως» εἶναι φτηνά καί δέν ἀξίζει νά σχολιαστοῦν. Κυρίως τίθεται τό ἐρώτημα, πῶς μπορεῖ τό ἐγώ νά γίνει στό ὄνειρο π.χ. ἕνα ζῶο, καί παρ' ὅλ' αὐτά νά ἐξακολουθεῖ νά παραμένει τό ἴδιο ἐγώ. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μπός παραθέτει καί στά δύο βιβλία πού ἔγραψε γιά τά ὄνειρα τά λόγια ἑνός σοφοῦ Κινέζου, κάθε ἄλλο παρά «ἱκανοῦ» γιά ἕναν μόνο «ὑπολειμματικό τρόπο ὕπαρξης», τά ὁποῖα ἀναιροῦν τήν ἄποψή του: «Κάποτε ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν πεταλούδα, μιά πεταλούδα πού πετάριζε, ἔνιωθε εὐχάριστα, ἦταν εὐτυχισμένη καί *δέν γνώριζε τίποτα* γιά τόν Τσουάγκ Τσού [...]».[7] (Ὑπογραμμίζω ἐγώ). Ὁ ὀνειρευόμενος δέν εἶναι λοιπόν «ἕνας καί ὁ αὐτός ἄνθρωπος, πού μπορεῖ τόσο νά ὀνειρεύεται ὅσο καί νά εἶναι

ξυπνητός». Τό ὀνειρευόμενο ἐγώ δέν χρειάζεται κάν νά εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Μπός ἐννοεῖ τήν ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἔννοια τοῦ «ἐγώ παραμένω ἐγώ», στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο. Τό ἐγώ εἶναι, σύμφωνα μέ τόν Μπός, αὐτό πού παραμένει μόνιμο, πού δίνεται τόσο μέ τά δεδομένα τοῦ ξύπνου ὅσο καί μέ τά δεδομένα τῶν ὀνείρων. Αὐτό τό ἐγώ, ὅπου «συγχρόνως [...] μέ τή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου δίνεται [...] καί αὐτός ὁ ἴδιος»,[8] χαρακτηρίζει, στή φράση αὐτή τοῦ Χάιντεγγερ, τό ἐγώ του καρτεσιανοῦ cogito, δηλαδή τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, τό ὁποῖο ἀποσκοπεῖ στόν ὑπολογισμό καί στή διασφάλιση τῶν πραγμάτων καί, προπάντων, τοῦ ἑαυτοῦ του.

Σέ κάθε ὀνειρική ἐμπειρία ἀνήκει βέβαια ἕνα ἐγώ. Ὅμως τώρα εἴμαστε προσεκτικοί καί δέν ταυτίζουμε τό ἐγώ μέ τόν ἄνθρωπο, ὡς τήν ἑκάστοτε μόνιμη ἀντωνυμία του. Πολλά, ὅπως π.χ. ἡ ἀρχή ἀπό τό «Ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας», συνηγοροῦν στό ὅτι τό ὀνειρικό ἐγώ δέν συμπίπτει ὁπωσδήποτε μέ τό ἐγώ τοῦ ξύπνου.

Μπορεῖ τό ἐγώ νά ἐννοηθεῖ διαφορετικά; Ὁ Χάιντεγγερ τό ὑπονοεῖ, καθώς μᾶς θυμίζει μία πρωταρχική ἐμπειρία τοῦ ἐγώ, ἡ ὁποία δέν ἔχει ἀκόμα προσβληθεῖ ἀπό τήν καρτεσιανή σκέψη: «Τό ἐγώ, σάν ἑκάστοτε ἐγώ, διαμένει στό χῶρο τοῦ ἀ-ληθινοῦ, τό ὁποῖο τοῦ παρέχεται. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἐννοεῖ τό κάθε τί, πού εἶναι παρόν σ' αὐτόν τό χῶρο, ὡς ὄν. Ἡ ἐννόηση τῶν παρόντων θεμελιώνεται στή διαμονή μέσα στό χῶρο τοῦ ἀ-ληθινοῦ. Μέσῳ τῆς διαμονῆς στά παρόντα *εἶναι* ἡ ἀλληλουχία τοῦ Ἐγώ μέ τά παρόντα».[9]

Τό μόνιμο δέν εἶναι τό ἐγώ, ἀλλά «ἡ ἀλληλουχία τοῦ Ἐγώ μέ τά παρόντα»: Ἕνα παρόν εἶναι παρόν ὡς χρεωμένο σέ ἕνα ἐγώ, ὅπως π.χ. ἕνα ὄνειρο εἶναι, ὅπως εἴδαμε,

χρεωμένο σέ ἕναν ὀνειρευόμενο. Αὐτό τό «χρέος»[10] ὀνομάζει ἀκριβῶς τήν [...] ἀλληλουχία τοῦ Ἐγώ μέ τά παρόντα», καί συνιστᾶ τό πρωτογενές, μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἐγώ καί παρόντα φανερώνονται στήν ἰδιαιτερότητά τους. Πρόκειται γιά ἕνα «ἰδίασμα ἀνθρώπου καί εἶναι, ὅπου τό ἕνα ἰδιάζει στό ἄλλο[...]».[11] Αὐτήν τήν ὑπόθεση ὁ Χάιντεγγερ τήν ὀνομάζει «Jemeinigkeit», «Ἑκαστότητά μου». Μέ αὐτήν ἐννοεῖ ὅτι σέ κάθε τί δίνεται μαζί καί ἡ προσωπική ἀντωνυμία,[12] δηλαδή, ὅπως σημειώνει ἀργότερα, ἡ «ἑκαστότητά μου» σημαίνει ἕνα «προσιδίασμα»:[13] τό ἐγώ προσιδιάζει στήν παρουσία («εἶναι»).

Ἕνα ὄνειρο εἶναι πάντοτε ὄνειρό «μου». Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι εἶμαι χρήστης καί νομέας τοῦ ὀνείρου μου (Φρόυντ), οὔτε καί ὅτι στό ὄνειρο παραμένω «ἐγώ» (Μπός). Τό ἐγώ δέν ἀποτελεῖ τώρα τόν ἄξονα, ὡς πρός τόν ὁποῖο ὑπάρχουν τά ὄνειρα. Ἡ μή ἐγωιστική ἐμπειρία τοῦ ἐγώ, δηλαδή ἡ ἐμπειρία του μέσα ἀπό τό ἀλληλέχον, τό κοινό τοῦ κόσμου, κάνει κάθε ὄνειρο κάθε ἀνθρώπου νά εἶναι δυνητικά ὄνειρό μου, κάθε ξύπνο κάθε ἀνθρώπου νά συνιστᾶ δυνητικά τήν προηγουμένη καί τήν ἑπομένη τοῦ ὀνείρου μου.

Κατόπιν ἔρχεται ὁ Μπός στή διαφορά ὀνείρων καί ξύπνου. Τά ὀνειρικά πράγματα παρουσιάζονται, γράφει, κυρίως ὡς «αἰσθητηριακά ἀντιληπτά, στό τώρα».[14] Ὁ ξυπνητός ἄνθρωπος ἀντίθετα εἶναι «κατά τόσο διορατικότερος, ὥστε τό [...] ὀνειρικό γεγονός [...] νά τό παραπέμπει σέ νοητά[15] χαρακτηριστικά τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ, τά ὁποῖα οὐσιαστικά εἶναι ἀνάλογα πρός ἐκεῖνα τῶν ὀνειρικῶν δεδομένων[16] (π.χ. στό ὄνειρο τοῦ Χάιντεγγερ οἱ ἀπολυτήριες ἐξετάσεις τοῦ γυμνασίου, καί στόν ξύπνο ἡ «ἀπολυτήρια ἐξέταση τῆς φιλοσοφίας του»). Τή φύση αὐτῆς τῆς ἀναλογίας ἀνάμεσα στά δεδομένα τῶν ὀνείρων καί στά δεδομένα τοῦ ξύπνου ὁ Μπός ἀρκεῖται

νά τήν ὀνομάσει «μεταφορά»[17] – ἡ ὁποία, ἀδιευκρίνιστη, σημαίνει πολλά καί τίποτα. Ποῦ ἔγκειται αὐτή ἡ ἀναλογία, ποῦ ἔγκειται ἡ μεταφορά πού ὑποτίθεται πώς συμβαίνει ὅταν ὁ ξυπνητός ἀναγνωρίζει «χαρακτηριστικά τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ» μέσα ἀπό τή «μεταφορική» σημασία τῶν δεδομένων τῶν ὀνείρων του, αὐτό δέν λέγεται, καί οὔτε μπορεῖ ποτέ νά λεχθεῖ. Γιατί αὐτή ἡ πλατωνιστική διάκριση εἶναι, ὡς πρός τή σκέψη τοῦ Χάιντεγγερ (πού θά πεῖ ἐδῶ: ὡς πρός τή δυνατότητα τῶν ὀνείρων νά ἐννοηθοῦν ὡς ὄνειρα) ἀνεπαρκής, ἐφ' ὅσον προϋποθέτει ἕνα χωρισμό τοῦ κόσμου σέ αἰσθητό καί νοητό, προκαταλαμβάνοντας ἔτσι κάθε ἁπλή ἐμπειρία τῆς ὀνειρικῆς παρουσίας. Γιατί σύμφωνα μέ αὐτόν τό χωρισμό διαμορφώνεται ὁ χωρισμός ἀνάμεσα στά, ὑποτίθεται, στό αἰσθητό τώρα περιορισμένα ὄνειρα καί στόν γιά τό νοητό ἀνοιχτό ξύπνο.

Ἀντίστοιχα προβληματικό εἶναι αὐτό πού ὁ Μπός ὀνομάζει «μεγαλύτερη [...] ἐλευθερία» τοῦ ξυπνητοῦ μας κόσμου.[18] Ὁ ξυπνητός ἄνθρωπος δέν εἶναι «πιό ἐλεύθερος» ἀπό τόν ὀνειρευόμενο, ὄχι γιατί συμβαίνει τό ἀντίθετο, ἀλλά γιατί ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ἕνα χαρακτηριστικό τῶν ἀνθρωπίνων ἀναφορῶν. Ὁ Χάιντεγγερ γράφει: «Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει στήν κατοχή του τήν ἐλευθερία ὡς ἰδιότητα, ἀλλά τό πολύ νά ἰσχύει τό ἀντίστροφο: ἡ ἐλευθερία [...] ἔχει στήν κατοχή της τόν ἄνθρωπο [...]».[19] Ὁ Μπός: «Ξυπνητοί [...] εἴμαστε σέ θέση [...] νά ἀφηνόμαστε [...] κατά βούληση σέ κοντινές ἤ σέ μακρινές ἀναφορές».[20] Ὅταν ὅμως ἡ ἐλευθερία νοεῖται στό πλαίσιο τῆς ἀνθρώπινης βούλησης, τότε πρόκειται γιά τόν ἄνθρωπο ὡς κυρίαρχο καί κάτοχο τῆς φύσης», στήν προαίρεση τοῦ ὁποίου ἔγκειται ἡ ἑκάστοτε «ἐπιλογή». Ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος δέν ἐννοηθεῖ ὡς τό ὑπο-κείμενο τοῦ κόσμου, ἀλλά ὡς ὁ χρεωμένος τά πράγματα, «τότε ἡ ἐλευθερία δέν ὑπόκειται στή διάθεση τῆς ἀνθρώπινης βούλησης».[21]

Αὐτές οἱ «διαφορές» ὀνείρων καί ξύπνου γίνονται τελικά σχετικές, καθώς ὁ Μπός τοποθετεῖ τά ὄνειρα καί τόν ξύπνο σέ μία κλίμακα ἐγρήγορσης· «ξύπνος τοῦ ὀνείρου [...] ξύπνος καθ' ἑαυτόν [...] ἀκόμα πιό ξύπνιες μορφές του ἀνθρώπινου εἶναι».[22] Σ' αὐτή τήν καί πάλι πλατωνική ἀντίληψη (πρβλ. τήν ἀλληγορία τοῦ σπηλαίου), ἡ ὁποία στήν περίπτωση τοῦ Μπός πρέπει νά ἔχει καί ἰνδικές καταβολές, τά ὄνειρα ἀποτιμῶνται καί ὑποτιμῶνται.

Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Μπός καί τοῦ Φρόυντ γιά τά ὄνειρα παρουσιάζουν ὁρισμένες συγγένειες:

1. Ὁ Φρόυντ μιλᾶ γιά ὀνειρικές «εἰκόνες», ὁ Μπός γιά «αἰσθητηριακά ἀντιληπτά» ὀνειρικά δεδομένα.

2. Καί οἱ δύο βλέπουν τά ὄνειρα ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ξύπνου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ἀνώτερος καί διαχωρίζεται ἀπ' αὐτά. Ἡ ἑρμηνεία (Φρόυντ: Deutung, Μπός: Auslegung) τῶν ὀνείρων ἐπιτελεῖ τή σύνδεσή τους μέ τόν ξύπνο.

3. Τά ὄνειρα παραπέμπουν κατά τόν Φρόυντ στό «ἀσυνείδητο» τοῦ ὀνειρευόμενου, κατά τόν Μπός στόν «ἴδιο του τόν ἑαυτό».

4. Τά ὄνειρα εἶναι κατά τόν Φρόυντ «παθολογικά»,[23] κατά τόν Μπός «στερητικά»[24] φαινόμενα.

5. Ἐφ' ὅσον ἕνα ὄνειρο παραπέμπει σέ ἀναφορές τοῦ ξύπνου, μπορεῖ μέ τήν ἑρμηνεία του, νά συμβάλει ὥστε νά «γνωρίσει» ὁ ἄνθρωπος καλύτερα τόν «ἑαυτό» του. Ἔτσι μπορεῖ ὁ ψυχαναλυτής, μέ τίς «ἑρμηνεῖες» του, νά ἔχει μία «θεραπευτική ἐπίδραση» ἐπάνω στά «νευροπαθολογικά συμπτώματα» (Φρόυντ). Τά ὄνειρα γίνονται «Therapeutikum» (Μπός).[25]

6. Φρόυντ: «Ὅποιος δέν ξέρει νά ἐξηγήσει τή γένεση τῶν ὀνειρικῶν εἰκόνων, μάταια θά προσπαθήσει νά καταλάβει τίς φοβίες, τίς ψυχαναγκαστικές καί τίς παραληρηματικές ἰδέες [...]».[26] Μπός: «Δέν ἀποκλείεται, αὐτές [...] οἱ σκέψεις [...] νά μπορέσουν νά προετοιμάσουν τό ἔδαφος γιά μία πραγμα-

τική κατανόηση [...] τῶν παθολογικῶν φαινομένων τοῦ ξύπνου [...]», τά ὁποῖα ἀποκαλοῦνται «παραληρηματικές ἰδέες» καί «ψευδαισθήσεις».[27]

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΜΙΑΣ ΠΕΤΑΛΟΥΔΑΣ

Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Μπός, ὅτι «πάντοτε εἶναι ἕνας καί ὁ αὐτός ἄνθρωπος πού μπορεῖ τόσο νά ὀνειρεύεται ὅσο καί νά εἶναι ξυπνητός», προκάλεσε μία πρώτη παραπομπή στό «Ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας» τοῦ Τσουάγκ Τσού. Τό πλῆρες κείμενο τοῦ Τσουάγκ Τσού εἶναι τό ἀκόλουθο:

«Κάποτε ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν μιά πεταλούδα πού πετάριζε, ἔνιωθε εὐχάριστα, ἦταν εὐτυχισμένη καί δέν γνώριζε τίποτα γιά τόν Τσουάγκ Τσού. Ξαφνικά ξύπνησε: ἐκεῖ ἦταν πάλι, πραγματικός καί ἀληθινός, ὁ Τσουάγκ Τσού. Τώρα δέν ξέρω ἄν ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν μιά πεταλούδα, ἤ ἄν ἡ πεταλούδα ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν ὁ Τσουάγκ Τσού, παρ' ὅλο πού ἀνάμεσα στόν Τσουάγκ Τσού καί στήν πεταλούδα ὑπάρχει σίγουρα μία διαφορά. Ἔτσι εἶναι μέ τή μεταβολή τῶν πραγμάτων».

Τί λέει ὁ Τσουάγκ Τσού, ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ἕνα ὄνειρο δέν εἶναι παρά τό φανέρωμα τῆς ἑκάστοτε ὀνειρικῆς παρουσίας, δηλαδή ἀναίτιο καί ἄχρηστο, δέν παρασταίνει τίποτα, δέν ἀφηγεῖται τίποτα καί ἡ ὀνειρική παρουσία εἶναι πλήρης καί ὄχι μόνο «εἰκονική» ἤ «αἰσθητηριακά ἀντιληπτή»;

Ὁ Τσουάγκ Τσού λέει ὅτι τό «Ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας» εἶναι μία «μεταβολή», ἡ ὁποία συμβαίνει ἀνάμεσα στόν Τσουάγκ Τσού καί στήν πεταλούδα. Ἀπροσδόκητα τό ἴδιο τό βλέμμα μας μεταβάλλεται: Ὁ Τσουάγκ Τσού καί ἡ πεταλούδα δέν εἶναι πλέον ὄντα περιορισμένα τό καθένα στόν ἑαυτό του, καί ἡ ἑρμηνεία δέν χρειάζεται νά τά συνδέσει ἐκ τῶν ὑστέρων μεταξύ τους. Τό ὄνειρο δέν «ἐπιτελεῖται» ἀπό τόν Τσουάγκ Τσού. Οὔτε ὁ Τσουάγκ Τσού οὔτε ἡ πεταλούδα ἔχουν ἐδῶ προτεραιότητα. Αὐτό ἀκριβῶς σημαίνουν τά λόγια «Τώρα δέν ξέρω ἄν ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἤτανε μία πεταλούδα, ἤ ἄν ἡ πεταλούδα ὀνειρεύτηκε πώς ἤτανε ὁ Τσουάγκ Τσού [...]». Ἀρνοῦνται δηλαδή νά ἐννοήσουν τό ὄνειρο ὡς ὄνειρο «ἑνός» ὄντος, π.χ. τοῦ Τσουάγκ Τσού ἤ τῆς πεταλούδας. Τό «ἐγώ παραμένω ἐγώ» δέν ἰσχύει γιά κανένα.

Τό ὄνειρο δέν εἶναι οὔτε «ἀνθρώπινο», οὔτε καί «ζωικό» φαινόμενο. Τό ὄνειρο μετατίθεται τώρα στό «μεταξύ» τοῦ Τσουάγκ Τσού καί τῆς πεταλούδας, καθώς ἐννοεῖται ἀκριβῶς μέσα ἀπό τή μεταβολή τους, ὡς αὐτή τούτη ἡ μεταβολή. Τό ὄνειρο δέν ἐντάσσεται σέ κανένα ὄν, ὡς ὄνειρό του. Διαμένοντας στό «μεταξύ» τῆς μεταβολῆς, τό ὄνειρο μπορεῖ νά παρασταθεῖ ὡς μία διπλή τελεία — Τσουάγκ Τσού: Πεταλούδα. Πεταλούδα: Τσουάγκ Τσού.

Βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μέ τό παράδοξο, ἡ ταυτότητά μας νά μήν εἶναι «ἡ» ταυτότητά «μας» στόν ξύπνο καί στά ὄνειρα. Καί δέν χρειάζεται νά ὀνειρευτεῖ κανείς ὁπωσδήποτε ὅτι εἶναι μία πεταλούδα. Ὁ ὀνειρευόμενος εἶναι πάντοτε, ὡς πρός τήν ξύπνια του ὑπόσταση, ἕνας ἄλλος. Ἔτσι τό ὄνειρο παύει νά εἶναι μία ὑπόθεση τοῦ ἐγώ, δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό καί καμία ἀνθρωπολογία δέν ἀρκεῖ γιά νά συλλάβει τό ὄνειρο. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ὀνείρου ξεκαθαρίζει μόνο ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραιτηθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο.

Ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία παραμένει μοναδική καί ἀναλλοίωτη ὅπως ὁ ἀριθμός τῆς ἀστυνομικῆς του ταυτότητας εἶναι μία πλάνη. Ἐκεῖνος πού κρέμεται ἀπό τή «μία» του ταυτότητα πανικοβάλλεται ἐμπρός στή δυνατότητα νά τή χάσει. Πιστεύει ὅτι τότε θά χάσει τά πάντα. Ἄν ὅμως κάποτε ἀφεθεῖ σ' αὐτή τήν πραγματικότητα, ἀβίαστα καί καίρια, θά διαπιστώσει ὅτι τίποτα δέν χάνεται, καί ὅτι «ἔτσι εἶναι μέ τή μεταβολή τῶν πραγμάτων». Γι' αὐτό ὁ Τσουάγκ Τσού μιλάει γιά

τόν ἑαυτό του στό τρίτο πρόσωπο, σάν ἕνα μικρό παιδί: Τά ὅριά του δέν περιορίζονται ἀπό τό ὄνομά του ἤ ἀπό τό «ἐγώ παραμένω ἐγώ». Ἐκεῖνος πού πράγματι δέν χρειάζεται νά κρατηθεῖ ἀπό πουθενά δέν ἔχει καί τίποτα νά χάσει... Οὔτε κάν κάποιον δικό του ἑαυτό. Ὁ θάνατος (δηλαδή ἡ ζωή) γίνεται εὔκολος.

Ἡ παραίτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ταυτότητά του δέν σημαίνει ὅτι ἄνθρωπος καί πεταλούδα γίνονται ἕνα μεῖγμα. Ὁ ξύπνος δέν γίνεται ὄνειρο καί τό ὄνειρο δέν γίνεται ξύπνος. Ὁ ἄνθρωπος δέν γίνεται πεταλούδα καί ἡ πεταλούδα δέν γίνεται ἄνθρωπος. Καί οἱ δύο διατηροῦν τή «σίγουρη διαφορά» τους. Ὅμως ὅπως συνέχονται ἡμέρα καί νύχτα, ξύπνος καί ὄνειρο, ἔτσι ὑπάρχει καί μιά ἐνδόμυχη καί ἀνοιχτή, πηγαία καί διαρκής συνέχεια ἀνάμεσα στόν Τσουάγκ Τσού καί στήν πεταλούδα. Τσουάγκ Τσού: Πεταλούδα. Πεταλούδα: Τσουάγκ Τσού. Μέσα ἀπό μία τέτοια ἀλληλουχία ὑπάρχουν τά πάντα, πρίν ἀπό κάθε ἐγώ καί πρίν ἀπό κάθε ἐσύ, ὅλοι καί ὅλα παρόντα ὡς ἡ ἀφανής ἁρμονία τοῦ κοινοῦ κόσμου.

Στήν ἀληθινή μεταβολή δέν μεταβάλλεται λοιπόν τίποτα, καθώς τό «ἀρχιμήδειο σημεῖο» τῆς ταυτότητας τοῦ ἐγώ ἔχει ἐκλείψει, καί μόνο ὡς πρός ἕνα τέτοιο σημεῖο μπορεῖ μιά μεταβολή νά ἐννοηθεῖ μέ τή συνηθισμένη της ἔννοια. Ὅμως τώρα ἡ μεταβολή μεταβάλλεται, καί γίνεται ἕνα ὄνομα γιά τήν ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων στόν κοινό κόσμο, ὡς ἡ πανταχοῦ καί πάντοτε καθολική παρουσία τῶν παρόντων *καί* τῶν ἀπόντων.

Ἐάν ἀποδεχτοῦμε τό ὄνειρο τοῦ Τσουάγκ Τσού, πού θά μποροῦσε βέβαια νά εἶναι καί ὄνειρο τοῦ καθενός μας, τότε ἡ πεταλούδα, ἡ κάθε τυχαία πεταλούδα τοῦ ξύπνου, προβάλλει ἐμπρός μας ἀλλιώτικα. Ἡ ἀμέτοχη στάση τοῦ Ἀνθρώπου-παρατηρητῆ, ἡ ὑπολανθάνουσα ἤ καί φανερή αἴσθηση ἀνωτερότητας ἀπέναντι σέ ἕνα πλάσμα ὑποδεέστερο, ἡ αἰσθητική καί ἡ ἐπιστημονική θεώρηση γίνονται ἐπουσιώδεις, γιατί χάνουν τό ἔδαφος, ἐπάνω στό ὁποῖο στηρίζονταν, δηλαδή τόν ἄνθρωπο ὡς ὑποκείμενο. Τώρα ἡ

πεταλούδα *εἶναι* ὁ Τσουάγκ Τσού καί ὁ Τσουάγκ Τσού *εἶναι* ἡ πεταλούδα. Καί ἡ πεταλούδα ξαφνικά μεγαλώνει, γίνεται κάτι τό ἐνδόμυχα δικό μας, στό ὁποῖο βρίσκουμε, καί χάνουμε μαζί, τόν ἑαυτό μας.

Ὅ,τι συμβαίνει μέ τήν πεταλούδα ἰσχύει γιά τά πάντα. Μέσα σέ ὅλα τά ὄντα, στούς ἀνθρώπους καί στόν θεό, στά πράγματα τῆς γῆς καί τοῦ οὐρανοῦ, βρίσκουμε τόν ἑαυτό μας, χάνουμε τόν ἑαυτό μας. Αὐτή ἡ εὕρεση κι αὐτός ὁ χαμός καθορίζουν τή σχέση μας μέ τά πράγματα: πεθαίνουμε τή ζωή τους, ζοῦν τό θάνατό μας (Ἡράκλειτος). Αὐτός εἶναι ὁ πρωταρχικά ἐννοημένος θάνατος: ἡ ζωή μας στά πράγματα τοῦ κόσμου. Γι' αὐτόν τό θάνατο πού γράφει ὁ Ἐλύτης στήν «Ἀναφορά στόν Ἐμπειρίκο»:

«Δέν ἦταν θάνατος αὐτός ἀλλά ἕνα φύσημα ἐλαφρύ κι ὕστερα τά πουλιά καί τό κελαϊδητό τους — μιά συνέχεια στήν ποίηση κείνου πού χάνονταν ἐδῶ γιά νά ξαναβρεθεῖ κερδισμένος ἀλλοῦ, γιά πάντοτε, μέσα στούς γαλάζιους ἀτμούς τ' οὐρανοῦ καί τίς λευκές πέτρες».

(Ἔτσι, ἰδωμένος μέσα ἀπό τή «μεταβολή τῶν πραγμάτων», ὁ θάνατος μοιάζει μέ ὄνειρο, ὁ τόπος του εἶναι «παρά δῆμον ὀνείρων» [*Ὀδ.* ω12].)

Τά παιδιά μας εἶναι ἡ εἰκόνα μας, καί συγχρόνως ἡ ἀπόσβεση τῆς εἰκόνας μας. Καί αὐτό δέν προσδιορίζεται στά «παιδιά μας». Σ' αὐτά εἶναι μόνο περισσότερο ὀφθαλμοφανές. Τά πάντα εἶναι παιδιά μας, εἴμαστε παιδιά τῶν πάντων, γιατί ἡ ὕστατη οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι ἕνα παιχνίδι, τό ὁποῖο ὅμως δέν παίζεται ἀπό κανένα ὑποκείμενο, ἀφοῦ ἀκριβῶς τό παιχνίδι, ὡς ὄνομα τῆς «μεταβολῆς τῶν πραγμάτων», σημαίνει τό χαμό τοῦ ὑποκειμένου καί τῶν ἀντικειμένων του μέσα στή συνέχεια τοῦ κόσμου: «Αἰών παῖς ἐστι παίζων πεσσεύων. Παιδός ἡ βασιλίη» (Ἡράκλειτος, ἀπ. 52).

Κάτι τό «ἀσήμαντο καί τυχαῖο», ἕνα ὄνειρο, μιά πεταλούδα, ἕνα λουλούδι, εἶναι τώρα ἐλεύθερο ἀπό τό πλέγμα τῆς

«ἐπιστημονικῆς κοσμοθεωρίας» καί ἀπό τόν ἐγκλεισμό στήν «ταυτότητά» του, καί «ξανατολμάει ν' ἀρθρώσει τό ὄνομά του» (Ἐλύτης, ὅ.π.), νά φανερωθεῖ ὡς αὐτό πού εἶναι.

ΕΠΑΝΩ ΣΤΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

μεταβάλλον ἀναπαύεται (Ἡράκλειτος)

«Τό ὄνειρο μετατίθεται τώρα στό μεταξύ τοῦ Τσουάγκ Τσού καί τῆς πεταλούδας, καθώς ἐννοεῖται ἀκριβῶς μέσα ἀπό τή μεταβολή τους, ὡς αὐτή τούτη ἡ μεταβολή».

Τό ὄνειρο παρουσιάζεται ὡς ἕνα συμβάν πού δέν ἀνήκει στόν ἄνθρωπο, ἀλλά στή μεταβολή τῶν πραγμάτων. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι «μέσα» στό ὄνειρο μεταβάλλονται τά πράγματα. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ μεταβολή τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία συμβαίνει ὡς ὄνειρο.

Στήν ἀναζήτηση τοῦ ὀνείρου ἐγκαταλείφθηκε καταρχήν ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αἰτίου τοῦ ὀνείρου. Κατόπιν ἐγκαταλείφθηκε τό ὄνειρο καθ' ἑαυτό μέ ἄλλον βέβαια τρόπο, καί ἔδωσε τή θέση του σ' αὐτό πού ὀνομάστηκε «μεταβολή τῶν πραγμάτων». Αὐτή εἶναι τώρα, πού πρέπει νά μελετηθεῖ ἰδιαίτερα. Μιά τέτοια μελέτη θά χρειαζόταν τήν ἀναδρομή στόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ «μεταβολή» ἀπαντᾶται στόν Πλάτωνα καί στόν Ἀριστοτέλη, καί αὐτή πάλι θά ἔπρεπε νά ἐννοηθεῖ μέσα ἀπό τό χῶρο αὐτοῦ πού στόν Παρμενίδη φανερώνεται ὡς ἡ «παλίντροπος κέλευθος»[1] τῶν πραγμάτων στίς ἀνθρώπινες δοξασίες καί στή σχέση τους μέ τήν ἀλήθεια. Αὐτή ἡ ἀναδρομή δέν μπορεῖ νά γίνει ἐδῶ, ὅμως βρίσκεται πίσω ἀπό τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ.

Ἡ μεταβολή τῶν πραγμάτων μέ τήν ἔννοια τοῦ ὀνείρου

σημαίνει, ἄν μείνουμε στό «Ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας», ὅτι ὁ Τσουάγκ Τσού μεταβάλλεται σέ πεταλούδα καί ἡ πεταλούδα σέ Τσουάγκ Τσού. Αὐτή βέβαια εἶναι μιά ἰδιαίτερα ὀφθαλμοφανής μεταβολή, ὅμως κάποια μεταβολή συμβαίνει σέ κάθε ὄνειρο. Κάθε ὄνειρο εἶναι, ὡς ὄνειρο, μιά μεταβολή – ἄν δέν ἦταν, τότε τά ὄνειρα δέν θά μποροῦσαν νά διακριθοῦν ἀπό τόν ξύπνο, καί ἐπομένως δέν θά ἦταν ὄνειρα.

Ὁ Τσουάγκ Τσού μεταβάλλεται σέ πεταλούδα. Ἡ πεταλούδα μεταβάλλεται σέ Τσουάγκ Τσού. Οἱ φράσεις δέν ἔχουν ἀκόμα καλά καλά εἰπωθεῖ, καί ἤδη προβάλλουν ἐπιφυλάξεις ἀπέναντι στή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας μεταβολῆς. Ὁδηγούμαστε σχεδόν στά τυφλά ἀπό μία κυρίαρχη προκατάληψη τῆς σκέψης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἕνα ὄν ἐννοεῖται ὡς «φορέας» ποικίλων «ἰδιοτήτων». Οἱ ἰδιότητες ἑνός πράγματος ὑπόκεινται σέ μεταβολές, ὅμως ὁ φορέας, δηλαδή ἡ «οὐσία» του,[2] ὄχι. Ἡ πεταλούδα μπορεῖ νά μεγαλώσει, νά ἀλλάξει τά χρώματά της, μπορεῖ νά γεννηθεῖ καί νά χαθεῖ, ὅμως ὅλα αὐτά ὡς πεταλούδα, ταυτόσημη μέ τόν ἑαυτό της καί διαφορετική ἀπό τά ἄλλα πράγματα. Στή βάση αὐτῆς τῆς ἄποψης τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἀπό τόν Παρμενίδη ὡς ὁ κόσμος τῆς ἀνθρώπινης δοξασίας,[3] καί υἱοθετεῖται ὡς ἡ μοναδική ἀπό τόν Πλάτωνα[4] καί τόν Ἀριστοτέλη, καθώς καί ἀπό τή μετέπειτα κυρίαρχη σκέψη, ἡ δυνατότητα μιᾶς ἀληθινῆς ἀλλαγῆς, ὅπου ἡ πεταλούδα θά μεταβαλλόταν πράγματι σέ Τσουάγκ Τσού καί ὁ Τσουάγκ Τσού σέ πεταλούδα, εἶναι ἀπαράδεκτη.

Τό ὄνειρο: Μιά μεταβολή τῶν πραγμάτων; Αὐτό ἡ ψυχολογία δέν μπορεῖ νά τό ἐπιτρέψει. Γιατί αὐτή, ὅπως κάθε ἐπιστήμη, ὑπολογίζει μέ τήν ἀναμφισβήτητη καί σταθερή ταυτότητα τοῦ ἀντικειμένου της.[5] Ὅταν ὁ Φρόυντ συλλαμβάνει τά ὄνειρα ὡς ψευδαισθήσεις συμβολικῶν εἰκόνων, ὅταν ὁ Μπός τά παρασταίνει ὡς αἰσθητηριακά ἀντιληπτά «ση-

μασιακά περιεχόμενα» τοῦ τώρα, τά ὁποῖα παραπέμπουν «μεταφορικά» σέ ἄλλα τοῦ ξύπνου, τότε κάθε ὀνειρική μεταβολή εἶναι ἁπλῶς εἰκονική. Τά ὀνειρικά πράγματα παραμένουν ἐκτρωματικές μορφές τῶν πραγμάτων τοῦ ξύπνου. Ἡ δυνατότητα μιᾶς ὀνειρικῆς μεταβολῆς βασικά ἀπορρίπτεται. Τό ὄνειρο παραμένει κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ ξύπνου.

Ὅταν ὅμως ἡ μεταβολή τῶν πραγμάτων ἐννοηθεῖ σέ ὅλο της τό βάθος, τότε ἡ συνηθισμένη παράσταση τῶν πραγμάτων ὡς ἀπαραβίαστων ὀντοτήτων, ὅπου ἡ κάθε μιά ἀπ' αὐτές ταυτίζεται μέ τόν ἑαυτό της καί διακρίνεται ἀπό τίς ἄλλες ὀντότητες, μένει πίσω. Τό ὄνειρο φανερώνεται ὡς ἕνα ἀπό ἐκεῖνα τά συμβάντα τά ὁποῖα διασποῦν τόν «φυσικό ντετερμινισμό» καί «πετᾶν στά σκουπίδια» ὁλόκληρη τήν «ἐπιστημονική κοσμοθεωρία». Τό ἐρώτημα τῆς μεταβολῆς τίθεται ἐκ νέου, πιεστικότερα παρά ποτέ, καί μᾶς θέτει, ἐμᾶς, τόν συνηθισμένο μας τρόπο, σέ ἀμφισβήτηση.

Ὑπάρχει ἕνας ἄλλος δρόμος. Νά μήν ἐκφέρουμε κρίσεις γιά τή μεταβολή τῶν πραγμάτων ὁδηγημένοι ἀπό τίς δικές μας ἀπόψεις, ἀλλά, ἀνήκοντας οἱ ἴδιοι στό μέσον τῆς μεταβολῆς, π.χ. ὡς ὀνειρευόμενοι καί ὡς ξύπνοι, νά ἐννοήσουμε τά πράγματα καί ἐμᾶς τούς ἴδιους μέσα ἀπό αὐτή τήν ἀλληλουχία πού μᾶς καθορίζει.

Ἡ μεταβολή τῶν πραγμάτων δέν πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὡς τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίπτωσης ἑνός συμβάντος στά ἤδη προϋπάρχοντα τῆς μεταβολῆς πράγματα. Ἡ μεταβολή τῶν πραγμάτων δίνεται πέρα γιά πέρα μαζί μέ τά πράγματα. Γιά ἕνα τέτοιο νόημα δέν χρειάζεται νά ψάξουμε πολύ. Ἡ μεταβολή πού συμβαίνει π.χ. ἀνάμεσα στόν Τσουάγκ Τσού καί στήν πεταλούδα ἔχει ἤδη ἕνα νόημα: ὄνειρο. Τό ὄνειρο ὀνομάζει μιά μεταβολή τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία δέν εἶναι «μεταβολή», ἀλλά ἀπο-δίδει τά πράγματα, τόν Τσουάγκ Τσού

καί τήν πεταλούδα, στήν αἰνιγματική τους συνέχεια.

Δέν εἶναι μόνο τό ὄνειρο, πού ὀνομάζει μιά μεταβολή τῶν πραγμάτων. Φαντασία καί πραγματικότητα, ἐπιθυμία καί παραίτηση, μνήμη καί μέλημα, νηφαλιότητα καί μέθη, ζωή καί θάνατος, δέν εἶναι «καταστάσεις» τοῦ «ἀνθρώπου», ἀλλά συμβάντα μεταβολῆς τῶν πραγμάτων. Ἡ ἑκάστοτε σχέση μέ τά πράγματα συμβαίνει πάντοτε ὡς μεταβολή, κατά τήν ὁποία, ὅπως εἴδαμε, φανερώνεται ὁ κοινός, καί γι' αὐτό πάντοτε ἀμετάβλητος κόσμος. Ἡ μεταβολή, φανέρωμα τοῦ ἀμετάβλητου.

Αὐτή ἡ κυρίαρχη μεταβολή δέν ἀφορᾶ λοιπόν ὁρισμένες ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, ἀλλά σημαίνει τό πρωταρχικό συμβάν, μέσα ἀπό τό ὁποῖο τά πράγματα δίνονται μέ τήν ἑκάστοτε μορφή τους. Στή γλώσσα τῶν παραμυθιῶν: κάθε τί πού δίνεται, ὀφείλει τή μορφή του σέ ἕνα ἀπόκρυφο μαγικό ραβδί. Ἤ, στή γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ὅπου ἀνήκει στή φύση τοῦ θείου νά φανερώνεται μέ παραλλαγμένη μορφή: Πάντα πλήθη θεῶν.[6] Τό μίλημα τῆς «μεταβολῆς τῶν πραγμάτων» μιλᾶ μέ τίς «μεταφορές», μέ τίς «παρομοιώσεις», μέ τίς «ἀλληγορίες», μέ τίς «παραβολές». «Παντοῦ ὑπάρχει [...] μία ποικιλόμορφη ἀλληλο-παρ-ουσίαση ὅλων τῶν "παρουσιῶν"» (Χάιντεγγερ).[7]

Ὅμως αὐτό μποροῦμε νά τό ἐννοήσουμε μέ τόν δικό μας τρόπο, μόνο ἀφοῦ πρῶτα ἐλευθερωθοῦμε ἀπό μιά βαθιά ριζωμένη προκατάληψη, ἐπίγονο τῆς πλατωνικῆς-ἀριστοτελικῆς γιά τήν «οὐσία» τῶν ὄντων, ἡ ὁποία ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτές οἱ μεταβολές δέν εἶναι «πραγματικές» μεταβολές, γιατί εἶναι «ἐκτός πραγματικότητος». «Πραγματικότητα» θεωρεῖται ὁ κόσμος τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.[8] Ἡ ἰδιαιτερότητά της ἔγκειται στό καρτεσιανό αἴτημα, τό ὁποῖο θέλει τά πράγματα νά μποροῦν νά ὑπολογίζονται, ὥστε νά μπο-

ρεῖ κανείς νά ὑπολογίζει μαζί τους. Κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας ὡς certitudo, βεβαιότητας — ἐδῶ ἀνήκει καί ἡ θέληση γιά «αὐτοσυντήρηση» καί «ὁμοιοστασία».

Τό αἴτημα τῆς certitudo ἀπαιτεῖ μέ τή σειρά του παραμέτρους, στίς ὁποῖες παραπέμπονται τά πράγματα γιά νά καταστοῦν «χρηστικά» καί νά μπορέσει ἡ ἐπιστημονική σκέψη νά ἐξασφαλίσει τή δυνατότητα τοῦ χειρισμοῦ τους. «Χειρίζομαι» θά πεῖ στή γλώσσα τῆς τεχνολογίας «to operate». Ἡ μέθοδος ἔνταξης τῶν πραγμάτων στόν κόσμο τῆς τεχνολογίας εἶναι ἡ operationalisation.

Ὅμως οἱ ἀριθμοί στίς κλίμακες τῶν παραμέτρων, τά προγράμματα τῶν ὑπολογιστῶν, ἀλλά καί τά «μοντέλα», τά ὁποῖα πλέον προσδιορίζουν τά πράγματα, δέν ἔρχονται ἀπό αὐτά τά ἴδια, ἀλλά ἀπό τήν ἀνθρώπινη παρέμβαση ἐπάνω τους. Τά πράγματα καθ' ἑαυτά παραμένουν λησμονημένα καί βουβά.[9] Αὐτό πού γνωρίζουμε γι' αὐτά εἶναι τό «στίγμα» τους στό πλέγμα τοῦ ἑκάστοτε συστήματος, στό ὁποῖο εἶναι ἐνταγμένα. Τό ὄνομά τους τό ἔχουν χάσει.

Ὅ,τι ὅμως χάνει τό ὄνομά του, χάνεται καί τό ἴδιο. Ἡ πραγματικότητα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, στήν ὁποία ὑπόκεινται πλέον τά πάντα, φανερώνεται ὡς ἕνα πλανερό ἐπινόημα, γιατί δέν ἀφήνει τά πράγματα νά πλησιάσουν καί νά μιλήσουν ὡς αὐτά πού εἶναι. Αὐτή ἡ πραγματικότητα δέν εἶναι σέ θέση νά ἐπιτελέσει τίποτα. Εἰς πεῖσμα τῆς ὁλοένα αὐξανόμενης ἀποδοτικότητας τῶν μηχανῶν της, τό ἀποτέλεσμα παραμένει μηδέν. Ἡ πραγματικότητα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἶναι πέρα γιά πέρα ἐξωπραγματική.

Ὁ ἄνθρωπος δέν κρατιέται ἀπό ἕνα τέτοιο κράτημα, τό ὁποῖο ἀπαρνεῖται τό γεγονός τῆς μεταβολῆς. Καί δέν χρειάζεται κάν νά κρατηθεῖ μακριά ἀπό τή δίνη τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, ἀλλά χρειάζεται νά ἀναγνωρίσει τό ὅτι ὑπάρχει,

ἄοπλος στό μέσο της. Γιατί ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά σταθεῖ ὑπεράνω τῆς μεταβολῆς καί νά διαχωρίσει τόν ἑαυτό του ἀπό τόν κόσμο, διασφαλίζοντας τή δική του ὀντότητα σάν κάτι τό σταθερό. Ὅταν τό προσπαθεῖ, καί μόνο τότε, παθαίνει ἴλιγγο καί πέφτει πίσω στή δίνη, γιά νά ξαναδοκιμάσει καί πάλι νά γλιτώσει ἀπό τήν ἕλξη της — καί δέν ξέρει ὅτι ἡ δίνη ὑπάρχει μόνο ὅσο ὑπάρχει καί ἡ ἀντίσταση ἐναντίον της. Ὁ πρῶτος πού δέν τό ἤξερε, καί πού δοκίμασε νά κρατηθεῖ ἀπό τή βεβαιότητα τῆς certitudo εἶναι ὁ Ντεκάρτ.[10]

ΕΝΑ ΤΙΠΟΤΑ

Ὑπάρχει λοιπόν μιά ἄλλη δυνατότητα γιά τόν ἄνθρωπο: Νά παραιτηθεῖ ἀπό τό στήριγμα στό «ἐγώ» του, στήν «ταυτότητά» του, ἀπό τήν προσκόλληση στήν «αὐτοσυντήρησή» του, ὅπου μοιάζει μέ τόν ναυαγό πού προσπαθεῖ νά κρατηθεῖ στήν ἐπιφάνεια ἀπό τά ἴδια του τά μαλλιά.[1] Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἐννοήσει τήν παρουσία του στόν κοινό κόσμο μέσα ἀπό τό ἀμοιβαῖο ἄνοιγμα τῶν πραγμάτων, τοῦ ἑνός γιά τόν ἄλλο, π.χ. τοῦ Τσουάγκ Τσού γιά τήν πεταλούδα, τῆς πεταλούδας γιά τόν Τσουάγκ Τσού.

Τότε βέβαια τό ὄνειρο δέν ἀποτελεῖ οὔτε «βίωμα», οὔτε κατόπιν «ἀντικείμενο μελέτης», ἀλλά εἶναι ἕνα ὄνομα γιά τή μεταβολή τῶν πραγμάτων, δηλαδή, ὅπως ἀναφέρθηκε, γιά τό μυστήριο τῆς μεταβολῆς τοῦ ἀμετάβλητου, τό ὁποῖο γνωρίσαμε καί ὡς ἀλληλουχία παρουσίας καί ἀπουσίας στό ὄνειρο. Ὁ κοινός κόσμος ὑπάρχει ὡς αὐτό τό μυστήριο. Τό ὄνειρο, ἀνήκοντας στόν κοινό κόσμο, φυλάγει μέσα του τό ἀσύλληπτο καί τό ἀδιανόητο — ἕνα τίποτα. Τό ὄνειρο εἶναι ἀπό τή φύση του ἀσύγκριτα πιό «ἀσήμαντο καί τυχαῖο» συμβάν, πού ἀπειλεῖ τήν «ἐπιστημονική κοσμοθεωρία» τοῦ Φρόυντ. Τό

ὄνειρο, ἀνυπόστατο, μιά διπλή τελεία πού ἀνοίγει τά πράγματα, τό ἕνα γιά τό ἄλλο, ὥς τό «τίποτα» τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, κατασιγάζει τά πράγματα μέσα σ' αὐτό τό τίποτα. Στό τίποτα ἐνυπάρχει μιά παραίτηση ἀπό κάθε ὑποστασιοποίηση τοῦ ὀνείρου.

Ἡ στάση, πού ὁδηγεῖ στήν ἀλήθεια τοῦ ὀνείρου, εἶναι ἡ παραίτηση. «Παραίτηση» ἐδῶ δέν σημαίνει ἄμεσο ἤ ἔμμεσο ἐξαναγκασμό σέ μιά ὑποχώρηση καί παραχώρηση. Ἡ ἐδῶ ἐννοούμενη παραίτηση δέν εἶναι τρόπος συμπεριφορᾶς καί ἀνθρώπινη πρωτοβουλία, ἀλλά ἡ ἔκπτωση ἀπό ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἔχει καταδειχθεῖ ὡς περιττό καί ἔτσι ἐκπίπτει ἀπό μόνο του, π.χ. ἀπό τήν ἐπιστημονική θεώρηση καί τήν «ἑρμηνεία» τῶν ὀνείρων. Ὅταν κανείς δέν διστάζει ἐμπρός σέ μιά τέτοια παραίτηση, θά διαπιστώσει ὅτι τά ὄνειρα, καί ἡ σχέση του μαζί τους, γίνονται πιό ἁπλά. «Ὁ κόσμος», λέει ὁ Σεφέρης, «εἶναι ἁπλός».[2] Καί ὁ Χάιντεγγερ: «Ἡ παραίτηση δέν ἀφαιρεῖ. Ἡ παραίτηση δίνει. Δίνει τήν ἀνεξάντλητη δύναμη τοῦ ἁπλοῦ».[3]

Μέσα ἀπό ἕνα τίποτα ὑπάρχουν λοιπόν ὁ Τσουάγκ Τσού καί ἡ πεταλούδα καί μαζί τους ὅλα τά πράγματα τοῦ κόσμου, γυρισμένα τό ἕνα πρός τό ἄλλο. Αὐτό τό ἀμοιβαῖο γύρισμα, πού δέν ὑπακούει σέ καμιά ἀρχή καί πού δέν ἐντάσσεται σέ κανένα σύστημα, ἀλλά πού συμβαίνει μέσα ἀπό ἕνα τίποτα, συγκροτεῖ τόν ἕνα, κοινό κόσμο, τόν «αὐτόν ἁπάντων»,[4] τόν κόσμο τῆς «ἄλλης σκέψης»,[5] ὁ ὁποῖος πρέπει νά ἀναζητᾶται παντοῦ. Ὁ κοινός κόσμος ὑπάρχει ὡς τό ταυτόσημο, τό ὁποῖο ὑπολανθάνει στά πάντα, καί εἶναι τό θέμα κάθε ἀληθινῆς γνώσης, π.χ. τῶν ὀνείρων. Γιά μιά ἀκόμα φορά ὁ Χάιντεγγερ: «Ὅλα μιλᾶνε γιά τήν παραίτηση στό ταυτόσημο. Ἡ παραίτηση δέν ἀφαιρεῖ. Ἡ παραίτηση δίνει. Δίνει τήν ἀνεξάντλητη δύναμη τοῦ ἁπλοῦ».

Ἡ ψυχανάλυση πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὡς ἕνας δρόμος παραίτησης καί ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό βάρος τοῦ «ἑαυτοῦ» του καί τῶν «προβλημάτων» πού ἕνας «ἑαυτός» συνεπάγεται. Ἀκόμα καί ἡ «ἑρμηνεία» τῶν ὀνείρων συνιστᾶ πρόβλημα μόνο σέ ἀναφορά πρός ἕνα «ἐγώ» τό ὁποῖο θέλει νά «ἐκμεταλλευτεῖ» τά ὄνειρα γιά τόν «ἑαυτό» του. Γι' αὐτό ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων δέν εἶναι ἀκαδημαϊκή ὑπόθεση ἀλλά, ὡς σχέση τοῦ ἀναλυόμενου μέ τά ὄνειρά του, μεταβάλλεται ἡ ἴδια κατά τήν πορεία τῆς ψυχανάλυσης.

Ο ΒΑΣΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Γιά τόν Φρόυντ καί γιά τόν Μπός τά ὄνειρα ἔχουν ἀποφασιστική θεραπευτική σημασία. Ὅμως τώρα οἱ ἑρμηνεῖες τῶν ὀνείρων ἐκπίπτουν. Ὁ ψυχαναλυτής δέν ἀσχολεῖται μέ τό «γιατί» τῶν ὀνείρων. Δέν ἐπιδιώκει νά τά ἀντικαταστήσει καί νά ἐπινοήσει συσχετίσεις μέ τόν ξύπνο. Ἔτσι μοιάζει νά μένει μέ ἄδεια χέρια, νά καταδικάζει τούς ἀναλυομένους του σέ στασιμότητα καί τόν ἑαυτό του σέ ἀποτυχία. Αὐτά βέβαια τά λέει ἡ ἄποψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ψυχαναλυτής πρέπει ὁ ἴδιος νά «δίνει γραμμή» στήν ψυχανάλυση «ἑρμηνεύοντας», καί καθιστώντας ἔτσι τόν ἀναλυόμενο διορατικότερο, ὑποτίθεται, γιά τόν «ἑαυτό» καί τά «προβλήματά» του. Στήν πραγματικότητα, ὁ ψυχαναλυτής μένει μέ ἄδεια χέρια. Καί αὐτό εἶναι καλό. Καί ὅσο πιό ἄδεια εἶναι τά χέρια τοῦ ψυχαναλυτῆ, τόσο πιό ἀνοιχτός εἶναι αὐτός γιά ὅ,τι συμβαίνει στήν ψυχανάλυση!

Παρά τόν ψυχολογισμό, ὁ ὁποῖος διακρίνει τίς «σχολές» της, ἡ ψυχανάλυση ἔχει ἐπιτυχίες, γιατί ἡ ἰδιαιτερότητά της συνίσταται σ' αὐτό πού ὁ Φρόυντ ὀνόμασε «βασικό κανόνα» τῆς ψυχανάλυσης. Αὐτός ἰσχύει ἀφ' ἑαυτοῦ του, χωρίς τή

μεσολάβηση μιᾶς ψυχολογικῆς θεωρίας. Ἡ φροϋδική καί οἱ συγγενεῖς «ψυχολογίες τοῦ βάθους» εἶναι προσπάθειες νά «ἐξηγήσουν» τό συμβάν τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ ψυχανάλυση ὅμως ὑπάρχει πρίν ἀπό τήν ὅποια ἐξήγησή της, ὡς συνάντηση δύο ἀνθρώπων πού διέπεται ἀπό ἕναν «βασικό κανόνα».

Ὁ «βασικός κανόνας» τῆς ψυχανάλυσης ἔχει γιά θέμα του τήν «ἀπόλυτη εἰλικρίνεια»[1] τοῦ ἀναλυόμενου κατά τήν ψυχαναλυτική συνάντηση. Ὁ Φρόυντ τή διευκρινίζει παρακάτω: «Τόν δεσμεύουμε νά ἀκολουθεῖ τόν *βασικό κανόνα* τῆς ψυχανάλυσης, ὁ ὁποῖος πρέπει ἀπό ἐδῶ καί στό ἑξῆς νά κυριαρχεῖ στή συμπεριφορά του ἀπέναντί μας. Δέν πρέπει νά μᾶς ἀνακοινώνει μόνο αὐτά πού λέει σκόπιμα καί πρόθυμα [...] ἀλλά καί ὅ,τι ἄλλο τοῦ παρέχει ἡ αὐτοπαρατήρησή του, ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στό νοῦ, ἀκόμα καί ἄν τοῦ εἶναι *δυσάρεστο* νά τό πεῖ, ἀκόμα καί ἄν τοῦ φαίνεται *ἀσήμαντο* ἤ ἀκόμα καί *ἀνόητο*. Ἐφ᾽ ὅσον μ᾽ αὐτή τήν ὁδηγία μπορέσει καί ἀποκλείσει τήν αὐτολογοκρισία του, μᾶς παρέχει πληθώρα ὑλικοῦ, σκέψεις, ἰδέες, μνῆμες [...]».[2]

Συγκρατοῦμε τό κύριο στοιχεῖο τοῦ βασικοῦ κανόνα: Ὁ ἀναλυόμενος λέει «ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στό νοῦ», χωρίς «λογοκρισία», δηλαδή χωρίς κάποια δική του παρέμβαση, ἡ ὁποία θά ἀλλοίωνε, θά παραμόρφωνε ἤ καί θά συγκάλυπτε ἀκόμα αὐτό πού ἔρχεται. Διαφαίνεται μιά ἀπροσδόκητη συγγένεια τοῦ βασικοῦ κανόνα τῆς ψυχανάλυσης μέ τό βασικό αἴτημα τῆς φαινομενολογίας «Στά πράγματα καθ᾽ ἑαυτά!», τό ὁποῖο μιλάει ἀκριβῶς γιά τήν ἀνάγκη νά ἀναγνωριστεῖ καί νά παραμεριστεῖ ἡ ἀνθρώπινη «λογοκρισία», ἡ ὁποία προκαταλαμβάνει τά πάντα, καί νά δώσει τή θέση της σέ ἕνα «ἀποφαίνεσθαι τά φαινόμενα: αὐτό πού δείχνεται, ἔτσι ὅπως δείχνεται ἀφ᾽ ἑαυτοῦ του, νά ἀφεθεῖ νά γίνει ὁρατό ἀφ᾽ ἑαυτοῦ».[3] (Κάτι πού ἐπιχειρήθηκε ἐδῶ μέ ὄνειρα).

Ἄς δοκιμάσουμε τώρα νά ἐφαρμόσουμε τήν κοινή ἐπιταγή τοῦ βασικοῦ κανόνα καί τῆς φαινομενολογίας πρῶτα πρῶτα στόν ἴδιο τόν βασικό κανόνα, στή διατύπωσή του ἀπό τόν Φρόυντ, καί ἔτσι νά τόν ἀπαλλάξουμε ἀπό τίς προκαταλήψεις πού τόν ἐπιβαρύνουν.

1. Ὁ βασικός κανόνας εἶναι περισσότερο γνωστός ὡς ἡ μέθοδος τοῦ «ἐλεύθερου συνειρμοῦ». Δέν εἶναι δύσκολο νά ξεσκεπαστεῖ ἡ προκατάληψη πού κρύβεται πίσω ἀπό τή μετωνομασία τοῦ λόγου σέ «συνειρμό». Εἶναι ἡ παράσταση τῆς σκέψης καί τῆς γλώσσας ὡς ἁλυσίδας, ὅπου ἡ μιά σκέψη φέρνει τήν ἄλλη, ὑπακούοντας στό γνωστό αἴτημα νά ἐνταχθοῦν τά πάντα στό πλέγμα ἑνός συστήματος τό ὁποῖο, στήν τελευταία του συνέπεια, ἐπιζητᾶ νά διασφαλίσει τήν ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ὁμοιοστασία του ξεχνώντας τά ὀνόματα καί τήν αὐτόχθονη, ὄχι συνειρμικά προσδιοριζόμενη, παρουσία ἐκείνων πού αὐτά ὀνομάζουν, π.χ. τήν ὀνειρική πεταλούδα ὡς τέτοια. Ἡ πεταλούδα τοῦ ὀνείρου δέν «συνείρεται» μέ τίποτα. Εἶναι αὐτό πού εἶναι.

2. Ὁ ἀναλυόμενος, κατά τόν Φρόυντ, «πρέπει» νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στό νοῦ. Τό «πρέπει» ὄχι μόνο δίνει στήν ψυχανάλυση μιά ἀτμόσφαιρα σχολείου καί ἐργασίας, ὅπως ἄλλωστε καί ἐκείνη ἡ «αὐτοπαρατήρηση» τοῦ ἀναλυόμενου, ἀλλά καί αὐτοαναιρεῖται, ἀφοῦ μιά ἐλευθερία κατ᾽ ἐντολήν δέν εἶναι νοητή.

3. Ὁ βασικός κανόνας θεωρεῖται ὡς πρόσβαση στό «ἀσυνείδητο» καί στό «ὑλικό» του, μέ τό ὁποῖο «δουλεύει» ὁ ψυχαναλυτής. Ὅμως τό «ἀσυνείδητο» στή φροϋδική θεωρία, ὅπως καί τό «ὑλικό» του, εἶναι μιά λανθασμένη ὑποστασιοποίηση. Στήν ψυχανάλυση δέν χρειάζεται «ὑλικό». Τό πᾶν εἶναι ὁ βασικός κανόνας. Καί ὅταν ὁ ἀναλυόμενος εἶναι σέ θέση νά τόν ἀκολουθήσει ἀληθινά, δηλαδή νά «ἀποκλείσει τήν αὐτολογοκρισία του», τότε ἔχει ὁλοκληρώσει τήν ἀνάλυσή του.

Ὁ βασικός κανόνας λέει ὅτι ὁ ἀναλυόμενος εἶναι ἐλεύθερος νά λέει ὅ,τι τοῦ ἔρχεται στό νοῦ. Ἄν ἀκουστεῖ ἔτσι, ὁ βασικός κανόνας δέν δίνει καμιά ἐντολή, καμιά ὁδηγία, δέν παροτρύνει, ἀλλά μόνο ἀναφέρει τή βασική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά πράγματα, ὅτι αὐτά δίνονται καί μιλᾶνε ἀφ' ἑαυτοῦ τους, ὅτι ἡ ὀντότητα τοῦ ἀνθρώπου ἐνέχεται σ' αὐτό τό δόσιμο καί σ' αὐτό τό μίλημα, χωρίς νά χρειάζεται καμιά ἐπιπλέον «παρέμβαση» καί «λογοκρισία» του. (Ὅμως αὐτό εἶναι δυνατό μόνο μέ τήν προϋπόθεση ὅτι πρῶτα ὁ ψυχαναλυτής ἔχει ὁ ἴδιος παραιτηθεῖ ἀπό κάθε τέτοια παρέμβαση καί λογοκρισία. Ὁ ἀληθινός ψυχαναλυτής, ἀνακοινώνοντας στόν ἀναλυόμενο τόν βασικό κανόνα, μιλάει κατ' οὐσίαν γιά τόν ἑαυτό του, ὅτι αὐτός εἶναι ἀνοιχτός γιά ὅ,τι μπορεῖ νά ἔρθει ἀπό τόν ἀναλυόμενο.)

Ὅταν λοιπόν ὁ ψυχαναλυτής ἀναφέρει στόν ἀναλυόμενο τόν βασικό κανόνα, πώς εἶναι ἐλεύθερος (δηλαδή εἶναι ἀνοιχτός καί μπορεῖ) νά λέει ὅ,τι ἔρχεται στό νοῦ του, τοῦ μιλᾶ γιά αὐτό πού εἶναι. Ὁ ἀναλυόμενος, ἀκολουθώντας τόν βασικό κανόνα, εἶναι καθ' ὁδόν πρός τήν ἐμπειρία τῆς φύσης του — ὅσο μακριά τόν φέρει κάθε φορά αὐτός ὁ δρόμος. Ἔτσι τό κάλεσμα τοῦ βασικοῦ κανόνα δέν εἶναι πρωταρχικά σύσταση τοῦ ψυχαναλυτῆ, ἀλλά ἕνα κάλεσμα, ἡ προέλευση τοῦ ὁποίου τόν ξεπερνᾶ, γιατί ὑπάρχει ἤδη στό κάλεσμα τῶν πραγμάτων, πού θέλουν νά φανερωθοῦν ὅπως αὐτά μιλοῦν, ἀφ' ἑαυτοῦ τους. Γι' αὐτό ὁ βασικός κανόνας ἐνέχει καί τό κάλεσμα γιά τήν ἀναγνώριση καί τό ξεπέρασμα κάθε «λογοκρισίας» τοῦ ἀναλυόμενου, τήν ὁποία ἡ φροϋδική θεωρία ὀνομάζει «ἀντίσταση».

Ὁ ἀναλυόμενος, πού ἀναφέρει ἕνα ὄνειρο, εἶναι κατά ἕναν τρόπο καί λογοκριτής του: ἐπιζητεῖ μιά ἐξήγησή του, μιά ἑρμηνεία του, ἐνδεχομένως ἔχει ὁ ἴδιος κάποια, σχολιάζει τό ὄνειρό του μέ τόν ἕναν ἤ μέ τόν ἄλλο τρόπο, τό ἀναμειγνύει

σέ ὑποθέσεις τοῦ ξύπνου. Ὅμως τί μπορεῖ νά πεῖ κανείς πραγματικά γιά ἕνα ὄνειρο, ὅταν αὐτό εἶναι ὄνειρο, καί ἄλλο τίποτα; Τί νά πεῖ κανείς γιά ἕνα τίποτα; Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι μέ ἄδεια τά χέρια.

Ὅμως ἡ προκατάληψη τοῦ ἀναλυόμενου δέν εἶναι ἀπορριπτέα. Εἶναι ἀνάγκη νά λέγεται, καί εἶναι σάν τέτοια εὐπρόδεκτη, γιατί μόνο αὐτή ὁδηγεῖ στό δρόμο, ἀπό τόν ὁποῖο καί θά ξεπεραστεῖ. Αὐτή εἶναι ἡ δικαίωση τοῦ βασικοῦ κανόνα. Μόνο μέσα ἀπό τό ἄνοιγμα πού προσφέρει, μπορεῖ ἡ πλάνη νά ξεδιπλωθεῖ, καί κάποτε, ἀπρόσμενα, νά συμβεῖ καί τά ὄνειρα, ὅπως καί ὅ,τι ἄλλο ἔρχεται στήν ψυχανάλυση, νά λυθοῦν ἀπό τίς προκαταλήψεις τους.

Γιά νά γίνει αὐτό, δέν χρειάζεται ὁ ψυχαναλυτής νά παρεμβαίνει σάν δάσκαλος, σάν ἕνας πού τά ξέρει καλύτερα — τί νά ξέρει καλύτερα, αὐτός, πού, ἀντίθετα μέ τόν ἀναλυόμενο, δέν ξέρει γιά τά ὄνειρα τίποτα; Ὁ ψυχαναλυτής εἶναι αὐτός πού γνωρίζει τά λιγότερα, καί εἶναι τόσο περισσότερο ψυχαναλυτής, ὅσο λιγότερα γνωρίζει. Ἡ συμμετοχή του στήν ψυχανάλυση δέν ἔγκειται στίς γνώσεις του ὡς «εἰδήμονος», ἀλλά στήν τέχνη του νά συνοδεύει τόν ἀναλυόμενο μέσα ἀπό τό δρόμο πού τοῦ διανοίγεται μέ τόν βασικό κανόνα. Αὐτό ὁ ψυχαναλυτής τό μπορεῖ μόνο μέχρι ἐκεῖ πού ἔχει φτάσει ὁ ἴδιος, καί τό πετυχαίνει χωρίς συγχρόνως νά τό ἀφήνει ποτέ νά γίνεται ἀντικείμενο συζήτησης.

Ὅσο ἡ ψυχανάλυση προχωρᾶ, τόσο ἀλλάζει καί ἡ σχέση τοῦ ἀναλυόμενου μέ τά ὄνειρά του. Αὐτά, μαζί μέ τά ἄλλα «προβλήματα», ἀνα-λύονται, λύονται ἀπό τά δεσμά τῶν προκαταλήψεών τους, γίνονται καθαρά καί ἀνάλαφρα, ἡσυχάζουν καί χάνονται, συνήθως χωρίς ὁ ἀναλυόμενος νά καταλάβει τί ἔχει συμβεῖ. Ἤ, μᾶλλον, τό καταλαβαίνει σωστά. Δέν ἔχει συμβεῖ «τίποτα».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ. ΕΝΑ ΟΝΕΙΡΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ

«Ὀνειρεύτηκα πώς κοίταζα μιά φωτογραφία τοῦ πατέρα μου: Ἦταν στήν πλαγιά ἑνός βουνοῦ, καθισμένος σ' ἕνα βράχο, ἀντάρτης, κάτι σάν παρτιζάνος».

Αὐτό τό ὄνειρο ξένισε πολύ τόν ἀναλυόμενο. Στήν πραγματικότητα ὁ πατέρας του ἦταν ἕνας ἀστός ὑπάλληλος πού ἐνδιαφερόταν κυρίως γιά τήν οἰκογένειά του, γιά τή διασκέδαση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου του, παραδομένος στίς χίμαιρες τοῦ ἐκείνη τήν ἐποχή ἀναπτυσσόμενου καταναλωτικοῦ πνεύματος. Ἀπέναντι στήν ὅποια «ἐξουσία» ἦταν ἀπογοητευμένος, δύσπιστος, φοβισμένος, καί βασικά φρόντιζε νά μήν κάνει τίποτα πού θά μποροῦσε νά τραβήξει τήν προσοχή της.

Ὁ πατέρας τοῦ ὀνείρου ἦταν λοιπόν κάτι τό ὁλότελα ἀσυμβίβαστο μέ τόν πατέρα τοῦ ξύπνου. Βέβαια ἕνας φροϋδιστής καθόλου δέν θά ταραζόταν ἀπό μιά τέτοια ἀσυμφωνία. Θά ἑρμήνευε τόν πατέρα τοῦ ὀνείρου ἴσως ὡς τόν ὁπλισμένο, ἀπειλητικό, «εὐνουχίζοντα» «οἰδιπόδειο» πατέρα, ἴσως ὡς κάτι ἄλλο. Σημασία ἔχει ὅτι θά τόν ἑρμήνευε, θά τόν ἐνέτασσε στή βιογραφία τοῦ πατέρα τοῦ ξύπνου καί στή σχέση τοῦ ἀναλυόμενου μαζί του.

Στό παράδειγμά μας ὁ ψυχαναλυτής δέν εἶπε τίποτα. Ὁ ἀναλυόμενος σκέφτηκε ὁ ἴδιος καταρχήν «ἑρμηνεῖες» σάν τήν παραπάνω, ὅμως δέν ἔμεινε ἱκανοποιημένος. Καί μιά στιγμή, ἀπρόσμενα, εἶδε τόν πατέρα στό ὄνειρο καί στόν ξύπνο, καί τόν ἑαυτό του σάν γιό αὐτοῦ τοῦ πατέρα, μέ ἄλλον τρόπο: Ἄν ὁ πατέρας του δέν ὑπῆρξε ποτέ του ἐπαναστάτης, ἄν κοίταζε πάντα τήν «ἐξασφάλισή» του, τότε δέν ἦταν τό ὄνειρο, αὐτό πού ἔπρεπε νά ἀλλάξει γιά νά χωρέσει στήν εἰκόνα τοῦ πατέρα του, ἀλλά ἔπρεπε ἡ εἰκόνα τοῦ πατέρα, ἐμπρός στήν πραγματικότητα τοῦ ὀνείρου, νά ἀλλάξει αὐτή. Ὁ πατέρας του ἦταν δυνητικά *καί* ἕνας τέτοιος, τελείως

διαφορετικός ἄνθρωπος. Ὁ ἀναλυόμενος εἶδε ξαφνικά τόν ὀνειρικό πατέρα του *τό ἴδιο πραγματικό* ὅσο καί ἐκεῖνον πού διαμορφώθηκε ἀπό τή βιογραφία του. Συγχρόνως τόν πλημμύρισε ἕνα αἴσθημα βαθειᾶς ἀνακούφισης. Ἡ σχέση μέ τόν πατέρα ἔγινε διά μιᾶς ἀνάλαφρη, καθώς, στόν ὁρίζοντα τοῦ ἄλλου, καί ὅμως πάντοτε ἴδιου πατέρα, τά «προβλήματα» τῆς κοινῆς τους ζωῆς κατάντησαν ἀνυπόστατα. Τό ὄνειρο, μιά «μεταβολή τῶν πραγμάτων»!

Ὁ φροϋδιστής εἶναι βέβαια κάθε ἄλλο παρά ἀμήχανος ἐμπρός σέ μιά τέτοια τροπή. Θά τήν ἑρμηνεύσει ὡς φυγή, ὡς «ἄρνηση» τοῦ «πραγματικοῦ» πατέρα καί τῶν δυσκολιῶν τίς ὁποῖες ἡ ἀντιμετώπισή του θά συνεπάγετο. Ὅμως, εἴπαμε. Καί τί δέν μπορεῖ κανένας νά «ἑρμηνεύσει»! Προπάντων ὅταν ἔχει «πλάτες» μιά ἔννοια τῆς «πραγματικότητας» τόσο ἀδιάσειστα ριζωμένη ὅπως αὐτή ὅπου π.χ. θεωρεῖται αὐτονόητο ὅτι ἕνας ἄνθρωπος παρασταίνεται ἀπό τά δεδομένα τῆς βιογραφίας του καί ὅτι ὅλα τά ἄλλα εἶναι «ἄμυνες», ἤ, κατά τό λαϊκότερον, «φιλολογίες».

Ὅμως ὁ ἀναλυόμενός μας, καί μαζί του ὅλοι ὅσοι ἄφησαν ἕνα ὄνειρο νά ἀλλάξει τή ζωή τους, δέν εἶναι ἀπόλυτα μόνος. Αὐτή ἡ ἐμπειρία του τοῦ ὀνείρου ἔρχεται ἀπό τό χῶρο τῆς παμπάλαιας παράδοσης μιᾶς «ἄλλης σκέψης». Ἀπό αὐτόν τό χῶρο μιλάει ὁ Χάιντεγγερ, ὅταν στό *Εἶναι καί Χρόνος* λέει: «Ψηλότερα ἀπό τήν πραγματικότητα βρίσκεται ἡ δυνατότητα». (§ 31).

Λέγεται ὅτι ὁ Πικάσσο, στήν παρατήρηση τῆς Γκέρτρουντ Στάιν ὅτι τό πορτραῖτο πού τῆς ἔκανε δέν τῆς μοιάζει, τῆς εἶπε: «Δέν πειράζει, θά τοῦ μοιάσεις ἐσύ!» Τό ὄνειρο εἶναι ἴσως πάντα ἕνα τέτοιο πορτραῖτο μας, πού δέν μοιάζει μ' ἐμᾶς, καί πού ἐμεῖς καλούμαστε ν' ἀλλάξουμε καί νά τοῦ μοιάσουμε, παραιτούμενοι ἀπό τήν προκατάληψη ὅτι ὁ κόσμος μας καθορίζεται ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ ξύπνου, μονοσήμαντα.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΑΠΟ ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΪΝΤΕΓΓΕΡ ΜΕ ΤΟΝ ΜΠΟΣ ΕΠΑΝΩ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Τό παρακάτω κείμενο βρίσκεται στό βιβλίο μέ τόν τίτλο *Zollikoner Seminar* [*Σεμινάρια τοῦ Τσόλλικον*], τό ὁποῖο ἐπιμελήθηκε ὁ Μένταρντ Μπός, καί περιλαμβάνει τά πρακτικά ἀπό σεμινάρια πού ἔκανε ὁ Χάιντεγγερ σέ ἕναν κύκλο ψυχαναλυτῶν στό σπίτι τοῦ Μπός στό προάστιο τῆς Ζυρίχης Τσόλλικον. Ἀκόμα περιλαμβάνει πρακτικά συζητήσεων τῶν δυό τους, καθώς καί γράμματα τοῦ Χάιντεγγερ πρός τόν Μπός.

Ὅταν δημοσιεύτηκαν τά *Σεμινάρια τοῦ Τσόλλικον*, ἡ παρούσα μελέτη γιά τό ὄνειρο εἶχε ὁλοκληρωθεῖ. Τό κείμενο πού μεταφράζω, καί πού δέν μοῦ ἦταν γνωστό μέχρι τή δημοσίευσή του, ἔχει ὡς βάση τό τότε προετοιμαζόμενο βιβλίο τοῦ Μπός γιά τά ὄνειρα, στό ὁποῖο ἀναφέρομαι. Μερικά σημεῖα τῆς συζήτησης σχολιάζονται στό τέλος τοῦ κειμένου — εἴτε κριτικά, εἴτε παραπέμποντας στόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο σ' αὐτήν τή μελέτη ἀναπτύσσονται ὁρισμένες νύξεις τοῦ Χάιντεγγερ.

«2 Μαρτίου 1972, Φράιμπουργκ-Τσέρινγκεν[α]

»Δέν μποροῦμε νά λέμε πώς ὅταν κανείς ξυπνᾶ, τότε βρίσκεται στόν αὐτό κόσμο, ἀλλά ἀντίστροφα: τό ξύπνημα συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ κόσμος μᾶς συναντᾶ ὡς ὁ αὐτός, ὁ συνηθισμένος στόν ξύπνο. Ὁ ξύπνιος κόσμος χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀμετάβλητη ταυτότητα τῶν πραγμάτων καί τῶν συνανθρώπων καί ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτοί κινοῦνται μέσα του. Ξύπνημα δέν θά πεῖ τίποτε ἄλλο ἀπό τό ξύπνημα γιά τόν αὐτό κόσμο. Ἐδῶ εἶναι οὐσιαστικό τό ὅτι τό ταυτόσημο εἶναι τό αὐτό μέσῳ τῆς καθημερινῆς συνήθειας.[β]

»Στά ὄνειρα δέν ἀπαντᾶται τό αὐτό, ἀλλά τό πολύ —στά λεγόμενα στερεότυπα ὄνειρα— τό ἴδιο.[γ]

»Στό ξύπνημα βρίσκεται ἡ στιγμή τῆς ἐπανόδου. Στό στερεότυπο ὄνειρο ἐπιστρέφει κανείς σέ ὁρισμένες καταστάσεις. Εἶναι ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου, καί ὄχι τό αὐτό.

»Τό ξύπνημα, ὡς ἡ ἐπιστροφή στόν αὐτό κόσμο, τό ταυτόσημο τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἀπό τήν καθημερινή ἱστορικότητα τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας. Ὁπωσδήποτε δέν ἀνήκει στήν ὀντότητα τῶν ὀνείρων νά «ὀνειρεύομαι» στόν αὐτό κόσμο, ὅπως ἀνήκει στήν ὀντότητα τοῦ ξυπνήματος νά ξυπνῶ μέσα στόν αὐτό κόσμο.

»Ὑπάρχουν ὄνειρα μέ πράγματα, σπίτια, περιοχές, πού γνωρίζει κανείς μόνο ἀπό τά ὄνειρα, καί ὅπου συμβαίνει ὁλοκάθαρα τό «ἀναβίωμα» τῆς ἐπανασυνάντησης. Ἀκόμα μπορεῖ κανείς νά ὀνειρευτεῖ ὅτι ξυπνᾶ στό συνηθισμένο του κρεβάτι καί σηκώνεται, ὅπως συνήθως κάνει μετά τό ξύπνημα.

»Μιά σύγκριση ἀνάμεσα στόν ξύπνο καί στά ὄνειρα, ὡς σύγκριση ἀνάμεσα σέ δυό ἀντικείμενα, εἶναι ἀδύνατη, γιατί τό αὐτό πρόσωπο ξυπνᾶ ἀπό τό ὄνειρο στόν ξύπνο καί ἔτσι ἡ ταυτότητά του παραμένει ἀμετάβλητη.[δ] Βέβαια μπορεῖ κανείς νά διαπιστώσει διαφορές ἀνάμεσα στόν ξύπνο καί στά ὄνειρα. Ἡ ταυτοσημία ἔχει τή βάση της στόν ξύπνο, γιατί τό νά ἔχεις δεῖ ἕνα ὄνειρο εἶναι μιά ὑπόθεση τοῦ ξύπνου.[ε] Ὅταν οἱ φιλόσοφοι λέγουν ὅτι κανείς ξυπνάει στό ἴδιο, τότε αὐτό περιορίζεται στό περιεχόμενο. Σημασία ἔχει τό ὅτι εἶναι πάντοτε τό ὄνειρό μου.[στ] Ὁ διαφορετικός τρόπος τοῦ εἶναι στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο ἀνήκει στή συνέχεια τῆς ἱστορικότητας τοῦ καθέκαστου ἀνθρώπου. Μόνο ἀπό αὐτή τήν ἄποψη δέν εἶναι δυνατή μιά σύγκριση, δηλαδή ὅτι ὑπάρχουν υποτίθεται διάφορες ὀνειρικές καταστάσεις καί διάφορες καταστάσεις τοῦ ξύπνου. Δέν μπορεῖ νά τίς συγκρίνει κανείς, ὅπως δέν μπορεῖ νά συγκρίνει ἀλεποῦ μέ ἀετό. Ξύπνος καί ὄνειρα δέν εἶναι διαφορετικές ἀντικειμενικές περιοχές, ἡ διαφορά τῶν ὁποίων θά μποροῦσε νά καταγραφεῖ μέσῳ χαρακτηριστικῶν

τῶν περιεχομένων τους.[ζ] 'Ακριβῶς ἐπειδή ἡ βάση, τό σταθερό, ἡ ἱστορικότητα ἤ καλύτερα: ἡ καθημερινή ἱστορικότητα εἶναι ἡ μόνη διάσταση, στήν ὁποία συμβαίνει ἡ διαφορά ἑνός ὀνειρευόμενου ἀπό ἕνα ξυπνητό εἶναι-στόν-κόσμο,[η] ὁ ὀνειρικός κόσμος δέν μπορεῖ νά διαχωρίσει τόν ἑαυτό του, ὡς μιά ἀντικειμενική περιοχή, ἀλλά αὐτός, ὁ ὀνειρικός κόσμος, ἀνήκει κατά ἕναν τρόπο στή συνέχεια τοῦ εἶναι-στόν-κόσμο, εἶναι ἐπίσης ἕνα τέτοιο εἶναι-στόν-κόσμο.[θ]

»'Ο χαρακτήρας τῆς ἐπανασυνάντησης, ἔστω καί ὄχι ὡς ἐκπεφρασμένης πράξης ἐπανασυνάντησης, ἀλλά ὡς ἁπλῆς ἐπανόδου, ἀνήκει στό ξύπνημα.[ι] 'Ακριβῶς ἐπειδή τά στερεότυπα ὄνειρα ἐπανέρχονται ὅσο τό πρόβλημα πού περιέχουν δέν ἔχει λυθεῖ καί δέν ἔχει ὡριμάσει στήν ξύπνια ζωή,[ια] σ' αὐτά τά ὄνειρα δέν συμβαίνει μιά ἐπάνοδος στό αὐτό καί μιά ἐκ νέου ἀνάληψη καί συνέχισή τους, ἀλλά μιά ἐπάνοδος στό ἴδιο.

»"Αν ἦταν τό αὐτό, τότε αὐτή τήν ὑπόθεση, π.χ. τό ἀπολυτήριό μου, θά τήν ὀνειρευόμουν παρακάτω. Τό συμβάν θά ἀναπτυσσόταν κατά κάποιον τρόπο πρός τά ἐμπρός ἤ πρός τά πίσω ἤ θά ἔκλεινε. "Ομως στά στερεότυπα ὄνειρα αὐτή ἡ ὑπόθεση δέν ἀναπτύσσεται παρακάτω, ἀλλά μόνον ἐπαναλαμβάνεται. "Αν ἦταν τό αὐτό, θά ἔπρεπε νά ὑπεισέλθει κάτι τό διαφορετικό, ὅπου ἡ ὑπόθεση νά ἀναπτυχθεῖ.

»"Οταν π.χ. —ὅπως στό ὄνειρο γιά τήν ἀσθενῆ σας— μιά γυναίκα μέ κόκκινο φόρεμα εἶναι ἀρχικά νεκρή καί κατόπιν τελικά, στά κατοπινότερα ὄνειρα, χορεύει, αὐτή ἡ ἐξέλιξη δέν συμβαίνει στά ὄνειρα. Δέν ἀνήκει στό περιεχόμενο τοῦ ὀνειρικοῦ κόσμου καθ' ἑαυτοῦ, τό ὅτι αὐτή ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται ἔτσι κι ἔτσι, ὥστε στά ἴδια τά ὄνειρα νά ἔρχονται οἱ προηγούμενες φάσεις στή μνήμη κατά τή διάρκεια τοῦ ὀνείρου ἤ νά ἀναμένεται ἡ παραπέρα ἐξέλιξή τους. Αὐτό ἀποδεικνύει ὅτι μέ κάθε ἐπανάληψη ἑνός ὀνείρου δέν γίνεται καμιά ἐπιστροφή στόν αὐτό κόσμο ὅπως στόν ξύπνο.

»Κάθε ὄνειρο εἶναι ἕνα εἶναι-στόν-κόσμο καί μπορεῖ νά ἐμπεριέχει μιά ἱστορία (ὅπως π.χ. τό ὄνειρο μέ τόν ὀρειβάτη), ὅμως ὁ ὀνειρευόμενος κατά κάποιον τρόπο δέν ἔχει τή δυνατότητα μιᾶς ἐπανόδου στό αὐτό τοῦ ὀνειρικοῦ του κόσμου.[ιβ] Αὐτό βέβαια θά πεῖ ὅτι ὀνειρεύεται τό ἴδιο, ὅμως δέν τό ὀνειρεύεται παρακάτω.

»Γιά νά δοῦμε τό ἰδιαίτερο αὐτῆς τῆς συνέχειας τῶν ὀνείρων, παρ' ὅλη τήν ὁμοιότητά τους, χρειάζεται ἡ συνέχεια τοῦ ξυπνητοῦ εἶναι-στόν-κόσμο. Παρ' ὅλη τήν ὁμοιότητα ἑνός ὀνείρου αὐτό δέν εἶναι ποτέ τό ἑκάστοτε ἴδιο ὄνειρο, τό ὁποῖο θά ἐνεῖχε μέσα του μιά ἱστορική συνέχεια.

»Τό ὅτι τό θέμα τῶν κριτηρίων τίθεται ἀνεπαρκῶς, συμβαίνει γιατί δέν λαμβάνεται ὑπόψη πώς ἡ περιοχή τοῦ ξύπνου καί ἡ περιοχή τοῦ ὀνείρου δέν μποροῦν νά διαχωριστοῦν ὡς ἀντικείμενα, ἀλλά οἱ ὀνειρικοί κόσμοι ἀνήκουν καί αὐτοί μέσα στήν ξύπνια ζωή.[ιγ]

»Διαφορά ἀπό ξύπνημα μετά ἀπό ὄνειρο καί ξύπνημα χωρίς ὄνειρα: "Αν δέν ὑπῆρχε ἡ τάση νά βρεθεῖ κανείς πίσω στόν ξυπνητό κόσμο, δέν θά ὑπῆρχε ἀπολύτως κανένα πρόβλημα νά μήν μπορεῖ κανείς νά ἐγκλιματιστεῖ στόν ξυπνητό κόσμο, μετά ἀπό ἕνα ὄνειρο.

»'Αποφασιστικό: Τό ὅτι κανείς σέ ἕνα μεταγενέστερο ὄνειρο *θυμᾶται* τό προηγούμενο ὄνειρο καί τό συνεχίζει, συμπεριλαμβάνοντας καί τό προηγούμενο, χωρίς νά ἀναλαμβάνει ἁπλῶς ἐκ νέου τήν ἴδια δράση· τό ὅτι δίπλα στήν ξυπνητή ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας δέν ὑπάρχει καί μία ὀνειρική ἱστορία.[ιδ]

»Πρίν τελειώσουμε, τό θέμα τῆς μεθοδολογίας τῆς σύγκρισης. "Αν ὡς πρός τό κριτήριο τῆς σύγκρισης εἶναι ἔτσι τά πράγματα, τότε ἀπό ποιά βάση μιλᾶμε τέλος πάντων γιά τά ὄνειρα; Δηλαδή, τό ὅτι πάντα καί μόνο στόν ξύπνο μιλᾶμε γι' αὐτά, καί στά ὄνειρα δέν μιλᾶμε γιά τόν ξύπνο αὐτό

ἀποδεικνύει ὅτι τά ὄνειρα ἀνήκουν στόν ξύπνο, καί ἀπό τήν ἄλλη αὐτό εἶναι δυνατό μόνο χάρη στή συνέχεια τῆς ξυπνητῆς ἀνθρώπινης παρουσίας.[ιε] Διαφορετικά δέν θά μποροῦσα βέβαια νά συγκρίνω οὔτε καί τά ὄνειρα μεταξύ τους. Δέν πρέπει λοιπόν νά ἐκλαμβάνουμε τόν ξύπνο ὡς κάτι τό αὐτονόητο, ἀλλά πρέπει νά ἐκλαμβάνουμε τόν ξύπνο ὡς οὐσιαστική προϋπόθεση γιά νά μποροῦμε νά μιλᾶμε ἀκόμα γιά τό ὄνειρο καί γιά νά ἑρμηνεύουμε ὄνειρα.[ιστ] Στό ὅτι μποροῦμε νά παρατηροῦμε τά ὄνειρα ἐνυπάρχει ἐγγενῶς μιά τελείως εἰδική σχέση ἀνάμεσα στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο. Ἀντίστοιχα μέ τόν χαρακτηρισμό τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ ξύπνου διαφοροποιοῦνται καί οἱ δυνατότητες νά χαρακτηριστοῦν τά ὄνειρα μέσα ἀπό τή διάσπαση τοῦ ξύπνου. Δέν ὑπάρχει καμιά ὀνειρική συνεννόηση μεταξύ ὀνειρευομένων ὡς πρός τά ὄνειρα».

Σχόλια

α. Τό κείμενο εἶναι χαρακτηριστικό γιά τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ὁ Χάιντεγγερ προσεγγίζει τά ἐρωτήματα στά *Σεμινάρια τοῦ Τσόλλικον*. Ποτέ δέν ἐπιδιώκει νά ὁλοκληρώσει ἕνα θέμα καί νά τό κλείσει. Τά σεμινάρια αὐτά ἦταν περισσότερο, ὅπως ἔλεγε κάποιος πού τά παρακολούθησε, ἕνα «σχολεῖο σκέψης». Ὁ Χάιντεγγερ στρέφει τήν προσοχή στόν συνηθισμένο τρόπο, μέ τόν ὁποῖο μᾶς ἀφορᾶ ἕνα θέμα, στήν καθημερινότητά του. Ἔτσι ἀνοίγει τό βλέμμα ἀκριβῶς γιά τά «αὐτονόητα» πράγματα, πού καθορίζουν τήν ἐμπειρία μας χωρίς ἐμεῖς νά τό ἀντιλαμβανόμαστε. Τό μέλημά του εἶναι κυρίως νά βοηθήσει τούς συμμετέχοντες νά λυθοῦν ἀπό τήν κυριαρχία τῆς συνήθως ἀπροβλημάτιστα ἀφομοιωμένης ἐπιστημονικῆς-τεχνολογικῆς σκέψης μέ τό νά τή διακρίνουν ὅπου ὑπάρχει, καί ἔτσι νά τήν περιορίσουν στά ὅριά της.

β. Ὅλα αὐτά πάντοτε στά πλαίσια τῆς «καθημερινῆς συνήθειας». Ἡ «ἄλλη σκέψη» δέν ἔρχεται σέ γλώσσα.

γ. Ἡ συχνή ἀναφορά τοῦ Χάιντεγγερ στά «στερεότυπα ὄνειρα» ὀφείλεται προφανῶς στίς δικές του ὀνειρικές ἐμπειρίες (βλ. σχετικό κεφάλαιο).

δ. Ἀπό ἐδῶ προέρχεται προφανῶς ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Μπός ὅτι καί στά ὄνειρα καί στόν ξύπνο «ἐγώ παραμένω ἐγώ». Ὅμως ὅλα ἰσχύουν μόνο γιά τήν περιοχή τῆς «καθημερινότητας». Στά δικά του κείμενα ὁ Χάιντεγγερ κάνει λόγο γιά μιά ὁλότελα διαφορετική ἐμπειρία τῆς ταυτότητας. Σ' αὐτά ἡ «ταυτότητα» δέν εἶναι ἴδιον τοῦ «ἐγώ», δέν εἶναι δηλαδή τό «ἐγώ» τό ταυτόσημο μέ τόν ἑαυτό του, ἀλλά ἀμετάβλητος εἶναι *ὁ ἴδιος ὁ κόσμος* — ὁ ὁποῖος εἶναι πάντοτε καί κόσμος *μου*, ὄχι δικός μου, ἀλλά δοσμένος στήν ἄρρηκτη καί πρωτογενῆ ἀλληλουχία του μέ τήν ἀνθρώπινη παρουσία.

ε. Μόνο στόν ξύπνο φανερώνεται ἕνα ὄνειρο ὡς ὄνειρο.

στ. Ἡ «ἑκαστότητά μου» τοῦ ὀνείρου (πρβλ. σημ. δ).

ζ. Ὄνειρα καί ξύπνος δέν ἔχουν «περιεχόμενο». Γι' αὐτό καί δέν ὑπάρχουν τά «δεδομένα τῶν ὀνείρων» χωριστά ἀπό τά «δεδομένα τοῦ ξύπνου», καί οὔτε φυσικά καί συσχετίσεις μεταξύ τους. Ἡ πραγματικότητα εἶναι μία.

η. Καί μόνο ἔτσι ἔχουν ἐννοηθεῖ μέχρι τώρα τά ὄνειρα στήν κυρίαρχη δυτική σκέψη.

θ. Ἡ πραγματικότητα εἶναι, στόν ὕπνο καί στό ξύπνο, κοινή.

ι. Μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὄνειρα καί ξύπνος ἐννοοῦνται χωριστά μεταξύ τους. Ὅταν κερδηθεῖ ἡ ἐμπειρία τῆς μίας πραγματικότητας ὀνείρων καί ξύπνου (πού δέν σημαίνει βέβαια ὅτι ὄνειρα και ξύπνος ἐξομοιώνονται), τότε δέν τίθεται θέμα ἐπανόδου, ἀφοῦ δέν ἔχει συμβεῖ καμιά μετάβαση.

ια. Τό χειμερινό ἑξάμηνο 1941-1942, κατά τήν ἑρμηνεία

τοῦ ποιήματος τοῦ Χαΐλντερλιν «Andenken», λέει ὁ Χάιντεγγερ: «Τό ὄνειρο φέρνει μαζί του τήν ἀκόμα ὄχι ἀφομοιωμένη πληθώρα τοῦ δυνητικοῦ [...]».

ιβ. Ὑπάρχει ποτέ, ἀκόμα καί στόν ξύπνο, πράγματι «δυνατότητα ἐπανόδου»; Ὅταν κάθε παρελθόν κυριαρχεῖται ἀπό τό «ποτέ πιά»;

ιγ. Καί ἀντίστροφα: «Ξύπνια ζωή» δέν θά ἦταν ποτέ νοητή χωρίς τούς «ὀνειρικούς κόσμους» καί χωρίς τόν «κόσμο τοῦ ὕπνου».

ιδ. Ἀντίφαση: Ἄν κανείς στό ὄνειρο «θυμᾶται» ἕνα προηγούμενο, τότε ὑπάρχει «ὀνειρική ἱστορία».

ιε. Πρβλ. σημ. δ.

ιστ. Μόνο στόν ξύπνο μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά ὄνειρα, δηλαδή νά μᾶς μιλοῦν τά ὄνειρα ὡς ὄνειρα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Ὁ δρόμος ἀπό τά ὄνειρα πρός τά ὄνειρα

1. Καί ὄχι «Ἑρμηνευτική τοῦ ὀνείρου», ὅπως μεταφράζεται συνήθως. *Die Traumdeutung, Gesammelte Werke (GM)*, τ. II/III. Οἱ μεταφράσεις τῶν παραθεμάτων εἶναι δικές μου.

2. *Sein und Zeit Gesamtausgabe (GA)*, τ. 2, σ. 202 καί *(GA)*, 12, σ. 14.

3. *GA*, 15, σ. 399.

Παράδειγμα. Τό ὄνειρο τοῦ Λυκάνθρωπου καί ἡ ἑρμηνεία τοῦ Φρόυντ

1. *GW*, XII, σ. 27 κέ.

Ἑρμηνεύονται τά ὄνειρα; Ζίγμουντ Φρόυντ

1. *GW* II/III, σ. 100. 2. αὐτ. 3. *GW* XV, σ. 8. 4. αὐτ., σ. 9.

Τά ὄνειρα δέν ἔχουν γιατί

1. *GW* II/III, σ. 100. 2. *GW* XV, σ. 8. 3. *GW* II/III, σ. 1. 4. αὐτ. 5. αὐτ., σ. 100. 6. *GW* XI, σ. 21. 7. αὐτ. 8. Angelus Silesius, *Cherubinischer wanders Mann*, I. Buch, NR. 289. 9. *Φυσική* 184, σ. 12. 10. *Περί Ψυχῆς*, 459α 23. 11. *GW* XV, σ. 8. 12. *GW* II/III, σ.1.

Χρειάζονται τά ὄνειρα;

1. *GW* II/III, σ. 1. 2. R. Descartes, *Dicours de la methode*, § 62.

3. *GW* XI, σ. 80. 4. αὐτ., 5. σ. 82. 6. αὐτ., σ. 86. 7. *GW* II/III, σ. 127. 8. αὐτ., σ. 539 κέ. 9. αὐτ., σ. 283 κέ. 10. αὐτ., σ. 645 κέ. 11. αὐτ., σ. 239.

Ὄνειρα καί αὐτοσυντήρηση

1. Π.χ. R. Spitz, *No and Yes*, σ. 120 κέ.
2. *GW* III, σ. 541.
3. αὐτ., σ. 1.

Τό ξέχασμα τῶν ὀνείρων εἶναι ἡ μνήμη τους

1. *GW* XI, σ. 112.
2. *GW* XV, σ. 8.

Τά ὄνειρα ἀνοίγονται στό ὄνειρο

1. Πρβλ. *GW* II/III.
2. αὐτ.

Τό μυστήριο

1. Πρβλ. *GW* II/III, σ. 645.
2. M. Heidegger, *Gelassenheit*, σ. 24.

Παράδειγμα. Τό ὄνειρο τοῦ Χάιντεγγερ καί ἡ ἑρμηνεία τοῦ Μπός

1. M. Boss, *Von der spannweite der Seele*, σ. 219 κέ.
2. *GA*, 52, σ. 104 κέ. καί *GA*4, σ. 112. Βλ. καί περιοδικό *Ψυχανεμίσματα*, Ἀθήνα 2006, τ. 2, σ. 23-25.
3. M. Heidegger, *Zollikoner Seminare*, σ. 308.

Μένταρντ Μπός

1. Bern 1975. 2. αὐτ., σ. 247. 3. αὐτ., σ. 9. 4. αὐτ., σ. 215. 5. αὐτ., σ. 220. 6. αὐτ., σ. 221. 7. Chuang Chou, *Das wahre buch vom suedlichen Bluetenland*, σ. 52. 8. *GA*5, σ. 108. 9. αὐτ., σ. 104. 10. «Brauch», πρβλ. M. Heidegger, *Was heisst Denken?*

11. M. Heidegger, *Identitaet und Differenz*, σ. 24. 12. *GA* 2, σ. 57. 13. αὐτ. 14. «Es Traeumte mir...», σ. 241. 15. «Ungegenstaendlich», «Geistig erfahrbar», αὐτ., σ. 241. 16. αὐτ. 17. αὐτ., σ. 236. 18. αὐτ., σ. 243. 19. *GA* 9, σ. 190. 20. «Es Traeumte mir...», σ. 228. 21. *GA* 9, σ. 190. 22. «Es Traeumte mir...», σ. 226. 23. *GW* II/III, σ. VII. 24. «Es Traeumte mir...», σ. 245. 25. αὐτ. 26. *GW* II/III, σ. VII. 27. «Es Traeumte mir...», σ. 244.

Ἐπάνω στή μεταβολή τῶν πραγμάτων

1. Ἀπ. 6, 9 DK. 2. *GA* 41, σ. 33. 3. Παρμενίδης, ἀπ. 8, 57 DK: [...] ἑωυτῶι πάντοσε τῶι δ' ἑτέρωι μή τωὐτόν [...]. 4. Σοφιστής 254 D 1-15: οὐκοῦν αὐτῶν ἕκαστον τοῖν μέν δυοῖν ἕτερόν ἐστιν, αὐτό δ' ἑαυτῷ ταὐτόν, πρβλ. καί M. Heidegger, *Identitaet und Differenz*, σ. 10. 5. αὐτ., σ. 13 καί 17 κέ. 6. Θαλῆς. 7. *GA* 55, σ. 88. 8. *GA* 13, σ. 212. 9. πρβλ. Wittgenstein, *Tractatus*, 6. 341 - 6. 5. 10. πρβλ. *Meditationes*.

Ἕνα τίποτα

1. Πρβλ. K. Nishitani, *Was ist Religion*. 2. Ἐρωτικός λόγος. 3. *GA* 13, σ. 10, πρβλ. καί *GA* 12, σ. 153 κέ. 4. Ἡράκλειτος, ἀπ. 30 DK. 5. M. Heidegger, περ. *Spiegel*, n. 23/1976.

Ὁ βασικός κανόνας τῆς ψυχανάλυσης

1. *GW XVII*, σ. 99.
2. αὐτ.
3. *GA* 2, σ. 46.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I

Ἀπόηχοι ἀπό τό «Ὄνειρο πεταλούδας»*

«Κάποτε ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν πεταλούδα, πεταλούδα πού πετάριζε, ἔνιωθε καλά κι εὐτυχισμένη καί δέν εἶχε ἰδέα γιά τόν Τσουάγκ Τσού. Ἔξαφνα ξύπνησε: ἐδῶ ἦταν καί πάλι ὁ Τσουάγκ Τσού, πραγματικός κι ἀληθινός. Καί τώρα δέν ξέρω ἄν ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς εἶναι πεταλούδα ἤ ἄν ἡ πεταλούδα ὀνειρεύτηκε πώς εἶναι ὁ Τσουάγκ Τσού...»

Κυρίες καί κύριοι, αὐτό εἶναι τό «Ὄνειρο πεταλούδας» τοῦ Τσουάγκ Τσού. Σ' αὐτήν τή διατύπωση τό γνώρισα ἀπό τά βιβλία τοῦ Μένταρντ Μπός γιά τά ὄνειρα. Στό πρῶτο βιβλίο προτάσσεται ὡς μόττο. Στό δεύτερο βιβλίο εἰσάγει τή συζήτηση περί τῆς λεγόμενης «οὐσίας τοῦ ὀνείρου». Εἶναι περίεργο τό ὅτι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, ὁ Μπός ποτέ δέν ὑπεισέρχεται σ' αὐτό τό κυριολεκτικά ἐξέχον ὄνειρο. Ἀκόμα πιό περίεργο εἶναι ὅτι ἡ ἀντίληψή του γιά τά ὄνειρα πῆρε ἄλλη κατεύθυνση. Διότι στό *Ταξίδι ἑνός ψυχιάτρου στήν Ἰνδία*, δηλαδή ἤδη πρίν ἀπό τό πρῶτο βιβλίο γιά τά ὄνειρα, παραθέτει τά λόγια ἑνός Ἰνδοῦ σοφοῦ: «Κανένας ἄνθρωπος δέν ὀνειρεύεται μιά δυσκίνητη, θωρακισμένη χελώνα ἄν δέν βρίσκεται ὁ ἴδιος μέ διάθεση χελωνίσια, στενόχωρη καί δυσβάστακτη». Ἐδῶ τό ὄνειρο εἶναι ταιριασμένο στή διάθεση τοῦ ξυπνητοῦ ἀνθρώπου. Καθότι ἡ «χελωνίσια, στενόχωρη καί δυσβάστακτη» ζωή του στόν ξύπνο καθορίζει τό ὄνειρό του. Τό ντουέτο ξύπνος-ὄνειρα ἑρμηνεύεται ἀποκλειστικά ὡς πρός τόν ἄνθρωπο, καί

* Ὁμιλία τῆς 1ης Ιουνίου 2007 στή Βιέννη στό πλαίσιο Ἡμερίδας τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Daseinsanalyse μέ θέμα «Τό ὄνειρο καί ἡ σημασία του στήν πρακτική τῆς ψυχοθεραπείας».

μάλιστα ὡς πρός τόν ξυπνητό ἄνθρωπο. Ὁ Ἰνδός σοφός καί ὁ Μέναρντ Μπός ποτέ δέν θά ἔλεγαν: «Καί τώρα δέν ξέρω ἄν ὁ ἄνθρωπος ὀνειρεύτηκε πώς εἶναι χελώνα ἤ ἄν ἡ χελώνα ὀνειρεύτηκε πώς εἶναι αὐτός ὁ ἄνθρωπος...»

Καί ὅμως. Ὅπως εἶπα, σέ διακριτά σημεῖα τῶν βιβλίων πού ἀναφέρθηκαν, κανείς πέφτει σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ὀνειρική ἱστορία. Αὐτή στέκει ἐκεῖ σάν ἕνας ξένος, ἤ σάν ὁ τρελός τοῦ χωριοῦ, πού στά μάτια του οἱ σοβαρές δουλειές καί οἱ ἔγνοιες τῶν συνανθρώπων του γίνονται μιά τρύπα στό νερό. Μοῦ φάνηκε σάν ὁ Μπός νά εἶχε βάλει στή σκηνή τῆς ἑρμηνείας του τῶν ὀνείρων κι ἕναν τρελό, πού μάταια περιμένει τή σειρά του νά ἔρθει. Εἶπα μετά τό τέλος τῆς παράστασης νά μείνω καί νά περιμένω τόν τρελό νά κουνηθεῖ καί ν' ἀνοίξει τό στόμα του. Ὅμως ὁ τρελός «κατοικεῖ ποιητικά» (Χαῖλντερλιν). Αὐτό πού μπόρεσα νά πιάσω ἀπό τό παίξιμό του, τό παρουσίασα σέ μιά μελέτη πού ἐμφανίστηκε πρίν ἀπό εἴκοσι χρόνια μέ τόν τίτλο «Τό ὄνειρο».

Ἡ μικρή ἱστορία τοῦ «ὀνείρου πεταλούδας» ἔχει καί συνέχεια. Σᾶς διαβάζω τήν ἱστορία ὁλόκληρη, ὅπως ἀποδίδεται σέ μιά νεώτερη μετάφραση:

«Κάποτε ὁ Τσουάγκ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς ἦταν πεταλούδα – μιά χαρωπή πεταλούδα πού χαιρότανε τή ζωή της καί δέν γνώριζε τίποτα γιά κάποιον Τσού.

Ἄξαφνα, καθώς ξύπνησε, ἦταν ὁ Τσού μέ σάρκα καί ὀστά.

[*Ερώτηση*:]

"Ὅμως δέν ξέρω ἄν ὁ Τσού ὀνειρεύτηκε πώς εἶναι πεταλούδα ἤ ἄν ἡ πεταλούδα [τώρα] ὀνειρεύεται πώς εἶναι ὁ Τσού".

[*Ἀντίρρηση*:]

"Ὅμως ἀνάμεσα στόν Τσού καί στήν πεταλούδα θά 'πρεπε βέβαια νά ὑπάρχει μιά διαφορά!"

[*Κατάληξη*:]

"Αὐτό εἶναι πού λέμε μεταβολή τῶν πραγμάτων"».

Ποιός εἶναι λοιπόν αὐτός ὁ ἄνθρωπος πού ὀνειρεύτηκε ὅτι εἶναι πεταλούδα καί λέει γιά τόν ἑαυτό του, καί τό ἐννοεῖ, ὅτι κάλλιστα θά μποροῦσε νά εἶναι ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας;

Τόν περασμένο Δεκέμβρη σέ μιά ὁμιλία συζήτησα ἀπό μιά

ἄποψη τή συμβολή τοῦ Φρόυντ. Προς τό τέλος εἶπα: «...ἡ σημερινή μου ὁμιλία εἶναι συνομιλία...»· κατόπιν ἀποτάθηκα στούς παρευρισκόμενους: «...γιατί ἐσεῖς τή γράψατε. Καθόσον δέν πρόκειται γιά παραλήρημα, δέν ἀφορᾶ μόνο ἐμένα ἀλλά κι ἐσᾶς καί ὅλους μας – καί τόν Φρόυντ, πού συγκαταλέγεται στούς συγγραφεῖς τῆς ὁμιλίας».

Ἦταν μιά ἀλλόκοτη ἐμπειρία. Αὐτά τά λόγια δέν τά ἔβαλα ἐγώ στό χαρτί. Μοῦ ὑπαγορεύτηκαν. Αὐτά ὁδηγοῦσαν τό χέρι μου. Εἶχαν βέβαια κάποιο νόημα, ὅμως ἦταν κι ὁλότελα ξένα. Ἀργότερα, καί μάλιστα κατά τήν προετοιμασία τῆς σημερινῆς ὁμιλίας, μοῦ φάνηκε πώς σ' αὐτά ἀναγνώρισα ἕναν ἀπόηχο τοῦ «ὀνείρου πεταλούδας». Τότε τό παραπάνω παιχνίδισμα ὁμιλητῆ καί ἀκροατῶν θά ἦταν ὅπως τό παιχνίδισμα ἀνάμεσα στόν Τσουάγκ Τσού καί τήν πεταλούδα.

Ἀφοῦ ἔγραψα αὐτές τίς γραμμές θυμήθηκα ἕνα ἀνέκδοτο γιά τόν Πικάσσο: Στό Παρίσι, κατά τή γερμανική κατοχή, κάποιοι Γερμανοί ἀξιωματικοί πῆγαν στό ἀτελιέ του. Ἐκεῖ ἔστεκε ἡ «Γκουέρνικα». «Ἐσύ τό ἔκανες αὐτό;», τόν ρώτησαν. Ὁ Πικάσσο ἀπάντησε: «Ὄχι. Ἐσεῖς».

«Εἶναι παιδιά πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μας», λέει ἕνας στίχος τοῦ Γιώργου Σεφέρη.

Ἴσως ὅ,τι κάνει κανείς δέν συμβαίνει μόνο στό ὄνομά του καί γιά λογαριασμό του. Στό ἔργο τοῦ Μπέκετ *Περιμένοντας τόν Γκοντό*, ὁ Ἐστραγκόν κι ὁ Βλαντιμίρ περιμένουν κάποιον πού δέν γνωρίζουν. Μιά ἄλλη φιγούρα εἶναι ὁ Πότσο. Καλεῖ σέ βοήθεια. Ὁ Ἐστραγκόν κι ὁ Βλαντιμίρ ἀναρωτιοῦνται, νά τόν ξυλοφορτώσουν ἤ νά τόν βοηθήσουν. Τελικά μιλάει ὁ Βλαντιμίρ:

«Μή χάνουμε τήν ὥρα μας μέ ἄχρηστα λόγια. *Παύση. Μέ σφοδρότητα*. Θά κάνουμε κάτι ὅσο ἔχουμε τήν εὐκαιρία! Δέν μᾶς χρειάζονται κάθε μέρα. Ὄχι βέβαια πώς μᾶς χρειάζονται προσωπικά. Ἄλλοι θ' ἀνταποκρίνονταν στήν περίσταση τό ἴδιο καλά, ἄν ὄχι καί καλύτερα. Ἀποτείνονταν σ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα αὐτές οἱ κραυγές γιά βοήθεια πού ἀκόμα κουδουνίζουν στ' αὐτιά μας! Μά σ' αὐτό τό μέρος, σ' αὐτή τή στιγμή τοῦ χρόνου ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα εἴμαστε μεῖς, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι. Ἄς

τό ἀξιοποιήσουμε πρίν εἶναι πολύ ἀργά! Γιά μιά φορά ἄς ἐκπροσωπήσουμε ἐπάξια τή σιχαμερή γενιά ὅπου μᾶς ξέβρασε μιά σκληρή μοίρα!»

Λένε πώς παλιά στή Σικελία, ὅταν ἡ γυναίκα εἶχε ὠδίνες, εἶχε κοιλόπονο κι ὁ πατέρας. (Τό νόστιμο τῆς ὑπόθεσης εἶναι ὅτι κάποιες φορές ὁ ἄντρας πού εἶχε κοιλόπονο δέν ἦταν ὁ σύζυγος...) Μιά παρόμοια ἐμπειρία, ἄν καί λιγότερο θεαματική, μᾶς εἶναι δυνατή ὅταν γιά παράδειγμα στό δρόμο βλέπουμε μιά μητέρα νά χαστουκίζει τό παιδί της. Μπορεῖ τό χαστούκι νά πονέσει κι ἐμᾶς, μπορεῖ καί τό δικό μας χέρι νά χτυπήσει τό παιδί. Μιά ἀκόμα λιγότερο θεαματική ἐμπειρία: Κάθομαι στό καφενεῖο. Ἔξω περνᾶ κόσμος, ἄντρες καί γυναῖκες, νέοι καί γέροι. Ἄραγε παραεῖναι τραβηγμένο, μαζί μέ τόν Τσουάγκ Τσού νά ἀναρωτηθοῦμε: Λοιπόν εἶμαι αὐτός πού κάθεται στό καφενεῖο καί βλέπει ἔξω τή γριά νά περνάει, ἤ εἶμαι ἡ γριά πού περνᾶ δίπλα ἀπό ἕναν ἄντρα καθισμένο στό καφενεῖο;

Ἐδῶ ἄς σταματήσουμε ἐπιτέλους κι ἄς ὑπεισέλθουμε σέ μιά εὔλογη ἔνσταση. Αὐτή λέει λοιπόν: «Οἱ ἀκροατές σου δέν ἔγραψαν πραγματικά τήν ὁμιλία σου· οἱ Γερμανοί ἀξιωματικοί δέν ζωγράφισαν τήν Γκουέρνικα πραγματικά· ὁ Σικελός δέν ἔχει πραγματικές ὠδίνες· ἡ μητέρα δέν χτυπάει ἐσένα· δέν εἶσαι γριά γυναίκα». Ὅμως ποιός ἐγείρει αὐτή τήν ἔνσταση; Δέν εἶναι αὐτός πού θεωρεῖ πραγματικό μόνο ὅ,τι βλέπουν τά μάτια του καί ἀκοῦνε τ' αὐτιά του; Δέν εἶναι αὐτός πού κοιτάζει τό δάχτυλο ὅταν κάποιος τοῦ δείχνει τό φεγγάρι; (Κινέζικη ρήση.)

«Σέ ὅλους τούς αἰῶνες εἴμαστε ἀπόμακροι μεταξύ μας, καί μάλιστα οὔτε λεπτό δέν εἴμαστε χωριστά· συναντιόμαστε ὅλη μέρα, καί μάλιστα ποτέ οὔτε γιά μιά στιγμή».

Εἶναι λόγια τοῦ δασκάλου του Ζέν Νταϊτό. Θά μποροῦσαν κάλλιστα νά προέρχονται ἀπό τόν Ἡράκλειτο. Αὐτός δηλαδή θά ἔλεγε: «Κοντά καί μακριά, ἑαυτός καί ἄλλος εἶναι τό αὐτό».

Βρισκόμαστε στούς ἀπόηχους τοῦ «ὀνείρου πεταλούδας». Τώρα θά ἐπιχειρήσουμε νά πλησιάσουμε αὐτές τίς ἐμπειρίες περισσότερο. Ἕνα, αὐτή τή φορά πραγματικό, ἀπόσπασμα τοῦ Ἡράκλειτου λέει: «ἀθάνατοι θνητοί, θνητοί ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκείνων

θάνατον τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες». Δέν πρόκειται γιά ἀθάνατους καί θνητούς πού βρίσκονται σέ μιά σχέση μεταξύ τους. Οἱ μέν ἀποκαλοῦνται θνητοί ἀθάνατοι, οἱ δέ ἀθάνατοι θνητοί. Οἱ αθάνατοι εἶναι, ἐπι-βιώνοντας τόν θάνατο τῶν θνητῶν· οἱ θνητοί εἶναι, ἀπο-βιώνοντας τόν βίο τῶν αθανάτων.

Περί τίνος πρόκειται ἐδῶ; Ὁ Μάρτιν Χάιντεγγερ στήν παράδοσή του γιά τόν Ἡράκλειτο διευκρινίζει τή λέξη «φύσις» ὡς ἑξῆς: «Παντοῦ εἶναι (...) μιά ἀμοιβαία παρ-ουσίαση ὅλων τῶν ὄντων». Ἐδῶ τό «παρ-ουσίαση» πρέπει νά ἀκουστεῖ μεταβατικά: τό ἕνα παρ-ουσιάζει τό ἄλλο. Τό πῶς γίνεται, ἴσως μποροῦμε, μέ μιά ὁρισμένη ὀπτική, νά τό ὑποψιαστοῦμε ἄν ἀκούσουμε μερικούς στίχους ἀπό τό ποίημα τοῦ Πάουλ Τσέλαν «Es ist alles anders [Εἶν' ὅλα ἀλλιώτικα]». Κάνουν λόγο γιά τόν Ρῶσο ποιητή Ὀσσίπ Μάντελσταμ:

[...]
τό ὄνομα Ὀσσίπ ἔρχεται κατά σένα, τοῦ λές
αὐτό πού ἤδη γνωρίζει, τό παίρνει, σοῦ τό παίρνει, μέ χέρια,
τοῦ λύνεις τό μπράτσο ἀπό τόν ὦμο, τό δεξί, τό ἀριστερό,
κολλᾶς στή θέση τους τά δικά σου, μέ χέρια, μέ δάχτυλα, μέ γραμμές,

— ὅ,τι ξεκόπηκε δένει καί πάλι —
νά, τά 'χεις, νά, πάρ' τα, νά, τά 'χεις καί τά δυό,
τ' ὄνομα, τ' ὄνομα, τό χέρι, τό χέρι,
νά, πάρ' τα ἐνέχυρο,
τά παίρνει κι αὐτός κι ἔχεις
πάλι ὅ,τι εἶναι δικό σου, ὅ,τι ἦταν δικό του
[...]

Μιά ἄλλη φιγούρα πού ἀνταποκρίνεται στό θέμα μας, δηλαδή στήν περιγραφή τῆς ἐμπειρίας ἀπόηχων τοῦ «ὀνείρου πεταλούδας», εἶναι ὁ μάντης Τειρεσίας ὅπως ἐμφανίζεται στό ποίημα τοῦ Τ. Σ. Ἔλιοτ *Η Ἔρημη χώρα*. Σ' αὐτό τό ποίημα ὁ Ἔλιοτ ἐπισύναψε σημειώσεις. Ἐκεῖ γράφει:

«Ὁ Τειρεσίας, παρότι εἶναι ἁπλός παρατηρητής καί ὄχι κάποιος "χαρακτήρας", εἶναι τό σημαντικότερο πρόσωπο στό ποίημα καθώς ἑνώνει ὅλα τά ὑπόλοιπα.

»'Ακριβῶς ὅπως ὁ μονόφθαλμος ἔμπορος [...] συντήκεται μέ τόν Φοίνικα ναυτικό, κι αὐτός δέν διακρίνεται ἐντελῶς ἀπό τόν Φερδινάνδο, τόν πρίγκιπα τῆς Νάπολης, ὅλες οἱ γυναῖκες εἶναι μιά γυναίκα, καί τά δυο φύλα συναντώνται στόν Τειρεσία. Πρακτικά αὐτό πού βλέπει ὁ Τειρεσίας εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ποιήματος. Ὅλο τό ἀπόσπασμα τοῦ 'Οβιδίου ἔχει μεγάλο ἀνθρωπολογικό ἐνδιαφέρον».

Στίς *Μεταμορφώσεις* τοῦ 'Οβιδίου ὁ Τειρεσίας γιά ἑφτά χρόνια εἶχε πάρει μορφή γυναίκας. Τό «μεγάλο ἀνθρωπολογικό ἐνδιαφέρον» ἀναφέρεται στό ὅτι στόν Τειρεσία «τά δυό φύλα συναντῶνται». «Ἕνα φύλο», λέει στόν Γκέοργκ Τράκλ. Καί ὁ Ρεμπώ σέ μιά ἀπό τίς *'Εκλάμψεις* του μέ τόν τίτλο Antique προσφωνεῖ τόν υἱό τοῦ Πανός καί λέει: «Ἡ καρδιά σου χτυπᾶ σ' αὐτή τήν κοιλιά ὅπου κοιμᾶται τό διπλό φύλο».

Στήν *Ἔρημη χώρα* λοιπόν συμβαίνει μιά μίζερη ἐρωτική συνάντηση ἀνάμεσα μέ μιά γραμματέα κι ἕναν νεαρό ὑπάλληλο. Μιλᾶ ὁ Τειρεσίας:

'Εγώ ὁ Τειρεσίας, ἄν καί τυφλός, ἐγώ, σφύζοντας ἀνάμεσα μέ δυό ζωές,
'Εγώ ὁ Τειρεσίας, ἕνας γέρος μέ ρυτιδιασμένες θηλές
'Αντιλήφθηκα τή σκηνή καί προφήτεψα τά ὑπόλοιπα
Κι ἐγώ τόν περίμενα τόν ἐρχόμενο ἐπισκέπτη.
Καί λίγο ἀργότερα:
Κι ἐγώ ὁ Τειρεσίας τά προϋπέφερα ὅλα
Ὅσα ἐκτυλίχτηκαν πάνω σ' αὐτό τό ντιβάνι ἤ κρεβάτι.

'Ερωτῶ καί πάλι: Ποιός εἶναι λοιπόν αὐτός ὁ ἄνθρωπος πού ὀνειρεύτηκε ὅτι εἶναι πεταλούδα καί λέει γιά τόν ἑαυτό του, καί τό ἐννοεῖ, ὅτι κάλλιστα θά μποροῦσε νά εἶναι ὄνειρο μιᾶς πεταλούδας; Ποιός εἶναι ὁ Πικάσσο; Ποιός εἶναι ὁ Σικελός πατέρας κι ὁ ἄνθρωπος στό καφενεῖο; Ποιοί εἶναι ὁ Βλαντιμίρ καί ὁ Τειρεσίας; Ποιοί εἴμαστε;

'Εμπειρίες, ὅπως οἱ προηγούμενες, δέν εἶναι δυνατές ὅσο παρασταίνουμε τόν ἑαυτό μας μόνο μέσα ἀπό τόν δικό του βίο καί τή δική του πολιτεία. Διότι ἔτσι ἔχουμε καθηλωθεῖ μέ μιά μορφή

καί μέ μιά ταυτότητα καί κατανοοῦμε τόν ἑαυτό μας ἀπό αὐτή τήν ἑκάστοτε μορφή καί ταυτότητα. Τότε ὁ Τσουάγκ Τσού εἶναι ἁπλά ὁ Τσουάγκ Τσού καί ἡ πεταλούδα ἁπλά πεταλούδα. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Τσού γιά τό ὄνειρό του θά ἦταν ἀδιανόητες.

Ποιός εἶναι ὁ ἄνθρωπος; Ὁ Μάρτιν Χάιντεγγερ εἶπε ὅτι τό Εἶναι δέν ἀνευρίσκεται πουθενά μεταξύ τῶν ὄντων. 'Αντίστοιχα τό Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀνευρίσκεται πουθενά στόν βίο καί στήν πολιτεία τοῦ ἀνθρώπου, πουθενά στά ἀνθρώπινα κάν. Ὁ Πάουλ Τσέλαν τό λέει στή δική του γλώσσα:

ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΣ
Μήν ψάξεις στά χείλη μου τό στόμα σου,
μή μπρός ἀπ' τήν πόρτα τόν ξένο,
μή στό μάτι τό δάκρυ.
'Εφτά νύχτες ψηλότερα πλανιέται κόκκινο πρός κόκκινο,
ἑφτά καρδιές βαθύτερα βαράει τό χέρι στήν πόρτα,
ἑφτά ρόδα ἀργότερα κελαρεῖ τό πηγάδι.

Τό ἀπ-άνθρωπο Εἶναι του ἀνθρώπου δέν εἶναι ἁπλά φιλοσοφική ἔννοια. Εἶναι ἐμπειρατό. Ὁ πρώιμος Χάιντεγγερ τό ἐμπειράθηκε στό ὄνομα τῆς «αὐθεντικῆς πλήξης» καί τοῦ «αὐθεντικοῦ ἄγχους». Στήν πορεία αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας λέει: «Τά ὄντα ἐξολισθαίνουν». Τοῦτο θά μποροῦσε νά σημαίνει πώς κανείς βρίσκει τόν ἑαυτό του ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἔχει χάσει τά πάντα — ἀκόμα καί τό ἴδιο τό χάσιμο. Πρῶτα ἐμπρός σ' αὐτή τήν ἀποκάλυψη, σ' αὐτό τό ξεγύμνωμα ὅλα γίνονται ἀνάλαφρα καί παιχνιδίζουν μεταξύ τους ἐλεύθερα. Τότε πρῶτα Εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καί Εἶναι εἶναι τό αὐτό (Παρμενίδης). Τότε πρῶτα εἴμαστε «μιά συνομιλία» (Χαῖλντερλιν).

Γιά τήν ὑπαρξιακή ἐπιταγή μιᾶς τέτοιας συνομιλίας ὁ 'Ιάπωνας νοητής Κέιγι Νισιτάνι γράφει:

«Αὐτό τό αἴτημα εἶναι σάν τομή, διότι μᾶς καλεῖ νά ἐπιστρέψουμε στόν πηγαῖο μας "ἑαυτό" [...], νά ἀπεκδυθοῦμε ἅπαξ διά παντός ἐκείνων τῶν παγιωμένων σχημάτων καί προτύπων πού ἐγκλείουν τή σκέψη, τήν αἴσθηση καί τή βούλησή μας μέ

τυποποιημένα καί φαινομενικά αἰώνια πλαίσια. Καλούμαστε νά ἐπιστρέψουμε στό πλέον θεμελιακό ἐπίπεδο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἁπλῶς ἄνθρωπος ἤ πλέον μόνο γιός τοῦ ἀνθρώπου, τίποτα λιγότερο καί τίποτα περισσότερο· ὅπου εἶναι ὁλότελα ἔκθετος, ἄσκεπος, γδυτός, μέ ἄδεια χέρια, ἀνυπόδητος, ὅμως ἐπίσης ὅπου μπορεῖ καί ν' ἀνοίξει τό ἐνδότατο τῆς καρδιᾶς του ἀπερίφραστα».

Τί βλέπουν τά μάτια αὐτοῦ γιά τόν ὁποῖο «τά ὄντα ἐξολισθαίνουν», ὁ ὁποῖος εἶναι «ἁπλῶς ἄνθρωπος» κι ἔτσι «μπορεῖ ἀπερίφραστα ν' ἀνοίγει τά ἐνδότατα τῆς καρδιᾶς του»; Ὁ Νισιτάνι παραθέτει ἀπό τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο: «Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ· Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ». (Κατά Μάρκον 13: 1,2). Ὅπου παρατηρεῖ:

«Ὅμως τά κτίσματα δέν χρειάζεται πρῶτα νά καταρρεύσουν, δέν χρειάζεται πρῶτα στή θέση τους νά φυτρώσει χορτάρι. Ἡ Γκίντζα [περιοχή στό κέντρο τοῦ Τόκιο], μ' ὅλη της τή λαμπρότητα, εἶναι ὅπως μιά στέπα. Εἶναι ὅπως μιά φωτογραφία μέ διπλό φωτισμό. Πρῶτα ἕνας τέτοιος διπλός φωτισμός ἀφήνει νά ἀναδυθεῖ κάν ἡ πρόσληψη τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀληθινή πραγματικότητα εἶναι δίπτυχη. Σ' ἑκατό χρόνια κανένας ἀπ' τούς ἀνθρώπους πού τώρα περπατᾶνε στήν Γκίντζα, νέος ἤ γέρος, ἄντρας ἤ γυναίκα, δέν θά βρίσκεται πιά στή ζωή. Ἀφοῦ λέγεται πώς μιά στιγμή εἶναι δέκα χιλιάδες χρόνια καί δέκα χιλιάδες χρόνια εἶναι μιά στιγμή. Σε μιά τέτοια ἔκλαμψη, στό φῶς ἑνός τέτοιου "πνευματικοῦ ὀφθαλμοῦ", αὐτό πού θά εἶναι ἐπίκαιρο σ' ἑκατό χρόνια εἶναι ἐπίκαιρο ἤδη σήμερα. Σ' ἕναν τέτοιο διπλό φωτισμό κανείς μπορεῖ λοιπόν νά δεῖ τούς ζωντανούς, ἔτσι ὅπως εἶναι –ὑγιεῖς καί ζωηροί–, σάν νεκρούς. "Σύσπαση κεραυνοῦ – / Στό πρόσωπό μου / Χόρτα τῆς στέπας!" Τοῦτο εἶναι ἐπίσης ἕνα ποίημα γιά τήν Γκίντζα».

Ἐδῶ ὁ Νισιτάνι κάνει λόγο ἀκριβῶς γιά τήν *Ἔρημη χώρα* τοῦ Ἔλιοτ:

«Τό μάτι γι' αὐτήν τή διπλή θέαση μπορεῖ κανείς νά τό βρεῖ καί σέ μερικούς μοντέρνους δυτικούς ποιητές. Στόν Τ. Σ. Ἔλιοτ λέει: "Ἀνύπαρκτη πολιτεία, / Κάτω ἀπό τήν καφετιά ὁμίχλη μιᾶς χειμωνιάτικης χαραυγῆς, / Ἕνα πλῆθος χυνόταν πάνω στήν Γέφυρα τοῦ Λονδίνου, τόσοι πολλοί, / Δέν τό 'χα σκεφτεῖ πώς ὁ θάνατος εἶχε ξεκάνει τόσους πολλούς."» Ὁ Νισιτάνι συνεχίζει: «Στόν τελευταῖο στίχο, μιά περιγραφή τῆς κηδείας στήν Κόλαση τοῦ Δάντη, δείχνει πώς οἱ ἄνθρωποι ξεχύνονται πάνω στήν Γέφυρα τοῦ Λονδίνου. Ἡ δραστήρια πόλη Λονδίνο, μιά ὀφθαλμοφανής πραγματικότητα, ἐμφανίζεται στόν ποιητή, αὐτή καθαυτή, ὡς "ἀνύπαρκτη", πού θά πεῖ: ὡς νεκρή. [...] Ἕνας τέτοιος διπλός φωτισμός ἁρμόζει στήν ἀληθινή ὄψη τῶν πραγμάτων στήν πραγματικότητά τους. Τή θέλουν τά ἴδια τά πράγματα».

Σ' ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἡράκλειτου λέει: «ταὐτὸ τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνηκὸς καί [τό] ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γάρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κἀκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα». Ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τόν Τσουάγκ Τσού καί τή «μεταβολή τῶν πραγμάτων». Στή λέξη ΜΕΤΑΠΤΩΣΙΣ, «ΜΕΤΑ» θά πεῖ «μέ». Ἐδῶ τό «μέ» λέει πώς ζωντανό καί πεθαμένο καί ξύπνιο καί κοιμισμένο καί νεανικό καί γέρικο δέν εἶναι ἀντιθετικά ζεύγη ἀλλά συνιστοῦν ἕνα κοινόβιο, κάπου μέ τήν ἔννοια τοῦ «διπλοῦ φωτισμοῦ» τοῦ Νισιτάνι: Ὅπου τό ἕνα εἶναι ἡ περίπτωση, συμ-πίπτει καί τ' ἄλλο. Εἶναι μιά «ἐλεύθερα μετέωρη», χρησιμοποιῶ αὐτή τήν ἐκπληκτική λέξη τοῦ Φρόυντ, εἶναι μιά ἐλεύθερα μετέωρη μετάβαση ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη· δέν καθηλώνεσαι σέ καμιά· δέν ἀπαρνεῖσαι καμιά.

Ἀπό ἐδῶ μπορεῖ νά διαβαστεῖ τό ποίημα τοῦ Πάουλ Τσέλαν «Τόσα ἄστρα» ἀπό τή συλλογή *Τό ρόδο του Κανενός*, καί μαζί ἐπιτρέπει στό ζητούμενο νά φανερωθεῖ σ' ἕνα ἄλλο φῶς:

[...]
ξέρω,
ξέρω καί ξέρεις, ξέραμε,
δεν ξέραμε,
ἄλλωστε ἐδῶ ἤμασταν κι ὄχι ἐκεῖ,
καί κάποτε, ὅταν

*μόνο τό τίποτα έστεκε μεταξύ μας, βρίσκαμε
ό ένας τόν άλλο ολότελα.*

Βρίσκομαι σέ απόηχους τοῦ «όνειρου πεταλούδας». Μοῦ φαίνεται σάν ή «άφανής άρμονία» τους (Ἡράκλειτος) νά ὑπαινίσσεται πώς, σύμφωνα μ' ένα λόγο τοῦ Χαΐλντερλιν, εἶναι μορφές ενός «κοινοῦ πνεύματος». Καθόσον ήμουν μέ θέση νά τοῦ ανταποκριθῶ, τό πνεῦμα αὐτό μέ σημάδεψε μεταξύ ἄλλων καί ὡς θεραπευτή.

Μιά παρατήρηση ἀκόμη, πού θά μποροῦσε νά μᾶς ἀφορᾶ, ἐμᾶς, τούς ταγμένους στή Φαινομενολογία: Ἐάν ἔχει νόημα νά ἐπανέλθουμε «στά πράγματα καθαυτά», νά τά ἀφήσουμε νά δείχνονται έτσι όπως δείχνονται ἀφ' ἑαυτῶν, ἐάν ἐμείς οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἀφορμώμενοι ἀπό τά φαινόμενα, καλούμαστε σέ μιά τέτοια ἀνταπόκριση, τότε, σύμφωνα μέ τόν Νισιτάνι, πρέπει νά εἴμαστε «γυμνοί» ὁλότελα, τότε, σύμφωνα μέ τόν Τσέλαν, πρέπει «μόνο τό τίποτα» νά βρίσκεται «μεταξύ μας». Σ' αὐτό τό πνεῦμα βλέπω τήν ἔτσι ἐννοούμενη Φαινομενολογία ὡς ένα δρόμο, ἐνδεχομένως ὡς έναν κύριο δρόμο τοῦ «κοινοῦ πνεύματος».

Τώρα θά ἐπιχειρήσω μιά συνοπτική ἐπανάληψη ὅσων εἰπώθηκαν μιλώντας γιά μερικά ἀπ' αὐτά πού μέ καθοδηγοῦν ὡς θεραπευτή. Ἡ κατεύθυνση μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ περιληπτικά μέ τούς στίχους τοῦ Τσέλαν πού ἀκούσαμε στό τέλος: «καί κάποτε, ὅταν / μόνο τό τίποτα ἔστεκε ἀνάμεσά μας, βρίσκαμε / ὁ ἕνας τόν ἄλλο ὁλότελα».

Ὁ δρόμος κατά κεῖ μέ πῆγε μέσα ἀπό στροφές. Ἀναδρομικά διαπιστώνω πώς μέ κάθε στροφή γινόμουν καί λίγο πιό γυμνός. Ἔτσι κάποτε πρόσεξα ὅτι δέν ἐμπλέκομαι πλέον μέ μιά σχέση μέ τόν πελάτη μου. Ἁπλά δέν μοῦ εἶναι θέμα. Δέν μοῦ συμβαίνει οὔτε ὡς καταπίεση οὔτε ὡς παραίτηση. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔρχεται σ' ἐμένα θά μποροῦσε ἄνετα νά εἶναι φίλος ἤ εχθρός, πατέρας ἤ μητέρα, γιός ἤ κόρη, ἀδερφή ἤ ἀδερφός, ἐρωμένη ἤ ἐρωμένος, ἤ ἁπλά ἀδιάφορος, καί ἀκριβῶς αὐτός/αὐτή δέν μπορεῖ νά εἶναι κάτι τέτοιο. Αὐτό δέν σημαίνει ὁπωσδήποτε σύγκρουση ἀνάμεσα σέ μιά τέτοια τάση καί στήν ἐπιταγή τῆς

θεραπευτικῆς ἀποχῆς. Εἶναι κάπου ὅπως π.χ. ὁ πατέρας, στόν ὁποῖο ἡ κόρη ἀντικρίζει γιά πρώτη φορά τόν ἄντρα, καί ἀκριβῶς αὐτός δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄντρας γι' αὐτήν· ἤ ὅπως οἱ νεκροί, π.χ. ὁ Μένταρντ Μπός καί ἄλλοι, πού βρίσκονται ἀνάμεσά μας καί μετέχουν σ' αὐτά πού κάνουμε μέ τόν τρόπο τους, τόν ἀμέτοχο. Σέ φιλοσοφική γλώσσα: Στήν ψυχοθεραπεία προσφωνοῦμαι μέν ὡς φίλος ἤ εχθρός, πατέρας ἤ μητέρα κ.λπ., ἀνταποκρίνομαι βεβαίως – ὅμως δίχως «ὄρεξιν» (Appetitus).

Ἠθικές καί λοιπές ἀξιολογήσεις μοῦ εἶναι ξένες. Ἀκόμα ἡ διάσταση «φυσιολογικό-παθολογικό» ἤ «αὐθεντικό-ἀναυθεντικό» δέν μοῦ εἶναι θέμα. Δέν μ' ἐνδιαφέρει νά ἐκφέρω κρίσεις ἐπάνω στά λεγόμενα. Ἄν «σκέφτομαι» θά πεῖ διακρίνω καί συνδέω, ταξινομῶ, ἐξηγῶ κ.λπ., τότε δέν σκέφτομαι. Στή θεραπευτική συνομιλία τά μάτια μου ἀναζητοῦν νά δοῦν τά λεγόμενα καί ἀκουόμενα. Κατά κεῖ κατευθύνω τόν συνομιλητή μου – νά δοῦμε τό ἑκάστοτε προκείμενο. Στό βαθμό πού βλέπουμε τά λεγόμενα καί ἀκουόμενα, συναντιόμαστε κι ἐμεῖς. Πρῶτα τότε εἴμαστε στά πράγματα· πατᾶμε στό ἔδαφος τῶν πραγμάτων.

Δέν ἐφαρμόζω καμιά μέθοδο καί καμιά τεχνική. Δέν τό παίζω «θεραπευτής». Ὅπως π.χ. μέ μιά σύγκρουση μέ τόν σύντροφό μας ἤ μέ τά παιδιά μας εἶναι τελείως παράταιρο νά ἐπικαλούμαστε τήν αὐθεντία μας, τό ἴδιο ὀλέθριο εἶναι στήν ψυχοθεραπεία νά θέλουμε νά ἔχουμε τόν τελευταῖο λόγο ἐμεῖς. Ἴσως ὁ θεραπευτής εἶναι θεραπευτής ἀκριβῶς ὅταν δέν «θεραπεύει». Παρ' ὅλ' αὐτά ἡ ψυχοθεραπεία εἶναι τέχνη.

Καταλαβαίνω τόν ἑαυτό μου σάν ἀγγελιοφόρο. Τά ἀγγέλματα ἔρχονται ἀπό τά ἴδια τά πράγματα. Ἐάν π.χ. φανεῖ ὅτι κάποιος φέρεται σ' ἐμένα καί σέ ἄλλους σάν νά ἦταν ἀκόμα παιδί στό πατρικό του, θά τοῦ ὑποδείξω ὅτι δέν εἶναι πιά παιδί κι ὅτι δέν ἀντιλαμβάνεται πραγματικά μέ ποιόν τόπο καί χρόνο βρίσκεται καί σέ ποιόν ἀποτείνεται πραγματικά. Τοῦ ἐφιστῶ τήν προσοχή στό ὅτι αὐτή ἡ στάση τόν ὁδηγεῖ νά πέφτει συνεχῶς ἐπάνω σέ τοίχους. Κατέληξα νά βλέπω τήν ἀρρώστια πού ἐδῶ μᾶς ἀφορᾶ ὡς παραβίαση τέτοιων ὁρίων, ὡς ἀντωνυμία τῆς ὕβρεως. Πρός τοῦτο ἀποφασιστικά ἐρεθίσματα ὀφείλω στά σεμινάρια καί

στό βιβλίο γιά τόν Παρμενίδη τοῦ Χάνσπετερ Παντρούτ.

Ἀκούσαμε ἀπό τόν Ἡράκλειτο: «ταὐτὸ τ' ἔνι ζῶν καὶ τεθνικὸς καὶ [...] ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν». Στή γραφή τοῦ Παρμενίδη λέει πώς οἱ ἄνθρωποι διαχώρισαν τοῦτο τό «αὐτό» καί καθηλώθηκαν μέ δύο μορφές καί θεωροῦν πώς τή μιά δέν τή χρειάζονται. Χωρίζουν π.χ. ζωή καί θάνατο, ὕπνο καί ξύπνο, νεότητα καί γηρατειά, ἀλλά ἐπίσης σίγουρο καί ἀβέβαιο, ἡδονικό καί ἐπώδυνο, σωστό καί λάθος, ἀλλά ἐπίσης ἐγώ καί μή ἐγώ, οἰκεῖο καί ξένο. Μεροληπτοῦν ὑπέρ τοῦ ἑνός καί ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Δέν βλέπουν ὅτι ἀκριβῶς ἔτσι ἐξολισθαίνουν σ' ἕνα ἀτέλειωτο πέρα-δῶθε κι ὅτι σ' αὐτό ἀκριβῶς ἔγκειται τό βάσανό τους, ὅπως καί οἱ ἰδέες τους γιά τή λύση του. Ἀντίστοιχα θά ἦταν καθῆκον τῆς ψυχοθεραπείας νά ἐνθαρρύνει κάποιον νά ἀναγνωρίσει καί νά δεχτεῖ κάθε τί τό δεδομένο, πώς ὅλα εἶναι ὅπως εἶναι. Καί τότε μπορεῖ νά συμβεῖ νά δώσει ἡ διαταραχή τή θέση της σέ μιά ἀπόκοσμη ἡσυχία.

Οἱ παραπομπές στίς ποικιλόμορφες ὑπερβάσεις τῶν ὁρίων δέν ἀναγγέλλονται ἀφ' ὑψηλοῦ. Αὐτός πού ἔρχεται σ' ἐμένα εἶναι κάπου ἄρρωστος. Ἡ ἀρρώστια του μοῦ μεταδίδεται. Μ' αὐτό φυσικά καί δέν ἐννοῶ ἐνσυναίσθηση καί συμπόνια καί τά παρόμοια. Δέν τό χρειάζομαι νά ἔρθω στή θέση του γιατί βέβαια ἐξαρχῆς εἴμαστε στήν ἴδια θέση. Μάλιστα συχνά συμβαίνει νά προ-ϋποφέρω τό βάσανό του. Στόν βαθμό τώρα στόν ὁποῖο ἀναρρώνω ἀπ' αὐτή τήν ἀρρώστια, ὁ ἄλλος μπορεῖ νά κολλήσει τήν ἀνάρρωσή μου — ὅπου ἀκόμα κι αὐτή ἡ ἀνάρρωση διαμορφώνεται ἀπό σημάδια πού ἔρχονται ἀπό ἐκεῖνον.

Πῶς γίνεται αὐτή ἡ ἀμοιβαία μετάδοση; Συμβαίνει ὅταν εἴμαστε «γυμνοί, ἀνυπόδητοι», ὅταν «μόνο τό τίποτα στέκει μεταξύ μας». Τότε τά λόγια τοῦ ἑνός ἔχουν παρθεῖ ἀπό τό στόμα τοῦ ἄλλου, καί πάλι στό στόμα του ξαναδίνονται. Τότε, σύμφωνα μέ μιά ἔκφραση τοῦ Χάιντεγγερ, δέν μιλᾶμε ἐμεῖς ἀλλά — ἡ γλώσσα. Τότε εἴμαστε «μιά συνομιλία» (Χαίλντερλιν). Ἔτσι ἡ ψυχοθεραπεία θά ἦταν τέχνη τῆς ἀποκάλυψης. Αὐτό πού ἀποκαλύπτεται ἐδῶ εἶναι τά πράγματα καθαυτά.

Ὅμως ὅλ' αὐτά πρέπει νά περάσουν ἀπό μιά δοκιμασία πού,

κάποτε, «σχεδόν λυγίζει τά γόνατα» (Χαίλντερλιν). Τό ἐλεύθερα μετέωρο αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ ταράζεται εὔκολα, ὅπως ἡ καμπάνα τοῦ Χαίλντερλιν, καί πάλι, πού «Ἀπό λιγοστά πράγματα / Παράτονη ἦτανε, σάν ἀπό χιόνι». Μέ πολλούς καί ποικίλους τρόπους κανείς θά ἀδικηθεῖ καί θά ἀδικήσει, θά πέσει στό βοῦρκο ἀπό σκοτώματα καί πλανέματα. Δέν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος. Δέν θά ἀνασηκωθεῖ κανείς πάντα καί δέν θά ἀνορθωθεῖ. Στήν εὐτυχῆ περίπτωση προκύπτει μιά ἀπρόσμενη καί ἀδιανόητη διέξοδος.

Ὁ Μπιούνγκ-Κούλ Χάν, ἕνας Κορεάτης καθηγητής τῆς φιλοσοφίας στή Βασιλεία, ἀποκαλεῖ τόν τόπο, στόν ὁποῖο ἐκβάλλουν τέτοιες διέξοδοι, «ἀρχαϊκή φιλότητα». Σέ ἕνα σημεῖο εἰσάγει τή συζήτησή της μέ ἕνα χαϊκοῦ τοῦ Issa: «Ὁ ὑπηρέτης, λιγάκι κουτός: / Φτυαρίζει καί τό χιόνι / τοῦ γείτονα». Ἡ κουταμάρα τοῦ ὑπηρέτη συνίσταται βέβαια στό ὅτι δέν ἐννοεῖ τόν ἑαυτό του μέσα ἀπό ἕνα ἐγώ κι ἑπομένως δέν εἶναι σέ θέση νά νοιαστεῖ μόνο γιά τό χιόνι στήν αὐλή τοῦ κυρίου του. Εἶναι ἕνας τρελός τοῦ χωριοῦ σάν ἐκεῖνον ἀπό τό «ὄνειρο πεταλούδας» στά βιβλία τοῦ Μπός. Κι αὐτός ἐπίσης «κατοικεῖ ποιητικά». Κάποτε καί οἱ ἐνεχόμενοι στήν ψυχοθεραπεία. Ἕνα στοιχεῖο αὐτῆς τῆς κατοίκησης πού ἐδῶ μᾶς ἀφορᾶ, βρίσκεται στόν Πάουλ Τσέλαν:

«Ὅποιος ἔχει τήν τέχνη ἐμπρός στά μάτια καί στόν νοῦ του, αὐτός εἶναι [...] φευγάτος. Ἡ τέχνη δημιουργεῖ διάσταση ἀπό τό Ἐγώ. Ἡ τέχνη ἀπαιτεῖ ἐδῶ σέ μιάν ὁρισμένη κατεύθυνση μιά ὁρισμένη ἀπόσταση, ἕναν ὁρισμένο δρόμο.

[...]

»Μά βέβαια τό ποίημα μιλᾶ! Παραμένει ἐπιμνῆμον τῶν ἡμερομηνιῶν του, ὅμως — μιλᾶ. Σίγουρα, μιλᾶ πάντα μόνο γιά δική του, ὁλότελα δική του ὑπόθεση.

»Μά σκέφτομαι —καί τώρα αὐτή ἡ σκέψη δέν σᾶς ἐκπλήσσει διόλου— σκέφτομαι πώς ἀνέκαθεν ἀνήκει στίς ἐλπίδες τοῦ ποιήματος, ἀκριβῶς μ' αὐτόν τόν τρόπο νά μιλᾶ καί γιά *ξένη* —ὄχι, αὐτήν τή λέξη δέν μπορῶ πιά νά τή χρησιμοποιῶ—, ἀκριβῶς μ' αὐτόν τόν τρόπο νά μιλᾶ *γιά ὑπόθεση ἑνός Ἄλλου* — ποιός ξέρει, ἴσως γιά ὑπόθεση ἑνός *τελείως Ἄλλου*».

Αὐτή ἡ «φιλότητα» μοῦ φαίνεται πώς εἶναι ἕνα ὄνομα γιά τή φιλοξενία τῆς ψυχοθεραπευτικῆς συνομιλίας. Στό τέλος παραθέτω ἀκόμα μιά φορά τόν Χάν:

«Ὁ λόγος τοῦ Ζέν "Οὔτε ξένος οὔτε ξενοδόχος. Ξένος καί ξενοδόχος φανεροί" ἐκφράζει ἐπίσης τήν ἴδια κίνηση. Ἡ πηγαία φιλοξενία ἐκπηγάζει ἀπό ἐκεῖνον τόν τόπο ὅπου δέν ὑπάρχει καμιά ἄκαμπτη διαφορά μεταξύ ξένου καί ξενοδόχου, ὅπου ὁ ξενοδόχος δέν εἶναι στόν ἑαυτό του κατ' οἶκον ἀλλά φιλοξενούμενος. Ἔχει τελείως ἄλλη σύσταση ἀπό ἐκείνη τή <μεγαλοψυχία>, στήν ὁποία ὁ ξενοδόχος *αὐταρέσκεται*. Τό "Οὔτε ξένος οὔτε ξενοδόχος" ἀναιρεῖ ἀκριβῶς αὐτόν τόν *ἑαυτό*. Ὁ ξενώνας τῆς ἀρχαϊκῆς φιλότητας ἀνήκει τρόπον τινά στόν *κανένα*».

II

Δῆμος Ὀνείρων*

Κυρίες καί Κύριοι,

Τόν περασμένο Ἀπρίλιο ἔλαβα ἕνα ἄρθρο γιά τό ὄνειρο. Προσπάθησα ἐπανειλημμένα νά συντάξω μιά ἀπάντηση. Δέν μοῦ 'βγαινε μέ τίποτα! Πάντως μιά φράση ἀπό τά σχεδιάσματα ἐπέζησε. Σᾶς τή μεταφέρω: «Ὅλο καί λιγότερο ξέρω τί θά μποροῦσε νά εἰπωθεῖ ἐπάνω στό ὄνειρο, καί σκέφτομαι μέ τρόμο πώς ἔχω νά κάνω μιά ὁμιλία στή Βιέννη μέ τόν τίτλο "Ὄνειρα"». Καί μιά μέρα, μαζί μέ τόν τρόμο καί τό δέν-ξέρω, ψηλαφώντας καί γράφοντας, βγῆκα στόν δρόμο τῶν ὀνείρων.

Γιά ὁδόσημα εἶχα ἕνα σημεῖο ἀπό τήν *Ὀδύσσεια*. Ἐκεῖ περιγράφεται ἡ πορεία τῶν ψυχῶν τῶν σκοτωμένων μνηστήρων στόν Ἅδη. Οἱ σχετικοί στίχοι λένε: «ἠδὲ παρ' Ἠελίοιο πύλας καὶ δῆμον Ὀνείρων ἤισαν αἶψα δ' ἵκοντο κατ' ἀσφοδελὸν λειμῶνα» (πέρασαν ἀπ' τίς πύλες τοῦ ἥλιου, ἀπό τόν δῆμο ὀνείρων / καί κατόπιν ἔφτασαν γρήγορα στό σκοπό τους, στό λιβάδι τῶν ἀσφοδέλων»).

Ὁ «Δῆμος Ὀνείρων»... Βρίσκεται ἀνάμεσα στίς «πύλες τοῦ ἥλιου» καί τόν Ἅδη — τό «λιβάδι τῶν ἀσφοδέλων».

Ἀρχικά τό σημεῖο μοῦ ἦταν γνωστό ἀπό στίχους τοῦ Γιώρ-

* Ὁμιλία στό Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης μέ τόν τίτλο «Träume» [Ὄνειρα]. Βιέννη 2003. Πρώτη δημοσίευση: Κώστας Γεμενετζῆς, *Τό γράμμα Α*, Ἀθήνα 2005, σσ. 283-296. Ἀναθεωρήθηκε μέ μικρές ἀλλαγές γιά τήν παρούσα δημοσίευση.

γου Σεφέρη: «Οἱ πεθαμένοι ξέρουν μονάχα τή γλώσσα τῶν λουλουδιῶν [τῶν ἀσφοδέλων]· / γι' αὐτό σωπαίνουν / ταξιδεύουν καί σωπαίνουν, ὑπομένουν καί σωπαίνουν», καί τώρα ἀκολουθοῦν οἱ ὁμηρικές λέξεις, πού ἐπαναλαμβάνονται, «παρά δῆμον ὀνείρων, παρά δῆμον ὀνείρων».

Τούς στίχους τούς διάβασα πρώτη φορά πρίν ἀπό κάπου σαράντα χρόνια. Κανένας λόγος γιά τά ὄνειρα δέν μέ συγκίνησε ποτέ ὅσο αὐτός. Ὅμως ἡ συγκίνησή μου ἔμεινε βουβή. Ὅ,τι ἔχω νά σᾶς πῶ ἔρχεται μέσα ἀπό τήν ἀπόπειρα, σήμερα, νά τή φέρω σέ γλώσσα.

Πρῶτα θά σᾶς διηγηθῶ ἕνα σύντομο ὄνειρο. Εἶναι ἀπό τήν ἐποχή τῆς διαμονῆς μου στόν γερμανόφωνο χῶρο, πού μοῦ ἔγινε καί πάλι παρούσα μέ τήν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς ὁμιλίας: *Εἶμαι μέ τόν Μένταρντ Μπός* [τόν ἀλλοτινό μου δάσκαλο] *σ' ἕναν ἄγνωστο τόπο, στό ὕπαιθρο. Μοῦ χαρίζει ἕνα δαχτυλίδι.*

Τό βράδυ πού ἔβαλα αὐτές τίς ἀράδες γιά πρώτη φορά στό χαρτί, ἔγραψα κι ἕνα γράμμα στόν φίλο μου καί συνάδελφο Χάνσγιοργκ Ρέκ.

Μιά νύχτα ἦταν, πού εἶδα τό ὄνειρο μέ τόν Μπός. Μιά νύχτα ἦταν, πού ἔγραψα τό γράμμα στόν Ρέκ. Εἶναι ἐδῶ νύχτα καί νύχτα τό ἴδιο; Εἶναι δυο νυχτερινά συμβάντα, αὐτά πού μόλις σᾶς ἀφηγήθηκα; — Ὄνειρο Μπός καί γράμμα στόν Ρέκ;

Ἡ νύχτα τοῦ γράμματος στόν Ρέκ ἦταν ἡ νύχτα τῆς 15ης Μαΐου. Ἤμουν στό ἰατρεῖο μου στήν Ἀθήνα. Εἶχε πανσέληνο. Σκεφτόμουν τή γυναίκα μου στήν Θεσσαλονίκη, 500 χιλιόμετρα μακριά. Καθόμουν στό γραφεῖο μου μ' ἕνα ποτήρι τσίπουρο. Στίς εἰδήσεις εἶχε τά νεώτερα γιά τήν πνευμονία στήν Κίνα κ.λπ.

Τό γράμμα στόν Ρέκ δέν εἶναι νοητό δίχως αὐτήν τή νύχτα. Οὔτε κι οἱ ἄλλοι τόποι κι οἱ ἄνθρωποι πού μνημονεύτηκαν δέν νοοῦνται δίχως αὐτήν, διότι περισυνέλεξαν τόν χρόνο τῆς ζωῆς μου στό παρόν ἐκείνης τῆς νύχτας.

Τί γίνεται τώρα μέ τή νύχτα τοῦ ὀνείρου Μπός; Αὐτή, ὡς ἡ νύχτα τοῦ ὀνείρου Μπός, δέν μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὅπως ἡ νύχτα τοῦ γράμματος στόν Ρέκ — ἀφοῦ τό ὄνειρο τοῦ Μπός μοῦ ἦρθε στό νοῦ πρῶτα μέ τό ξύπνημα. Δέν ὑπῆρξε καμιά στιγμή

πού νά εἶπα, ἤ νά μποροῦσα νά πῶ γιά τό ὄνειρο Μπός: «Αὐτήν τή νύχτα ὀνειρεύομαι...»

«Ἔχει τό ρῆμα "ὀνειρεύομαι" ἐνεστώτα χρόνο;», ρωτάει ὁ Βιτγκενστάιν. Ὅμως ὅ,τι ποτέ δέν ἦταν παροντικό, ποτέ δέν μπορεῖ νά γίνει καί παρελθόν: Τό ὄνειρό μου δέν παρῆλθε ὅπως παρῆλθε τό γράμμα στόν Ρέκ. Καθόσον τό ρῆμα «ὀνειρεύομαι» δέν ἔχει ἐνεστώτα χρόνο, δέν ἔχει οὔτε καί παρελθόντα χρόνο: Ἡ φράση «Ὀνειρεύτηκα...» δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ... ὅπως ἡ φράση «Ἔγραψα ἕνα γράμμα...»

Κανείς θά μποροῦσε νά ἀντιτείνει ὅτι π.χ. σ' ἕνα ἐργαστήριο ὕπνου καί βέβαια μπορῶ νά γνωρίζω πότε κανείς ὀνειρεύεται, μπορῶ νά τόν ξυπνήσω, αὐτός μπορεῖ νά τό ἐπιβεβαιώσει καί νά διηγηθεῖ τό ὄνειρό του. Λοιπόν τό ρῆμα «ὀνειρεύομαι» ὄντως ἔχει ἐνεστώτα χρόνο! Αὐτή ἡ ἔνσταση μοῦ δίνει τήν εὐκαιρία νά ὑποδείξω μιά διαφορά: Ἄλλο *γνωρίζω*, ἄλλο *βλέπω*.

Στήν ψυχοθεραπεία ἡ διαφορά μεταξύ γνώσης καί βλέμματος ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Σ' αὐτήν κρίνεται κατά πόσον ἡ ἑρμηνεία [στά γερμανικά «Deutung», ἀπό τό ΔΕΙΚΝΥΜΙ!] σημαίνει μιά ἄφεση τοῦ βλέμματος πού ἐνθαρρύνει κάποιον ν' ἀνοίξει τά μάτια του, ἤ μιά ἐξήγηση πού ὁδηγεῖ μέ συνδέσεις καί μέ κατασκευές χωρίς νόημα. Τή νύχτα τοῦ ὀνείρου Μπός, ὥς τή νύχτα ἑνός ὀνειρικοῦ συμβάντος, μπορῶ μέν νά τή *συμπεράνω*, ὅμως ποτέ δέν μπορῶ νά τή *δῶ*.

Ἡ νύχτα πού ἀναφέρεται στήν πρόταση «Ὀνειρεύτηκα τή νύχτα...», δέν ἔγινε οὔτε παρόν οὔτε παρελθόν τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς μου ποτέ. Ποτέ δέν μέ δέχτηκε ἐντός της. Ποτέ δέν μοῦ ἔγινε οἰκεία. Καί πάλι τό ἀνοίκειό της μέ ἀφορᾶ — ἀφοῦ ἦταν ἡ νύχτα ἐκείνου τοῦ ὀνείρου. *Αὐτή* ἡ νύχτα εἶναι *ἀπόκοσμη*.

Τό ἐδῶ ἐννοούμενο ἀπόκοσμο γίνεται ἀκόμα καθαρότερα ὁρατό ὅταν πρόκειται γιά τή νύχτα τοῦ ἀνονείρευτου ὕπνου. Ἡ διαφορά τῆς φράσης «Ἔγραψα ἕνα γράμμα...» ἀπό τή φράση «Κοιμήθηκα», εἶναι ἀκόμα πιό ὀφθαλμοφανής. Ἐδῶ ἡ ἔλλειψη ἐνεστώτα καί παρελθόντος χρόνου τοῦ ρήματος «κοιμᾶμαι» στή συνηθισμένη του χρήση χτυπάει στό μάτι ἰδιαίτερα. Ὅμως σήμερα δέν μπορῶ νά ἐπεκταθῶ σ' αὐτό περισσότερο.

Τό ἀπόκοσμο ὀνείρων καί ὕπνου, τό ἀπόμακρό τους ὡς πρός τά μέρη τῆς κατοίκησης τῶν ἀνθρώπων, τό ἀπ-άνθρωπό τους, ἔκανε τούς ἀρχαίους νά δοῦν ὄνειρα καί ὕπνο σέ ἀναφορά μέ τό θεῖο καί μέ τόν θάνατο — τό «λιβάδι τῶν ἀσφοδέλων». Μᾶς ἀπαγορεύει τόσο νά παραστήσουμε τό ὄνειρο μέ τό σύγχρονο ψυχολογικό νόημα σάν κάτι πού ἐκτυλίσσεται σ' ἕνα φανταστικό «μέσα μου», ὅσο καί νά τό ἐγκλωβίσουμε στό ἀνθρωπολογικό, δηλαδή ὡς καθοριζόμενο ἀπό τίς ἀνθρώπινες καταστάσεις ὕπνου καί ξύπνου. Τό ἀπόκοσμο τῆς νύχτας τους, κάνει τά ὄνειρα νά ἐμφανίζονται σ' ἕνα ἄλλο φῶς. Ἀναγκάζει τ' ἀπορημένα μάτια νά συνηθίσουν σ' αὐτό, τό ἄλλο φῶς.

Σκέφτομαι δυό ἀκόμα ὁμάδες φαινομένων πού διακρίνονται ἀπ' αὐτό τό ἀλλόκοτο ἄχρονο, αὐτό τό ἀπόκοσμο.

Πρῶτα, τά παλιά παραμύθια. Συχνά ξεκινοῦν μέ τή φράση «Μιά φορά κι ἕναν καιρό...»

Αὐτή ἡ «μιά φορά» διαφέρει ριζικά ἀπό τή μιά φορά π.χ. πού ἐπισκέφτηκα τή Βιέννη τό καλοκαίρι τοῦ 1965. Παραπέμπει σ' ἕνα πανάρχαιο πού βρίσκεται τόσο ἔξω ἀπό κάθε ἀρχαιότητα κι ἀπό κάθε ἡμερομηνία ὅσο ἡ φαινομενικά τόσο χειροπιαστή «προηγούμενη νύχτα» πού ὀνειρεύτηκα τό 'να καί τ' ἄλλο.

Κατόπιν σκέφτομαι τά περασμένα. Μέ τή λέξη «περασμένα» δέν ἐννοῶ τώρα διόλου π.χ. ἕναν παιδικό φόβο πού ζωντανεύει στήν ἐνήλικη ζωή ξανά καί ξανά, ἤ ἕναν πεθαμένο πού σέ κάποιον μπορεῖ γιά χρόνια νά παραμένει παρών, ἤ τό κακό πού ἔγινε σ' ἕναν καί δέν τόν ἀφήνει μέ ἡσυχία κι ἀποζητάει ἐκδίκηση. Αὐτά τά πράγματα μόνο κατ' ἐπίφαση παρῆλθαν.

Τό κυριολεκτικά παρ-ελθόν ἔχει μετατεθεῖ στό ξένο μιᾶς ἀπόστασης καί μιᾶς ἐγγύτητας ὅπου ἡ χρονολογία του ἔχει γίνει πλέον ὁλότελα ἀδιάφορη. Μπορεῖ νά συμβεῖ μ' ὅλα τά προηγούμενα παραδείγματα. Ὁ δρόμος αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης ἀναλαμβάνεται, μεταξύ ἄλλων, ἐκπεφρασμένα στή θεραπευτική συνάντηση: Τό παρελθόν εἶναι καθ' ὁδόν στήν παρελθοντικότητά του. Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ δρόμου τό, κυριολεκτικά πλέον, παρελθόν παίρνει ἀκριβῶς μορφή ὀνειρική ἤ παραμυθένια. Αὐτό τό τέλος θά μποροῦσε κανείς νά τό ὀνομάσει «μνήμη».

Ὅταν σᾶς διηγήθηκα τό ὄνειρο Μπός, ἀνέφερα ἐπί τούτου πώς ἦταν ὄνειρο. Ἐάν εἶχα παραλείψει τή λέξη «ὄνειρο» κι εἶχα πεῖ ὅτι ὁ Μπός μοῦ χάρισε ἕνα δαχτυλίδι, σίγουρα θά εἴχατε ξεγελαστεῖ. Ὅμως ἐάν σᾶς εἶχα πεῖ: «Στίς 15 Μαΐου, στόν ξύπνο, ἔγραψα ἕνα γράμμα στόν Ρέκ», τότε ἡ ἀναφορά μου στόν ξύπνο θά ἦταν παράταιρη.

Πῶς χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη «ὄνειρο» στή διήγηση τοῦ ὀνείρου Μπός; Δέν ἀνήκει μέν στήν ὑπόθεση ὅπου ὁ Μπός μοῦ χαρίζει ἕνα δαχτυλίδι, ὅμως γιά τή διήγησή της εἶναι ἀπαραίτητη. Γιατί; Διότι πουθενά στή διήγηση τῆς ἱστορίας μέ τόν Μπός καί τό δαχτυλίδι δέν θ' ἀναγνωρίσετε ὅτι ἦταν ὄνειρο.

Ἐάν πῶ: «Ὁ Ρονάλντο ἔβαλε ἕνα φοβερό γκόλ!», δέν χρειάζεται νά τό ἀναφέρω ὅτι μιλῶ γιά ποδόσφαιρο, γιατί ὁ Ρονάλντο εἶναι γενικά γνωστός ὡς ποδοσφαιριστής καί τό γκόλ ἀνήκει στό ποδόσφαιρο.

Μέ τό ὄνειρο τά πράγματα ἔχουν ἀλλιῶς. Δέν ὑπάρχει τίποτα πού ν' ἀνήκει στό ὄνειρο εἰδικά, ἔτσι ὥστε ἀπό τή διήγηση ἑνός ὀνείρου ν' ἀναγνωρίζαμε πώς εἶναι ὄνειρο. Καί τά πιό παλαβά πράγματα θά μποροῦσαν τό ἴδιο καλά ν' ἀναφερθοῦν σέ μιά φαντασίωση, σέ μιά ψευδαίσθηση, σ' ἕνα παραμύθι, στή μυθοπλασία κ.λπ.

Κι ἄλλωστε, ἄν ἦταν ἀληθινός ὁ ἰσχυρισμός πώς οἱ ὀνειρικές ἐμπειρίες διαφέρουν ἀπ' αὐτές τοῦ ξύπνου, πώς δηλαδή ὑπάρχουν *ὀνειρικές* ἐμπειρίες, τότε ἕνα ὄνειρο θά 'πρεπε νά 'ναι ἀναγνωρίσιμο σάν τέτοιο ἤδη καί στήν πιό ἀσήμαντη περιγραφή, ὅπως τό ποδόσφαιρο εἶναι ἀναγνωρίσιμο στήν περιγραφή κάθε φάσης. Τότε ἀπό τή φράση «Ὁ Μπός μοῦ χάρισε ἕνα δαχτυλίδι» θά 'πρεπε νά καταλάβετε πώς ἦταν ὄνειρο. Ἐάν δέν μπορεῖτε νά τό καταλάβετε, τότε ἡ λέξη «ὀνειρική ἐμπειρία» δέν ἔχει κανένα νόημα κι ἡ ὑποτιθέμενη διαφορά εἶναι ἄχρηστη.

Μ' αὐτό δέν ἐννοῶ διόλου πώς ὄνειρο καί ξύπνος εἶναι ἕνα ἀδιαφοροποίητο μεῖγμα. Θέλω μόνο νά δῶ καθαρότερα πώς μπαίνει στό παιχνίδι ἡ λέξη «ὄνειρο».

Καί τώρα θά δοκιμάσω νά περιγράψω αὐτό τό «παιχνίδι»: Ξυπνῶ καί, ρητά ἤ ἄρρητα, μοῦ ἔρχεται ἡ λέξη: Ὄνειρο! Γιά

τήν ἀκρίβεια δέν εἶναι λέξη ἀλλά ὄνομα. Θά μποροῦσε κανείς νά παρομοιάσει τό ὄνομα «ὄνειρο» μέ ἄνω-κάτω τελεία: διανοίγει μιά θέαση ὅπου ὅλα φωτίζονται ἀπό ἕνα ἰδιαίτερο φῶς: Ὁ ἄγνωστος τόπος. Ὁ Μπός. Ἐγώ. Τό δαχτυλίδι πού μοῦ χαρίζει.

Τό ξέρω αὐτό τό φῶς ἀπό ἄλλες περιστάσεις ὅπου ξύπνησα κι εἶπα, φωναχτά ἤ ἄφωνα, τό ὄνομα «ὄνειρο». Κάθε φορά μέ βλέπω ἐκεῖ, αὐτήν τή φορά μέ τόν Μπός καί τό δαχτυλίδι. Θά μποροῦσε κανείς νά πεῖ ὅτι ὁ Μπός μοῦ χαρίζει τό δαχτυλίδι *στό ὄνομα* τοῦ ὀνείρου, ἐάν ἐδῶ ἀκούσουμε τό «στό...» κυριολεκτικά: Εἶναι σ' αὐτό τό φῶς, πού συμβαίνει ἡ ἱστορία μέ τόν Μπός καί τό δαχτυλίδι.

Τό ὄνειρο ὡς ὄνειρο θά ἦταν λοιπόν φαινόμενο τοῦ ξυπνήματος. Καί τό φαινόμενο τοῦ ὀνείρου δέν θά 'πρεπε ν' ἀναζητηθεῖ στό «ὀνειρικό ὑλικό», στά «ὀνειρικά δεδομένα» —ἀφοῦ αὐτά δέν εἶναι ἰδιαιτερότητες τοῦ ὀνείρου—, ἀλλά σ' ἐκεῖνο τό φῶς.

Σχετικά θά μποροῦσαν νά εἰπωθοῦν κάποια πράγματα — ἐφ' ὅσον δέν παραστήσουμε τό ξύπνημα σάν κάτι τό περιορισμένο στόν ἄνθρωπο πού τό πρωί ἀνοίγει τά μάτια του. Τό ξύπνημα δέν εἶναι νοητό δίχως τήν ἀνατολή τοῦ ἥλιου. Ξύπνημα καί ἀνατολή εἶναι μέ τόν τρόπο τοῦ ζεύγους ΝΟΕΙΝ καί ΕΙΝΑΙ: τό αὐτό (Παρμενίδης). Ὄνειρα καί ἀνατέλλον φῶς: τό αὐτό!

Στούς ὁμηρικούς στίχους τοῦτο ἠχεῖ στή γειτνίαση *δῆμου ὀνείρων καί πυλῶν τοῦ ἡλίου*. Ὅμως γιά ποιό φῶς μιλᾶμε; Μπορεῖ νά περιγραφεῖ περισσότερο; Αὐτά πού μπορῶ νά πῶ σχετικά, τά ἔμαθα ἔμμεσα ἀπό τόν Μπός — δέν ξέρω πιά ἄν τά διάβασα ἤ τά ἄκουσα: Μιά γυναίκα βλέπει στήν κουζίνα της ἕνα ποντίκι νά τριγυρνάει. Βγάζει μιά τσιρίδα, ἀνεβαίνει ἐπάνω στήν καρέκλα κ.λπ. Ὁ Μπός λέει λοιπόν πώς ἡ γυναίκα δέν βλέπει ἁπλά τό ζωάκι «ποντίκι». Διότι τό ποντίκι, καθώς ξετρυπώνει ἀπ' τό σκοτάδι τῆς γῆς, *φέρνει αὐτό τό σκοτάδι μαζί του*, στήν ἐπιφάνεια καί στό σπίτι. Αὐτό εἶναι, λέει, πού βλέπει ἡ γυναίκα καί στό ὁποῖο ἀπαντάει μέ πανικό.

Εἶναι ἀνάλογο πρός τή σκέψη τοῦ ὕστερου Χάιντεγγερ, ὁ ὁποῖος συνέλαβε τήν ΑΛΗΘΕΙΑΝ ὡς τήν *ἀ-ληθεύουσα λήθη*: Τό ἀληθές δέν «ἀπάγεται» ἀπό τή λήθη, ὅπως λέγεται ἀκόμα στό

Εἶναι καί Χρόνος. Ἀ-ληθεύει τό λήθιο καθαυτό. Πρῶτα τό ποντίκι μοῦ τό ἔδειξε καθαρά. Τέτοιες στιγμές ἦταν πού ἔκαναν τόν Μπός *δάσκαλό μου*.

Στό ἀνατέλλον φῶς ἀνατέλλει τό σκοτάδι τῆς νύχτας! Στό ἀπρόσωπο τῆς ἔκφρασης «ξημερώνει» ἐκ-προσωπεῖται ἡ νύχτα! Ἡ νύχτα εἶναι πού ξημερώνει! Ἀπό ἐδῶ θά μποροῦσε ν' ἀκουστεῖ ἡ ρήση τοῦ Ἡράκλειτου γιά τή μέρα καί νύχτα: *ΕΝ*.

Τό φῶς δέν ἐξαντλεῖται στόν φωτισμό του. Τό φῶς εἶναι καθαυτό ἄφωτο. Ὁ Σεφέρης τό προσφωνεῖ: «Ἀγγελικό καί μαῦρο, φῶς».

«Πρός τί ποιητές;» Θά μποροῦσε κανείς νά ρωτήσει μαζί μέ τόν Χαῖλντερλιν καί τόν Χάιντεγγερ καί τόν κοινό νοῦ. Ἀπάντηση: Ὅσο προσεκτικότερο εἶναι τό μάτι, τόσο ποιητικότερος εἶναι ὁ περιγραφικός του λόγος.

«Ἡ προσοχή εἶναι ἡ φυσική προσευχή τῆς ψυχῆς». Εἶναι μιά φράση τοῦ Μαλμπράνς ἡ ὁποία, μέσα ἀπό τίς μελέτες τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν γιά τόν Κάφκα, ἀναλήφθηκε ἀπό τόν Πάουλ Τσέλαν.

Ἡ προσοχή εἶναι ὑπόθεση τοῦ βλέποντος λόγου, ὅπως αὐτοῦ γιά τό «ὀνειρικό συμβάν» τό ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρθηκε, μπορῶ μέν νά τό *συμπεράνω*, ὅμως ποτέ δέν μπορῶ νά τό *δῶ*. Ἡ προσοχή εἶναι δοσμένη στό πραγματικό. Ἀντίθετα ἡ ἀκριβολογία εἶναι ὑπόθεση τῆς παραστατικῆς σκέψης. Τέτοια εἶναι ἡ ἐπιστημονική, εἶναι ἡ ἀλόγιστη τάση γιά σενάρια ζωῆς, οἱ κάθε λογῆς εἰκόνες γιά τόν ἑαυτό μας καί γιά τούς ἄλλους κ.λπ. Ἡ ἀκριβολογία τῆς παραστατικῆς σκέψης δέν ἐνδιαφέρεται γιά τό πραγματικό ἀλλά γιά τή δική της διασφάλιση. Ὁ μαθητευόμενος θεραπευτής πρέπει νά ὀξύνει τήν προσοχή του, καί νά ξεσυνηθίσει νά σκέφτεται.

Ἐπιστρέφουμε στό ξύπνημα. Τώρα θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τά ὄνειρα ἀνήκουν σ' ἐκεῖνο τό σκοτάδι τοῦ ὕπνου, δηλαδή τῆς νύχτας, τό ὁποῖο, ὅπως τό ποντίκι τοῦ Μπός, φανερώνεται μέ τό ἀνατέλλον φῶς. Ἐκεῖ, σ' *αὐτό* τό φῶς, *δίπλα στίς πύλες τοῦ ἥλιου*, τά ὄνειρα ἔχουν τόν τόπο τους. Ἐκεῖ εἶναι ὁ *δῆμος* τους — μακριά ἀπό τίς κατοικίες καί τά οἰκεῖα πράγματα τῶν

μονάχα ἐφ-ήμερων ἀνθρώπων.

Τώρα στήν περιγραφή μου μπορῶ νά προσθέσω τά ἑξῆς: Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο, ξυπνώντας, μοῦ ἔρχεται στό νοῦ ἕνα ὄνειρο, εἶναι κάπου διαφορετικός ἀπ᾽ αὐτόν μιᾶς ἀνάμνησης, π.χ. τοῦ γράμματος στόν Ρέκ. Βιτγκενστάιν: «Τό ὄνειρο δέν εἶναι μνημονικό φαινόμενο».

Ὁ τρόπος πού τό ὄνειρο ἔρχεται στό νοῦ εἶναι περισσότερο ὁ τρόπος μιᾶς ἀνάδυσης. Κανείς θά μποροῦσε νά τόν ἀποδώσει μέ μιά λέξη τοῦ Ἡράκλειτου: ἀγχιβασίη, «προσέγγιση». Ἐνδεχομένως εἶναι ἕνα ὄνομα γιά τό ἔννουν ΕΝ, ὅταν στό *ἀγγελικό καί μαῦρο φῶς* συνέρχονται μέρα καί νύχτα, ξύπνος καί ὕπνος, ζωή καί θάνατος.

Τά ὄνειρα, ἰδωμένα ἔτσι, δέν ἀνήκουν οὔτε στή μία πλευρά (ἡμέρα-ξύπνος) οὔτε στήν ἄλλη (νύχτα-ὕπνος), ὅπως τό ποντίκι δέν ἀνήκει οὔτε στό σκοτεινό τῆς γῆς οὔτε στό ἀνοιχτό τοῦ ὑπαίθριου. Δείχνονται μέσα ἀπό ἐκεῖνο τό, γιά νά χρησιμοποιήσω μιά καίρια λέξη τοῦ Φρόυντ πού ὅμως σπάνια ἐννοήθηκε πέραν τοῦ Φρόυντ, *ἐλεύθερα μετέωρο* μέσον πού ἀναδύεται στόν *προσέχοντα*. Ὅταν τά ὄνειρα ἀποσπῶνται ἀπ᾽ αὐτό τό μέσον καί σύρονται στήν πλευρά τοῦ ξύπνου, τίθενται στήν ὑπηρεσία μιᾶς «θεραπείας» πού ἔχει θέσει ὡς στόχο της μιά κάποια «ὑγεία», «ἀπαρτίωση», «ἀνοιχτότητα» κ.λπ. Ὅταν σύρονται στήν πλευρά τοῦ ὕπνου, εἴτε μεταπίπτουν στό μαγικό, κάπου μέ τήν ἔννοια τοῦ προφητικοῦ, τοῦ συμβολικοῦ, τοῦ ἀρχετυπικοῦ κ.λπ., ἤ χάνονται στά μηχανήματα τοῦ ἐργαστήριου ὕπνου.

Ὅμως ἡ ὑπέρβαση τοῦ μέτρου μπορεῖ νά συζητηθεῖ καί ὡς πρός τήν ἀχρονικότητα τῶν ὀνείρων πού ἀναφέρθηκε: Ὅταν τό ἐλεύθερα μετέωρό τους κλίνει πρός τήν πλευρά τοῦ παρελθόντος, τότε προκύπτει ἡ γενετική ἑρμηνεία τῆς ψυχανάλυσης. Ὅταν κλίνει πρός τήν πλευρά τοῦ μέλλοντος, τότε ἑρμηνεύονται π.χ. στήν προοπτική ἀνολοκλήρωτων δυνατοτήτων, ὅπως κάπου στήν «Daseinsanalyse» τοῦ Μπός.

Θά μποροῦσε κανείς καί πάλι νά ἀντιτείνει: — Θέλεις λοιπόν ν᾽ ἀρνηθεῖς τό πασιφανές, ὅτι ἕνα ὄνειρο πάντα συνδέεται κάπως μέ τή ζωή τοῦ ὀνειρευόμενου; Ὅτι τό ὄνειρο σημαίνει κάτι γι᾽

αὐτόν; Ἀπαντῶ: — Τό ὄνειρο φυσικά καί συνδέεται μέ τή ζωή μου. Θα μποροῦσε ποτέ ὁ πεντάχρονος γιός μου νά ὀνειρευτεῖ τόν Μένταρντ Μπός;

Ὅμως τό μόνο πού λέει αὐτό εἶναι: ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι κάθε φορά, γίνεται ἀντιληπτό στούς ὅρους τῆς ζωῆς μου. Μ᾽ αὐτό δέν ἀπευθύνομαι στό πνεῦμα κάποιου μονισμοῦ. Σκέφτομαι περισσότερο τόν προσωκρατικό Ξενοφάνη πού πρέπει νά εἶπε: «ἀλλ᾽ εἰ χεῖρας ἔχον βόες <ἵπποι τ᾽> ἠὲ λέοντες / ἢ γράψαι χείρεσσι καὶ ἔργα τελεῖν ἅπερ ἄνδρες, / ἵπποι μὲν θ᾽ ἵπποισι βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίας / καὶ <κε> θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ᾽ ἐποίουν / τοιαῦθ᾽ οἷόν περ καὐτοὶ δέμας εἶχον <ἕκαστοι>». («Ἄν ὅμως βόδια κι ἄλογα καί λιοντάρια εἶχαν χέρια / καί μέ τά χέρια ζωγράφιζαν κι ἐργάζονταν ὅπως οἱ ἄνθρωποι / τότε τ᾽ ἄλογα ὅμοιες μ᾽ ἄλογα καί τά βόδια ὅμοιες μέ βόδια / θά ζωγράφιζαν τίς εἰκόνες τῶν θεῶν καί θά ᾽καναν τά σώματά τους / μέ μορφή σάν κι αὐτήν πού ἔχουν τά ἴδια».)

Καθόσον τά πράγματα τοῦ ὀνείρου *πρέπει* νά ἐμφανίζονται στά μέτρα τῶν ματιῶν πού τά βλέπουν, τόσο γενικά ὅσο καί στόν καθέκαστο ἄνθρωπο, καθόσον δηλαδή τό ἀσύνδετο μεταξύ ὀνείρων καί ἰδωμάτων τοῦ ξύπνου εἶναι ἀδιανόητο, αὐτός πού ἀναζητεῖ συνδέσεις παραβιάζει ἀνοιχτές πόρτες.

Καί τώρα ἕνα ὀνειρό μου ἀπό τά πρῶτα μου χρόνια στή Ζυρίχη: Δίνω ἐξετάσεις εἰδικότητας. Ἐξεταστής εἶναι ἕνας ἄγνωστός μου ἐπιμελητής. Μέ ρωτᾶ ἄν ξέρω ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἀπορῶ τί σχέση μπορεῖ νά ᾽χουν τά ἀρχαῖα μέ τήν ψυχιατρική.

Εἶναι γεγονός ὅτι τά ἑπόμενα χρόνια ἀσχολήθηκα ὅλο καί περισσότερο μέ ἀρχαῖα ἑλληνικά κείμενα. Μπορῶ ἐδῶ νά μιλήσω γιά σύνδεση ἀνάμεσα στό ὄνειρο καί στήν ξύπνια ζωή μου; Ἦταν π.χ. προφητικό ὄνειρο; Ἀρχετυπικό; Εἶναι ἡ ἐξέταση στά ἀρχαῖα ἡ μετατεθειμένη καί συμπυκνωμένη μορφή καταστάσεων τῆς πρώτης παιδικῆς μου ἡλικίας; Ἐπέστησε τό ὄνειρο τήν προσοχή μου σέ ἀκόμα ἀνολοκλήρωτες δυνατότητες;

Αὐτές οἱ ἐρωτήσεις... Τίς συλλογίζομαι. Παρατηρῶ πώς σέ καμιά τους δέν θέλω νά ὑπεισέλθω. Εἶναι ἕνα ψυχανέμισμα πρῶτα, πού μέ κάνει δύσβουλο ἀπέναντί τους. Θά χάλαγε ἄν ἀφηνόμουν

μέ κάποια από τίς προτεινόμενες ερμηνεΐες κι έπεδίωκα ν' άποκαταστήσω μιά σύνδεση τοῦ ὀνείρου μου μέ τή ζωή μου τοῦ ξύπνου.

Δέν θέλω νά τοῦ κάνω αὐτό τό κακό. 'Αφουγκράζομαι. Αὐτό πού ψάχνω εἶναι, λέει, κιόλας ἐδῶ. 'Από μακριά ἔρχεται ἡ πνοή μιᾶς, κι ἐδῶ χρησιμοποιῶ μέ πολύ δισταγμό μιά λέξη τοῦ Πάουλ Τσέλαν, *τροπῆς τῆς ἀνάσας*.

Τώρα μοῦ φαίνεται πώς βλέπω καθαρότερα: Ἡ ἀπασχόλησή μου μέ τ' ἀρχαῖα *δέν εἶναι πιά νοητή δίχως αὐτό τό ὄνειρο*. Μέ ἄλλα λόγια: Τά ἀρχαῖα δέν εἶναι πιά ἁπλά θέμα τῆς ξύπνιας ζωῆς μου. Τό εὖρος τους ξεπερνᾶ αὐτό τοῦ ξύπνου ἀτέλειωτα: Εἶναι πλέον σημαδεμένα ἀπ' τό ὀνειρικό ὅπως ὁ Ἑβραῖος τῆς ἐποχῆς τῶν ναζί εἶναι σημαδεμένος ἀπό τό ἄστρο του — τή μοίρα του.

Ἔτσι εἶναι ἀκόμα καί μέ τόν Μπός καί μ' ὅλους τούς ἀνθρώπους καί τά πράγματα πού κάποτε συνάντησα στό ὄνειρο. Ὅλ' αὐτά εἶναι σημαδεμένα ἀπό τό ἄστρο τοῦ ὀνείρου. Συντροφεύονται ἀπό τόν τόπο καί τό δαχτυλίδι, ἀλλά κι ἀπ' ὅλους τούς ἀνθρώπους καί τά πράγματα πού στόν ξύπνο μου εἶναι ἄγνωστα.

Αὐτά τά ὄντα περισυλλέγουν ξύπνο *καί* ὄνειρο. Τό ἄνοιγμα τῆς περισυλλογῆς τους φτάνει ἀπό τό Dr.-Karl-Lueger-Ring* ἕως *τίς πύλες τοῦ ἥλιου*.

Στήν *Τρικυμία* τοῦ Σαίξπηρ λέει μιά φορά ὁ Πρόσπερος: «Εἴμαστε ἀπό ὑλικό πού 'ναι φτιαγμένα τά ὄνειρα κι ἡ μικρή μας ζωή κυκλώνεται ἀπό ἕναν ὕπνο». «Κυκλώνεται ἀπό ἕναν ὕπνο» θά πεῖ: ἄθικτη ἀπό παραπομπές κι ἀπό ἀναφορές καί συνδέσεις, δίχως πρίν καί μετά, κείμενη στόν ἑαυτό της: ἀπόκοσμη.

Καί τί γίνεται μέ τή ζεύξη, ἡ ὁποία περισυλλέγει ξύπνο καί ὄνειρα; Εἶναι ὅπως μέ τά δέντρα τοῦ δάσους. Ὁ Χάιντεγγερ τό ὑπονοεῖ μιά φορά μέ στίχους τοῦ Χαίλντερλιν: «Καί μένουν ἄγνωστοι μεταξύ τους, / Ἐνόσω στέκουν, οἱ γειτονικοί κορμοί».

Βαθμιαῖα μοῦ γίνεται ὅλο καί καθαρότερο, ποῦ ἀναφερόταν ὁ

* Ὁ δρόμος τοῦ κτιρίου στό ὁποῖο ἔγινε ἡ ὁμιλία.

τρόμος μου στήν προοπτική μιᾶς ὁμιλίας μέ τίτλο «Ὄνειρα». Ἦταν ἡ ἀπορία πῶς νά μπορέσω νά μιλήσω γιά τά ὄνειρα δίχως νά πρέπει νά μιλήσω *ἐπάνω* στά ὄνειρα — καί τοῦτο μεταξύ ἄλλων καί ὡς θεραπευτής, ὡς κάποιος δηλαδή πού ὁ λόγος του τώρα ἀποτείνεται μέν σ' ἐσᾶς, ὅμως βασικά εἶναι στραμμένος σ' αὐτόν πού ξαπλώνει στό κρεβάτι ἐμπρός ἀπ' τήν πολυθρόνα μου.

Μ' αὐτό δέν ἐννοῶ πώς ὅσα εἰπώθηκαν θά τά ἔφερνα ποτέ στή θεραπευτική συνομιλία. Συγκρίνονται περισσότερο μέ μιά παρτιτούρα, πού βέβαια, ὅπως γράφει ὁ Θρασύβουλος Γεωργιάδης, γίνεται πραγματικότητα τοῦ μουσικοῦ ἔργου πρῶτα στήν πράξη τῆς μουσικῆς. Πῶς τώρα αὐτό συμβαίνει στή θεραπευτική πράξη, θά προσπαθήσω νά τό περιγράψω καταρχήν μέ τή διήγηση τοῦ ὀνείρου μιᾶς γυναίκας:

Βρίσκεται σέ μιά ὥρα ἀνάλυσης. Συνάδελφοι ἀπ' τή δουλειά της εἶναι παρόντες. Κάποιος τῆς φέρνει ἕνα ποτήρι νερό. Τό τοποθετεῖ στό μαξιλάρι. Ἀναποδογυρίζει. Σφουγγαρίζω τό νερό στό πάτωμα. Σηκώνεται καί περιμένει ἔξω. Ἔχει θυμώσει μ' ὅλο αὐτό τό χάος. Σκέφτεται πώς δέν θέλει νά πληρώσει τήν ὥρα...

Καί τώρα γίνεται μεταξύ μας ὁ ἑξῆς διάλογος: Αὐτή:

- Τί λέτε γιά τό ὄνειρο;
- Τί φαντάζεστε; Μήπως ἤδη ἔχετε κάποια ἰδέα; Μήπως ἤδη ἔχω πεῖ κάτι γι' αὐτό;
- Ὅτι δέν εἶναι θετικό, ὅτι εἶμαι δύσπιστη...
- Ἐννοεῖτε πώς τό ἀρνητικό, πώς ἡ δυσπιστία δέν πρέπει νά ὑπάρχουν μεταξύ μας;

[Ἕνα διάστημα γίνεται λόγος γι' αὐτό. Κατόπιν αὐτή:]

- Καί τί γίνεται μέ τό ὄνειρο; Δέν μοῦ τό εἴπατε...
- Βλέπετε λοιπόν πόσα πρέπει νά προετοιμαστοῦν γιά νά φτάσουμε στό ὄνειρο...
- Καί τώρα πού τά ξέρουμε...;
- Δέν ἀρκεῖ. Πρῶτα πρέπει ν' ἀπελευθερωθεῖτε ἀπ' ὅλ' αὐτά. Τό ὄνειρο ἔρχεται μετά... Ἡ ἐρώτηση πού ρωτᾶ πραγματικά γιά τό ὄνειρο δέν ἔχει τεθεῖ ἀκόμα!

Τί παρεμβάλλεται ἐδῶ; Ἡ γυναίκα ἤδη ἔχει ἑρμηνεύσει τό

ὄνειρό της, δηλαδή σάν σημάδι μιᾶς δυσπιστίας πρός ἐμένα, τήν ὁποία ἀξιολογεῖ ἐπιπλέον ὡς «ἀρνητική». Κατά τοῦτο ἡ ἐρώτησή της «Τί λέτε γιά τό ὄνειρο;» εἶναι ἄστοχη. Ἐάν ἐτίθετο σωστά, θά εἶχε κάπου τή μορφή: «Βλέπετε κι ἐσεῖς τό ὄνειρο ἀρνητικό;» Ἤ ἀκόμα: «Τό βλέπετε, κάτι δέν πάει καλά μεταξύ μας!»

Γιά τή δυσπιστία καί γιά τό ἀρνητικό κανείς μπορεῖ νά μιλήσει μέ τή γυναίκα, πράγμα πού ἔκανα. Κανείς μπορεῖ ἀκόμα νά σημειώσει τήν τάση της ν' ἀκούει κατευθείαν τό «ἀρνητικό». Αὐτά, καί ἄλλα, θά μπορούσανε νά συζητηθοῦν μαζί της, καί θεραπευτικά θά εἶχαν καί νόημα. Μόνο πού δέν ἔχουν τίποτα νά κάνουν μέ τ' ὄνειρό της. Διότι ἡ ἐρώτησή της ἀναφέρεται στή δική της καί στήν ὑποτιθέμενη δική μου ἑρμηνεία, καί ἡ ἑρμηνεία αὐτή εἶναι προδιαγραμμένη μέ τάσεις καί κλίσεις τῆς ξύπνιας ζωής της.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς πιό ἐκλεπτυσμένες «ἐπαγγελματικές» ἑρμηνεῖες τῶν ὀνείρων. Τά ἐρωτήματα, μέ τά ὁποῖα στρέφονται πρός ἕνα ὄνειρο, π.χ. «Ποιά ἀσυνείδητη ἐπιθυμία ἐκπληρώνεται στό ὄνειρο;» (Φρόυντ) ἤ: «Ποιές, ἀνολοκλήρωτες ἀκόμα, δυνατότητες φανερώνονται ἐδῶ;» (Μπός) κ.λπ. ἔχουν ἤδη ἐκφέρει τήν κρίση τους γιά τό θέμα τῶν ὀνείρων: Τό ὄνειρο εἶναι ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας. Τό ὄνειρο εἶναι ἡ αἰσθητηριακά παροντικά ἀντιληπτή ἐκδοχή ἀνολοκλήρωτων δυνατοτήτων κ.λπ.

Δέν εἶναι εὔστοχες ἐρωτήσεις: Δέν φθάνουν ἕως τό ὄνειρο. Δέν εἶναι ἐρωτήσεις πού ἀφήνουν ἕνα ὄνειρο ν' ἀναπνεύσει. Μιλοῦν ξεκινώντας ἀπ' τόν ξύπνο καί κατευθυνόμενες στόν ξύπνο, σάν τ' ἄλογα καί τά λιοντάρια τοῦ Ξενοφάνη. Δέν φθάνουν ἕως τό «οὔτι δέμας... ὁμοίιος οὐδὲ νόημα» (οὔτε στή μορφή ὅμοιος οὔτε στή νόηση) πού λέγεται σ' ἕνα ἄλλο ἀπόσπασμα καί πού ἐδῶ προσαγορεύτηκε ὡς τό ἀπόκοσμο τῶν ὀνείρων. Τούς λείπει ἡ *εὐλαβικότητα τῆς νόησης* (Χάιντεγγερ). Ἀνήκει στήν προετοιμασία πού ἀναφέρθηκε, αὐτό νά δειχτεῖ — χωρίς μεγάλα λόγια καί ἱεραποστολικό ζῆλο.

Οἱ ποικίλες θέσεις ἐπάνω στό ὄνειρο συνιστοῦν ἀπαντήσεις μέ μιά ὁδηγό ἐρώτηση πού λέει «Τί εἶναι τό ὄνειρο;» ἤ, διατυπωμένο ψυχολογικά, «Τί σημαίνει τό ὄνειρο;» Ἐδῶ ἔχει γίνει σιωπηρά ἀποδεκτό πώς τό ὄνειρο εἶναι ἕνα *κάτι*, σημαίνει *κάτι*. Ἡ παμπάλαιη συνήθεια νά ρωτάει κανείς καί νά μιλάει σ' αὐτό τό στύλ ἔχει τό ὀλέθριο ἐπακόλουθο ὅτι ἀποκλίνει κανείς ἀπό τό ὄνειρο καί κλίνει πρός αὐτό τό *κάτι*. Τά ὄνειρα ἐκδιώκονται ἀπ' τόν τόπο τους — τόν τόπο τους, θυμίζω μισό στά σοβαρά μισό στά ἀστεῖα, κοντά στίς «πύλες τοῦ Ἥλιου» καί τόν «ἀσφοδελόν λειμῶνα». Ρίχνονται στήν ἀγορά τῶν ψυχολογικῶν καί νευροβιολογικῶν ὑπολογισμῶν.

Μισή ὥρα πρίν καταγράψω τά παραπάνω, ἄκουσα τή διήγηση τοῦ ὀνείρου μιᾶς ψυχολόγου. Καί μετά αὐτή:

—Ἔχετε νά πεῖτε κάτι γιά τό ὄνειρο;

—Ποιό εἶναι τό θέμα ἐδῶ; Σέ τί προσβλέποντας μέ ρωτᾶτε;

—Ρωτῶ γιά μιά ἐξήγηση τοῦ ὀνείρου.

—Καί τί περιμένετε ἀπό μιά ἐξήγηση; Τί θά ἦταν διαφορετικό *μετά* τήν ἐξήγηση;

—Μιά καλύτερη κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ μου, αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

—Τό ἔχετε ἤδη ζήσει, κάτι τέτοιο; Ὅτι μιά ἐξήγηση μ' αὐτήν τήν ἔννοια σᾶς βοήθησε;

—Μιά φορά ἕνα ὄνειρο μέ βοήθησε νά πάρω μιά σημαντική ἐπαγγελματική ἀπόφαση. Μιά ἄλλη φορά μετά ἀπό ἕνα ὄνειρο μπόρεσα νά δῶ ἕνα λάθος σέ μιά ἐργασία μου.

—Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ἦταν λοιπόν κάποια ἐξήγηση πού σᾶς βοήθησε. Μᾶλλον αὐτά τά πράγματα μετά τό ὄνειρο φάνηκαν σ' ἕνα ἄλλο φῶς.

Ὑπάρχουν πάλι περιπτώσεις ὅπου μέ μιά ἐρώτηση τοῦ στύλ «Τί σημαίνει τό ὄνειρο;» σωπαίνω, ἤ ἀπαντῶ: «Δέν ξέρω».

Τό προκείμενο εἶναι, κι αὐτό τό ἔμαθα ἀπό τόν Παρμενίδη καί τους ἀρχαίους, ἀπό τόν Χάιντεγγερ καί τόν Βιτγκενστάιν, ἡ ὄξυνση τοῦ βλέμματος ὥστε νά βλέπει τή διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτό πού μπορεῖ νά ἐρωτᾶται καί νά λέγεται καί σ' αὐτό, γιά τό ὁποῖο ἐρωτήσεις καί λόγια δέν ἔχουν νόημα — εἶναι ἀνόητα. Μιά τέτοια στάση, ἡ ὁποία βέβαια δέν περιορίζεται στά ὄνειρα, φέρνει συχνά ὀργή κι ἐπανειλημμένες ἐφορμήσεις ἐνάντια στήν ἄρνησή

μου νά συμπράξω ἐκεῖ πού ὑπερβαίνονται μέτρα. Ἀλλά μόνον ἔτσι μαθαίνει κανείς: ὄχι μέ ἑρμηνεῖες κι ἐξηγήσεις ἀλλά μέ τήν πρόσκρουση στόν τοῖχο, πού τοῦ δείχνεται ἀπό τόν θεραπευτή, τῶν ἀδυνάτων πραγμάτων — τῶν «ἀνοησιῶν» του. Συχνά ὁ θεραπευτής θά ἐκληφθεῖ ὡς αὐτός τοῦτος ὁ τοῖχος. Δέν εἶναι μάθημα ἀπό καθέδρας. Οὔτε παθολογικοποίηση. Τό θέμα μου εἶναι ἡ συνάντησή μας, καλύτερα, τό ξεκαθάρισμα τοῦ πεδίου στό ὁποῖο κάποτε μποροῦμε νά συναντιώμαστε, δηλαδή νά μιλοῦμε, δηλαδή «ν' ἀκοῦμε ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο» (Χαῖλντερλιν). Εὐτυχεῖ ὅταν πραγματικά ἐρχόμαστε στό προκείμενο: Ὅταν βρισκόμαστε στόν *ρυθμό* τοῦ μέτρου του. Ὁ τονισμός βρίσκεται στόν «ρυθμό», ὄχι σ' ἐμᾶς.

Ἡ θεραπευτική συνάντηση, ἄν κανείς μπορεῖ ἀκόμα νά μιλᾶ κάν γιά «θεραπεία», θά εἶχε τότε ἀκριβῶς τόν χαρακτήρα τῆς ἀντι-παρά-θεσης. Αὐτό πού παίζεται εἶναι τά μέτρα, δηλαδή οἱ διαφορές, παντοῦ ὅπου παραβαίνονται. Ὅμως ἡ ἀντιπαράθεση δέν γίνεται ἀπό τόν θεραπευτή μέ διάθεση ἐχθρική ἀλλά δεκτική καί καλοπροαίρετη. Ἀφοῦ γνωρίζει πώς οἱ δρόμοι μας εἶναι βατοί μόνον μέ βήματα παραβατικά. Ὁ συνομιλητής του καλεῖται νά ἐνστερνισθεῖ προπάντων αὐτό.

Ὅπου ἡ συνάντηση σ' ἕναν βαθμό εὐτυχεῖ, ὅπου, ὅπως γράφει ὁ Χαῖλντερλιν σ' ἕνα ὄψιμο ποίημα, «ὑψηλότερες δείχνονται οἱ διαφορές», τό οἰκεῖο γίνεται πιό οἰκεῖο καί τό ἀνοίκειο πιό ἀνοίκειο κι ἡ ζωή γίνεται, Χαῖλντερλιν καί πάλι, «κατοικοῦσα ζωή».

Τό ἐξάντλησα, τό ἐρώτημα γιά τά ὄνειρα; Μέ τίποτα! Ἁπλά σταματῶ σάν ἕνας ὁδοιπόρος πού κουρασμένος κάθεται κάτω καί, στήν ἐξάντληση, οἱ μορφές τῆς ἀρχῆς καί τοῦ δρόμου καί τοῦ σκοποῦ γίνονται συγκεχυμένες κι ὁ ὕπνος τίς παίρνει μαζί του. Κι ἕνας θεός ξέρει ποῦ θά βρεθεῖ σάν ξυπνήσει. Κι ὅ,τι εἶπε ἐδῶ καί σήμερα, αὔριο θά τοῦ μοιάζει σάν ὄνειρο.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΓΕΜΕΝΕΤΖΗ
ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗ
ΡΙΟ ΤΟΥ ΜΙΧ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟΥ ΚΑΙ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ
ΑΦΩΝ Δ. ΚΑΙ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΤΟΝ
ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2009 ΣΕ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ
ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΕΡΑΣΜΟΣ